

צוואתך – קיימתי, אבא!

סיפור חייה של הרבנית קליין

כתיבה: ורדית לוי

המועצה האזורית נחל-שורק

"בזכירה – סוד הגאולה" (הבעש"ט)

ספר זה נכתב ביוזמת "מועצה אזורית נחל שורק" ובמימונה. הספר הינו חלק מפרויקט תיעוד זיכרונותיהם של ניצולי השואה, הגרים בתחומי המועצה, למען לא ישכחו בדורות הבאים. מעבר לחשיבות הרבה של הספרים לבני משפחות הניצולים ולכלל התושבים, ספרי זיכרונות אלו מהווים מצד אחד מעין אנדרטה ומצבה לששת מיליוני הנספים הי"ד, ומצד שני הם מחיים מחדש את יהדות אירופה המפוארת, של טרום השואה.

חיה הרשקוביץ

מנהלת הפרויקט

אלי אסקוזידו

ראש המועצה

להורינו היקרים והצדיקים זצ"ל
 ולבני משפחותיהם
 אשר מסרו נפשם על קידוש ה'.
 ה' יקום דמם!

אני ואבא שלי (כף ידה של אימא על כתפי השמאלית)

כתיבה: ורדית לוי

levi.vardit@gmail.com

הגהה: אילה ליבוביץ'

ayala0080@gmail.com

גרפיקה ועימוד: יעל גרוסברג

yaelschr@gmail.com

יום השואה התשע"ג | © 2013

תוכן העניינים

9	פרולוג
12	פרק א' – ילדות מאושרת
39	פרק ב' – סימנים של מלחמה
58	פרק ג' – תום ימי החסד
72	פרק ד' – אושוויץ-בירקנאו
101	פרק ה' – העבודה היא חיינו
116	פרק ו' – שיבה לחיים
126	הרב הגאון דוד בן-ציון קליין
145	פרק ז' – עולים בקודש
159	סוף דבר
164	לזיכרון עולם
167	תודות

"מי שהיה באושוויץ לא יצא ממנה מעולם
ומי שלא היה באושוויץ לא ייכנס אליה לעולם!"
(ז'אק סטרומז'ה, "ובחרת בחיים")

פרולוג

הרכבת נעצרה. עמדתי בשקט ופחד זחל במורד גבי. לפתע נפתחו דלתות הקרון בחריקה צורמנית ומתוך החושך המעובה שמענו צרחות בגרמנית. **אָאָאָ! אָאָאָ!** (החוצה, החוצה). את השאגות השמיעו חיילים גרמניים במדים. זו הייתה קבלת הפנים שלנו באושוויץ. אני זוכרת כי נדחפתי החוצה, מהקרון המצחין, עם הוריי, אחיותיי וילדיהן – כולם מותשים ומפוחדים. צלעתי במהירות על רגליי, שאיבדו את תחושתן. עזבתי חלום בלהות אחד – המסע הנורא, ופסעתי לעברו של אחר. לבי הלם בקרבי, אך לא שמעתי אותו. אני חושבת שהייתי בהלם.

מה זה המקום המוזר הזה? צעקות. נביחות. זרקורים. פסי רכבת. שתי שורות ארוכות ארוכות. גברים. נשים. איפה אבא? איפה אבא שלי? הבטתי סביב מחפשת את דמותו על הרציף, ואז ראיתי אותו. הוא עמד יחף. אבא? יחף? בקור הלילה? רצתי אליו. "אבא, איפה הנעליים שלך?" תמהתי. "שם," הוא הורה באצבע עדינה אל עבר הקרון. "שלושה ימים באותה פינה, בנעליים... זה קשה מדי." מלמל כמתנצל. רצתי בלי לחשוב. "לאן?" עצר אותי קאפו, "לאן את רצה?" איני יודעת כיצד עניתי בביטחון: "אני הולכת להביא לאבא נעליים. הן בקרון וגם שמיכה לתינוק אביא." הקאפו הקשיב וענה ברצינות: "לתינוק יש כבר הכול מוכן שם!"

רצתי. טיפסתי לקרון הגבוה, בלי לחשוב. עמוק בפנים, בין חפצים וגופות, עמדו נעליו המיוותמות של אבא. לקחתי אותן במהירות ועברתי לחפש את השמיכה. איפה היא? תרתי אחריה בחושך ושמחתי למצוא אותה כשאני

מתעלמת מהמלצת הקאפו בעניין השמיכה. איזה יופי! אני יכולה לרוץ בחזרה.

"אבא, רצתי לעברו, ה"נעליים שלך, הנה הן." אבא הביט בי בעצב. הוא לא שמח בנעליו, ואני, לא היה לי זמן להתפלא על תגובתו. רכנתי לפניו בדממה ונעלתי לו את נעליו, כאילו הייתי אני המבוגרת בין שנינו. דומה כי הוא לא שם לבו אף לזאת. שרכתי את שרוכי הנעליים בחזקה ונעמדתי מתנשפת. מאושרת לרגע. "מי זו?" שאל את אבא אדם בעל חזות דתית שעמד בסמיכות אליו. הוא התרשם מהמעשה שלי. "זו אסתר, המזיניק'לה שלי." (בת הזקונים שלי) ענה אבא בגאווה. האם עיניו הרציניות חייכו לרגע, בטרם כבו?

אבא הביט בי והניח ידיו על ראשי. הוא מלמל תפילה חרישית ודמעות בעיניו. "אסתר, אי"ה תצאי מכאן ואל תשכחי אף פעם מאיזה בית הגעת. תדברי על הבית. אל תשכחי. מבטיחה?" הבטתי בו בחזרה. אבא שלי בוכה. נרעדתי. עיניו הסתכלו בי במבט נחוש או שמא מתחנן? הוא רצה תשובה ואני הנהנתי בראשי. צעקות בגרמנית התקרבו אלינו. השער לתופת נפתח והתנתקנו מהרציף. שני טורים. ארוכים, ארוכים. גברים. נשים. גוים שחוחים. עצובים.

"שלא תשכחי מאיזה בית הגעת, שלא תשכחי." המילים האלו הדהדו בי והעניקו לי איזו שלוה פנימית. מעין מגן מול המראות הקשים שאיחשף אליהם בעוד שעות: ראשים מגולחים. שלדים מהלכים. פיג'מות פסים. משרפות. רעב; מוות באין סוף צורות. הייתה זו הפעם האחרונה שראיתי את אבא שלי - שאהבתי, אולם מילותיו מהדהדות בחדרי לבבי עד היום.

צוואתו הרוחנית שהעניק לי, מתוך פנימיותו העשירה, נתנה לי כוח, תחושת שייכות, קשר בל ינתק לאבותיי הקדושים, רצון ויכולת להמשיך את השושלת המפוארת - למרות השבר הנורא שפקד אותנו וזעזע את עולמנו. כן, טאטע. אני מדברת על הבית שלנו. לא שכחתי כלום. כל התמונות חיות בתוכי ויש להן טעם וריח. ועוד משהו... געגועים שצורבים את נשמת. ואני יכולה להביט אל השמיים התכולים ולומר בפה מלא: צוואתך - קיימתי, אבא!

פרק א' - ילדות מאושרת

נולדתי ב-י"ג באדר א' ה'תרפ"ז ולמניינם ב-14.2.1927. אמנם היה זה אדר א' ולא ערב פורים, ובכל זאת בשל התאריך הסמלי נקראתי אסתר, או ליתר דיוק - אסתר אדית (נהוג היה לתת שם הונגרי, לכל ילד) אולם כולם קראו לי-אסתוקה. בת זקונים הייתי ונולדתי למשפחה ברוכת ילדים, ועוד יותר מכך - ברוכת מעשים טובים... איני יודעת איך היו נראים חיי אילו נולדתי למציאות אחרת, פחות חמה, חיובית פחות ופשרנית יותר. כיום, ממרומי גילי, בתוך ההתנהלות היומיומית, כחלק בלתי נפרד מהחיים, אני מעריכה עוד יותר את המתנות הקטנות שנשמתי קיבלה לתוכה, ואני מודה לבורא עולם על כך שזיכני לגדול יהודייה טובה וגאה בבית מלא אוצרות רוחניים וגשמיים.

רַב שִׁיעֵלָה

שנותיי הראשונות עברו עליי בכפר קטן בשם בודרוקסטור שנחל זורם בשם בודרוק קישט את שוליו. היות והייתי תינוקת קטנה, איני זוכרת את מראה הכפר, אולם שמעתי סיפורים על אישיות מיוחדת שגרה שם, בסמיכות אלינו - רב שיע'לה קערעסטירער (הרב ישעיה מקרסטור). היה זה איש קדוש שעניו הטהורות יכלו לחזור לבבות. שמעו של הרבי כבעל מופתים יצא למרחוק. אחד המופתים- גירוש עכברי השדה שהציקו לבני הכפר הוליד את הסגולה הידועה, נחלת הדור האחרון: תליית תמונתו של הרב'ה הקדוש כהגנה מפני עכברים. לא הרבה לאחר שנולדתי, קיבל אבי הצעה לעבור לעיירה פאפא במחוז אוברלנד ולמלא תפקיד של שוחט.

משלחת מכובדת הגיעה לביתנו ושטחה את הבקשה בשם רב הקהילה. אבא לא החליט החלטות שכאלה על דעת עצמו. הוא נכנס לרַב שיע'לה והתייעץ עמו. תשובת הרב השאירה אותנו בכפר עד לאחר פטירתו של הרב. וכך ענה הצדיק לאבי: "רַב שמיל אַרן (שמואל אהרון) אם אתה הולך מכאן, אין לי מה לחפש פה!" אבא לא היסס. הוא השיב את פני המשלחת ריקם והמשיך בעבודת הקודש בכפר. הוא היה השוחט ובעל התפילה ובעל תוקע, ותלמידים רבים מרחבי הונגריה הגיעו אליו שילמדם הלכות שחיטה. הייתה בידו גם תעודת רב, שהקנתה לו את הזכות לפסוק הלכות, והוא עשה בה שימוש כשהרב לא היה פנוי לפסיקות.

באחד הימים נקרא אבי אל רב שיע'לה. "תראה", פנה הצדיק אל אבי, "איני יודע מתי יקראו לי מהשמים ולכן אני רוצה לומר אתך ווידוי". אבא הנהן בראשו בשקט ורצה לחזור לעבודתו, אך הרב'ה הביט בו במבט צלול וטהור ולחש: "רב שמיל ארן, התכוונתי ל...עכשיו". אבא הבין. דקות לאחר מכן, שקעו השניים בהכנותיו של הצדיק ללכתו לעולם שכולו טוב. כשסיימו את אמירת הווידוי, הסתובב רב שיע'לה אל הקיר ועצם את עיניו. לנצח. אבא נצר את הרגעים מלאי ההוד והקדושה בלב. לימים כתב ספר אודות הרב שזכה לחסות בצל קורתו. אבא שקד על הספר מתוך כוונה להאיר את אישיותו של הרב הקדוש, ובכישורו שרטט קווים לדמותו. לצערי הרב, המלחמה שעדיין לא ידענו על לידתה המתקרבת, טרפה תכניות רבות. בין השאר, את ספרו של אבי אודות הרב, הוא נעלם ואיננו ורק שני הסיפורים שסיפר לי אבי נשאר לי למזכרת על דמותו.

מעבר לעיר גדולה

"פנה זיווה, פנה הדרה" – מאחר ורב שייע'לה נפטר, לא נותר מה שיחבר אותנו לכפר. קמנו ועברנו לעיר, השנייה בגודלה, בהונגריה – מישקולץ שמה, ובה התגוררנו עד לאותו יום ארוך שבו השתנו חיינו מקצה לקצה.

אני זוכרת את עצמי, ילדה כבת שלוש, בשמלה כחולה בעלת צווארון ומנג'ט לבן-שלג, יוצאת העירה. הייתה זו הפעם הראשונה שלקחו אותי "לראות את העיר הסואנת". הייתי נרגשת. כל כך נרגשת, שאפילו לא התביישתי בעובדה שילדה גדולה כמוני, יושבת בעגלת תינוקות. מדוע להתבייש? אתם תוהים. ובכן, הייתי מספיק גדולה כדי ללכת בכוחות עצמי, אלא שהייתי חלשה מדי, לטיול כה ארוך.

מיום לידתי, נדמה היה כי כל מחלות הילדות שעוברות בסביבה, מגיעות דווקא אלי, כאילו הזמנתי אותן לביקור. היו לי אבעבועות רוח ואדמת ושאר ירקות... אולם גולת הכותרת שממנה סבלתי הייתה אימת ההורים באותה תקופה – דלקת ריאות. האנטיביוטיקה, שאתם מכירים מגיל ינקות עדיין לא נכנסה לשיווק. הפניצילין התגלה "במקרה" או כפי שאנחנו מאמינים – בהשגחה אלוקית, קודם לכן, אולם רק בשנת 1945, לקראת סיום מלחמת העולם השנייה, נכנס לשימוש מציל חיים. גילוי הפניצילין היה ידו המלטפת של הבורא יתברך. בתקופת ילדותי לא הייתה דרך ברורה לרפא דלקת ריאות.

אני זוכרת כי אימא מרחה את פלג גופי העליון בשומן מחומם כדי שייחמם את פנים הגוף. שהיתי במיטה מרבית שעות היום. לא היה בי כוח לשחק

ואפילו לא לדבר. אימא ניסתה להסתיר ממני את דאגתה, ואני משערת שהיא התחננה עליי בפני בורא עולם בשיחותיה החרישיות היומיומיות אתו. מאות אלפי אנשים נוצחו במלחמתם בדלקת הריאות, ואני הייתי קטנה וחלשה, בת הזקונים. לבסוף הבראתי ב"ה, עד לפעם הבאה...

כך יצא שראיתי פעמים רבות את הרופא ה"ייקה", יהודי מגרמניה שהגיע לבדוק אותי. בכל פעם שנפגשנו, נכנס בי פחד שמא יכאיב לי, ובכל פעם הוא היה מביט בי בעיניו הטובות ומנסה להרגיע אותי בגרמנית כבדה: "אל תבכי ילדתי, אני לא עושה לך שום דבר!" אמנם לא ידעתי גרמנית, אולם דמיון הצלילים לידיש עזר לי.

לפעמים, יצאנו את העיר וסבבנו אותה. ליד בית החולים המקומי היה הר שממנו נשקף נוף יפהפה ונשב אוויר צח וקריר. נהגנו לטפס על ההר ולטייל ביער הירוק ולנשום. פשוט לנשום פנימה את האוויר הנקי. לי, הטיולים הללו היו לא רק הנאה, אלא בריאות. הם הקלו על נשימתי ועזרו לי להתחזק.

לא רק בהרים טיילתי. אהבתי לנסוע בחופשת הקיץ אל אחותי, לכפר. אהבתי את נהר בולְדוֹוֹנה, שנתן לכפר הציורי את שמו. נהגתי לשחות במים הקרירים וליהנות משמש קיצית על פניי. כמה חיכיתי לקיץ החמים! מעולם לא אהבתי את החורפים הקרים שהיו לנו. אמנם הגעתי אל אחותי במטרה ליהנות ולנוח, אך השתדלתי גם לעזור. עזרתי בעיקר בחליבה והתגאיתי בכמות החלב שהצלחתי למלא בכלי שקיבלתי. בשעות אחר הצהריים, כשהכול היה מסודר, נהגתי לשוטט בין העצים הגבוהים ולנשום מלוא ריאותיי את ריח הטחב של העלים.

כשגדלתי, למדתי בבית הספר היהודי. בית ספר זה לא היה דתי, אולם כל בוקר, לפני הלימודים, התחיל בתפילה, ובתכנית הלימודים היה בין השאר ספר קריאה ובו כמה סיפורי תנ"ך. אחר הצהריים, כשהגיעו אליי חברות לשחק, הקפיד אבא שנדבר בידיש. אם עבר ליד חדרים ושמע שיחה בהונגרית, היה דופק על הדלת ומכריז בקול: "בנות, יידיש!" אבא הקפיד על כך במיוחד בשבתות. בהמשך, כשהגענו למחנה ריכוז, הבנו את הגרמנים בזכות שליטתנו בשפה האידיש, ואפילו שמשנו מתורגמניות עבור הבנות האחרות.

אמנם התפילה הייתה בלשון הקודש, אולם לא ממש הבנתי מה אני אומרת. צלילי השפה המיוחדת הזו היו שונים בתכלית מצליליהן של השפות האירופאיות. לימים, כשעליתי ארצה, ובקיבוץ של פא"י ביקשו מאתנו לדבר עברית, רכשתי את השפה הקשה והיפה ונעזרתי רבות בעיתון "שער למתחיל" שהיה בעברית קלה. קלטתי היטב את העברית והרגשתי כי אני שולטת בשפה.

שני עשורים מאוחר יותר קיבלתי ספר יוחסין של המשפחה, שכתב גיסי ר' סנדר דייטש ז"ל, ראש הקהל של סאטמער בארה"ב. ישבתי לקרוא את ספר היוחסין, מתחילתו עד סופו, ביום אחד. "לא עזבתי את הספר עד שגמרתי אותו!" סחתי באוזני אחותי, רוֹקֶל-מלכה שבאמריקה, "התחדשו לי דברים רבים על המשפחה שלנו. תמסרי לבעלך תודה." אחותי שתקה לרגע ואז שאלה: "מה, ידעת לקרוא את זה?" יכולתי לדמיין את התדהמה על פניה, למרות אלפי הקילומטרים שהפרידו בינינו...

"...אלו דברים שאדם אוכל פירותיהם בעולם הזה והקין קיימת לו לעולם הבא.. והכנסת אורחים, וביקור חולים והכנסת כלה..."

כשאני חושבת על המשנה הזו, אני נזכרת באימא. אמי היקרה שכל חייה הוקדשו לרדיפה אחר מצוות ובעיקר מצוות שבין אדם לחברו.

תמונה הזכורה לי היטב עומדת כעת מול עיניי.

אני רואה את עצמי חוזרת מבית הספר, פותחת את הדלת בתנופה וריח עוגות טורט מתפשט בחלל. אני שואפת את ריח האפייה בהנאה ונכנסת פנימה. השולחן הגדול במטבח פתוח מלוא אורכו. "אונ'ו", כך אני בשמחה, "מי מתחתנת היום?" ובטרם אימא עונה אני שוטפת ידי ומפשילה שרוולים.

ביום שכזה יש הרבה עבודה: אימא מכשירה עופות ונעזרת בחברות מסורות. בהמשך מכינה אימא פאפריקאש (צלי טעים), פערפאלאך (פתיתים) ועוגות ז'רבו בשריות¹ לקינוח, במילוי אגוזים, תפוחים ופרג. אימא פותחת צנצנות של צ'ולומאדי (ירקות מוחמצים) וכרוב כבוש והריח... הריח הטוב הזה, עדיין עומד באפי.

תפקיד חשוב היה לי בימים עמוסים שכאלה. היה עליי לעזור בחיתוך הטורטים הלבנים ובקישוטים, אלה שאימא אפתה בסירים גבוהים. חתכתי טורט אחר טורט לרוחבו ומרחתי לאט לאט את הקרם הכהה שאימא הכינה. כשהעוגות היו מוכנות הוסיפה אימא שושני קרם קטנות מעליהן

1 השומן שהיה בתוכן היה שומן בהמות שאימא עיבדה בידיה כמו פלסטלינה, עד שהפך למעין חמאה.

והן הפכו למושלמות. כמה חיקיתי לערב, שכבר יגיע! לרגע שבו תיכנס אל ביתנו הכלה - לבושה בלבן, כשאור זורח בעיניה וטוהר משתקף מפניה הצעירות. היא תהיה מלכה. מלכה ליום אחד.

בערב היה הכל מוכן. שולחן ערוך בטוב טעם. מפה יפה פרושה ומעליה מיני עוגות גבוהות ונאות ובקבוקי ליקר תוצרת בית, כמובן. הבית התמלא בנשים חגיגיות שהגיעו לאחל מזל טוב לכלה המאושרת, לברך ולהתברך מפיה. אחרי קבלת הפנים, התקיימה חופה בחצר בית הכנסת וכל הנשים מחו דמעות התרגשות במטפחות מגוהצות שנשלפו מהתיקים האלגנטיים שלהן, והקהל התפזר לכמה חדרים. גברים באולם אחד. חברי החתן באולם שני, נשים באולם שלישי וחברות הכלה באולם הרביעי. בערבים שכאלו הפכו החיידרים (שבכל אחד למדו כמאה ועשרים ילדים) לאולמות מאולתרים. האוכל שאימא הכינה נעלם במהירות ובהנאה מהשולחנות וכולם שרו ושימחו את החתן-כלה. החתן והכלה יצאו אל ביתנו לאחר החופה (הבית שימש גם כחדר ייחוד) ולאחר כשעה חזרו אל האולמות והתפנו לרקוד ולשמוח עם אורחיהם.

באותם ימים לא התעמקתי בעובדה הפשוטה שחתן וכלה שהיו זקוקים לעזרתה של אימא היו יתומים או פליטים ולא היה מי שידאג להם להוצאות החתונה. לא השקעתי מחשבה בשאלות המתבקשות - מה יצפה להם מחר, עם שחר? האם החיים יזרחו אליהם? האם יצליחו להקים בית נאמן בישראל? מחשבות אלו, למזלי, עדיין לא טרדו את מנוחתי. הייתי ילדה ונהייתי מהפריבילגיה הזו של הילדות, לשמוח שמחה אמיתית ושלמה, בלי תמהיל דאגה ומתח. את זה השארתי למבוגרים... כשגדלתי הבנת

קצת יותר. שמעתי כי רבים מהזוגות שאימא השיאה הם פליטים שברחו מאימת מלחמת העולם הראשונה בפולין והשאירו מאחוריהם משפחות שאין יודע מה עלה בגורלן. כיצד הם מסוגלים לחיות חיים רגילים? תהיתי בלבי, ולהקים משפחות חדשות ולחיות בתקווה? התקשיתי להבין אותם. כמה שנים מאוחר יותר למדתי את התשובות לשאלות האלה על בשרי...

אימא שלי האהובה! היא צברה ניסיון רב בארגון חתונות לפליטים, אולם היא התחילה בזאת עוד קודם, בטרם הגיעה המלחמה ששינתה את פני ההיסטוריה. אימא נישאה, צעירה, לבחור מפולין, והקימה משפחה. כששני ילדיה היו קטנים, היא התאלמנה ונשארה עם חלל גדול וכאב לב, אך לא אישה כמוה תשב ותבכה כל חייה, על מר גורלה.

עם הפנים לעתיד והרבה אמונה תמימה היא הסכימה להקים בית נוסף עם אלמן, מבוגר ממנה, שהיו לו בבית תשעה ילדים. חלקם היו בגיל הנעורים. היה זה הרב דייטש שהתאלמן אף הוא, ואימא הפכה להיות אשתו, תוך שהיא מוותרת על חבישת פאה, בהתאם לרצונו של אבא ועוברת לחבישת כובע ז'יון גבוה בצבע חום כהה.

אימא התרגלה בקלות למצב המשפחתי המורכב. המשפחה החדשה כללה את הילדים שלו, את הילדים שלה ולאחר מכן את הילדות המשותפות - אחותי ואני. ב"ה נולדנו לתוך מציאות שמחה ונינוחה, בזכות ההורים המיוחדים שלנו. היה זה טבעי בעיני אימא, לחתן את ילדיו הבוגרים של אבא. היא נטלה על כתפיה הצעירות את עול ארגון החתונה הראשונה, ואחר כך הגיעה חתונה נוספת... והמיומנות שלה גדלה. כך הפכה אימא למארגנת שמחות מקצועית להפליא ואנחנו לא הרגשנו שהחסד גורע

משהו מאתנו. להפך, הוא הוסיף שמחה וברכה ושמחנו לעזור בכל פעם שנערכה חתונה.

אימא עזרה לא רק בארגון חתונות. בכל פעם שיכלה לעזור במשהו נרתמה לעזרה. כך, באחד הימים, בהיותי קצת מתחת לגיל שש, הגעתי הביתה והבחנתי בסירים רבים מונחים במרפסת, עטופים ומזומנים להילקח לאופה. "מְמִיקו, מה זה?" שאלתי ואימא ענתה לי מהמטבח, "הרב'ה הגיע, זה לכבודו." הסירים הדיפו ניחוחות למרחקים. באחד מהם היה פֶּצָה (בשר עם רוטב). בשבת הלכתי אל האופה להביא את הסיר. לא היה עירוב בעיר ולכן שלחו ילדים מתחת לגיל שש לסחוב את הסירים. (היו ימים...) לא יודעת מה קרה, אבל הגעתי הביתה מלוכלכת כולי מהרוטב שנשפך עליי. למזלי, אימא לא כעסה. היא הבינה שזה יכול לקרות.

ומה על הכנסת האורחים המפורסמת שלה? זכורני מקרה אחד שמעיד על ייחסה של אימא למצווה הגדולה הזו, מצוותו של אברהם אבינו. היה זה ערב שגרתי. אל הבית הגיע אורח כחוש. עיניו הביטו ברעבתנות בכיכר הלחם הגדולה שניצבה במרכז השולחן, והוא מלמל משהו במבוכה גדולה. אימא התקינה לו ארוחה קלה וברירה בעדינות אם יש לו היכן לישון באותו הלילה. הוא משך בכתפיו בעייפות. אימא הבינה אותו ואת מבוכתו ומיהרה להציע מיטה בעבורו. הבטתי בו, בהלך, שראה באותן דקות רק את האוכל שהונח בצלחתו. הוא הגיע מדרך רחוקה ונראה כי לא התרחץ ולא החליף בגדים כבר כמה ימים.

הכרתי את אמי היטב. היא הייתה פדנטית וידעתי כי זהו ניסיון לא קל עבורה, להכניס אדם במראה מוזנח לחדר נקי, למיטה מוצעת במצעים

מבהיקים ומגוהצים. מצד שני זכרתי כי אבא נוהג לומר במקרה שכזה: "לא צריך כל כך להסתכל. אם לבן אדם אין איפה לישון, נותנים לו מיטה!" בבוקר השכם, כשהתעורר ההלך משנתו, הוא רצה לסדר את המיטה, כפי הבנתו. "אין צורך", פנתה אליו אימא בעדינות נחרצת, "אני אעשה זאת מאוחר יותר. זו מלאכה שלי. כדאי שתיגש להכין לך צידה לדרך." הצצתי בסקרנות לתוך החדר. המצעים הנקיים שלנו... לא נראו שלנו. אימא קיפלה הכול בזריזות. היא צררה את כלי המיטה לצרור גדול והניחה הכל בצד, לכביסה. לא ראיתי על פניה רוגז או חרטה. ידעתי כי היא תנהג כך גם בפעם הבאה.

מעניין כיצד נחרטת בנפשנו התנהגות הורינו ומשמשת לנו דוגמה אישית יותר מכל הרצאה ולימוד. שנים רבות לאחר אותו מעשה, כשאני אם לכמה ילדים, נסעתי מחוץ למושב עם בעלי, הרב. כשחזרנו רצו לקראתנו שתיים מבנותינו. "אבא, אימא, איש אחד שוכב בסלון, על ערימת השמיכות וישן שם!" הן היו נסערות. הרגענו אותן וכשהתקרבו הביתה ביקש מהן בעלי להמתין בחוץ כמה דקות. האיש שישן בסלון, מעל כל כלי המיטה שלנו היה ניצול מעיירת הולדתי. הוא שכב בבגדיו המלוכלכים ובנעליו מכוסות הבוץ על כלי המיטה שהתלכלכו בצורה נוראית. מראה ההלך שהגיע אל בית הוריי כעשרים שנים קודם לכן, מראה של אמי המורידה את כלי המיטה בחפזה וסבלנותה אליו קמו למול עיניי. נשמתי עמוק ואימצתי בטבעיות את דרכה של אימא. הוא קיבל שתייה ואוכל חם ושהה בביתנו הקט (שני חדרים) כשבועיים ימים.

הכביסה עמדה וחיכתה לפריידע נעני (דודה פריידי), הכובסת היהודייה האלמנה שהגיעה אלינו אחת לשבוע. תמיד, ערב קודם שהגיעה, הייתה אימא לוחשת לעצמה. "מחר צריך להכין אוכל טוב. פריידע נעני מגיעה אלינו". כאילו שבשאר הימים לא אכלנו... והרי אימא הכינה בכל יום ארוחה טובה. גם כשלא הכינה ארוחה בשרית, יצאנו שבעים. פעמיים בשבוע הכינה אימא ארוחה חלבית חמה: היו אטריות רכות וחמימות שהחליקו בגרון. הן עורבבו בגבינה או באגוזים ונחשבו מעדן. והיו השלישקאלאך השמנמנים, העשויים תפוחי אדמה שבושלו במים רותחים ואחר כך צופו בנדיבות בפירורי לחם מטוגנים. אח! היו אלה ימים טובים!

אימא נהגה בכובסת בכבוד. היא הייתה חלק מהמשפחה ואימא נהגה לשלם לה יותר ממה שנדרשה, למרות מחאותיה הנמרצות של הכובסת. תמיד כשיצאה מביתנו, היו ידיה עמוסות בדברים טובים שאימא ארזה בחבילות מאורגנות. ריבה, חמוצים, לחם ושאר מטעמים.

לא רק פריידע נעני קיבלה משלוח מנות בכל שבוע. חלק נכבד מהאורחים שהגיעו, היו יוצאים מביתנו בידיים עמוסות. אימא הייתה מארגנת להם אוכל ובגדים לפי הצורך, בשקט ובשיא הטבעיות, כאילו כך נהוג בכל מקום. ואנשים ידעו זאת. כל מי שהגיע לעיר ידע שהוא יכול לבוא לבית משפחת דייטש, בכל שעה שהיא. השולחן הגדול במטבח חיכה לאורחים מזדמנים במשך כל שעות היום. עד שתים עשרה בצהרים, יכלו להתיישב לארוחת בוקר וכמעט עד הערב, יכלו להצטרף לארוחת צהרים... וגם באמצע הלילה יכלו למצוא אוכל מחייה נפשות. אם נשמע לכם מהסיפורים כי היינו משפחה בעלת נכסים מרובים, הרי שטעות בידכם.

אמנם אבא היה שוחט והרוויח את לחמו ביושר, אולם בהחלט לא היינו עשירים, ואימא נהגה לחשב היטב את הוצאותיה, אלא שכשיש מקום בלב ורוצים לתת, הקב"ה מכניס ברכה במה שיש, וזה ההסבר ליכולת של אימא לחלק משלנו ולא על חשבוננו.

כך למשל, פעמיים בשבוע עמדה אימא ולשה בצק ענק. היא הכינה לחם מעשרים ק"ג קמח. הכיכרות שהיא לשה ויצרה בידיים זריזות ובלב אוהב, היו גדולות ועגולות. אהבתי את הלחם של אימא. היה לו טעם מיוחד, של בית. אהבתי גם את ארגז העץ הלבן ששימש מקום אחסון ללחם. הוא היה מכוסה מפה פרחונית רקומה ביד ושימש אותנו במסירות. בכל פעם לאחר האפייה, הכינה אימא חבילות לאנשים - שאפילו לחם לא היה בהישג ידם.

כיצד ידעה מי נזקק? היו לה מקורות מידע מהימנים ואימא שלחה לנזקקים את הצרורות שארזה, בשקט, בלי לספר, בלי להתגאות. לא רק לחם היה בחבילות. היו גם "פרודוקטים" - מוצרי מזון יבשים כמו - סוכר, קפה וקמח. משפחה אחת שהכרתי שאימא תמכה בה, הגיעה מאוסטרליה. האישה הייתה במקור הונגרייה שעברה להתגורר באוסטרליה והקימה משפחה עם יהודי מקומי. כשפרצה המלחמה, ארזה אותה משפחה כמה מיטלטלים ופניהם להונגריה. הם הגיעו חסרי כל ושהו במישקולץ, בלא מקור פרנסה. כמו במקרים אחרים, אימא התגייסה לעזור להם, כפי יכולתה.

אני מספרת על אימא ונזכרת בסיפור שממחיש גם הוא איך אנחנו מושפעים מהתנהגות הורינו. כשהייתי אם צעירה לכמה ילדים הגיע אלינו אורח מסכן, חסר שיניים. מיהרתי לקלוף תפוחי אדמה וסיימתי בת

התפלאה: "אימא, הכנת כבר ארוחת צהריים!" המשכתי בקילוף והסברתי לה בקצרה כי האורח אינו יכול לאכול את האוכל שהכנתי. הוא חייב אוכל מרוסק. היא לא הבינה מהיכן הכוחות והסבלנות שלי מגיעים, אולם אני ידעתי זאת היטב - מה שראיתי בבית, שימש עבורי מודל לחיקוי ונתן לי כוח.

שבת המלכה

בכל יום מימות השבוע זכרנו את השבת. הכיצד? פשוט מאוד. מנהג נאה היה לאימא. להכין בכל יום דבר מאכל לשבת. מכיוון שלא היו מצרכים קנויים כמעט, כל דבר שצריך היה להכין נמשך שעות ואימא הייתה צריכה להתארגן מבעוד מועד לכבוד שבת קודש. ביום אחד הכינה לוקשאלאך מבצק דק כנייר שכיסה את השולחן במטבח. אני יודעת איך הצליחה אימא למתוח אותו כך. מעולם לא נקרע הבצק! תנסו לעשות זאת ותבינו... כשהבצק התייבש במידה הנכונה, חתכה אותו אימא לרצועות דקות והכניסה את התוצרת לצנצנות אטומות. ביום אחר הכינה פערפאלאך, בצורה דומה, והיה יום לעוגות ויום להכשרת העופות ויום בישול הדגים... והיו הכנות הבית לשבת.

בתחילה היו לנו עוזרות גויות שעבדו קשה במקומנו. אך בתחילת שנות הארבעים החלו גזרות רעות שנועדו להשפיל אותנו ולהפלות אותנו לרעה - בהיותנו יהודים. אחת הגזרות הייתה איסור העסקת עובדת גויה בבית יהודים. הגזרות הללו הכינו אותנו בעדינות לשינוי הגדול במעמד שלנו. שינוי שילך ויגבר.

בלית ברירה התגייסנו אחותי ואני לעזרתה של אימא. אחותי הייתה אחראית על שטיפת הכלים המרובים ואני הייתי ממונה על הניקיון. אמנם היה ברשותנו ברז מים במטבח, דבר שאבא התעקש עליו (לרוב האנשים היה ברז בחצר) והמים הזמינים הקלו עלינו, אבל עדיין עבדנו קשה. את הכלים למשל, היו שוטפים בתוך קערות וחוסכים בכך מים רבים, אך העבודה הייתה רבה. והרצפה... רצפת הבית הייתה עשויה עץ. (רצפת פרקט, שחזרה כיום לאפנה) אולם בשונה מהיום, רצפת העץ שלנו לא הייתה מצופה בשכבה אוטמת ואני נהגתי לשבת על ברכיי ולמרק את העץ בעזרת מברשת מתאימה, וזה היה קשה ומתיש. הייתי רק בת שתיים עשרה! והיו השטיחים שאימא לא ויתרה על אוורורם מדי שבוע. חבטתי אותם עם הפורולו והברשתי אותם היטב. והיו חלונות הזכוכית הגדולים, שהברקתי מדי שבוע. הכול - לכבוד שבת.

ואז הגיעה השבת.

בשבת אמי נראתה מלכה. אימא, שנקראה בנערותה "שְׁיִינֵעַ זְלִי" (זלי היפה), חבשה מטפחת לבנה. על גופה עטתה בגד לבן ושל לבן וסינר שהיה אף הוא בצבע לבן. היא הייתה עומדת מול הפמוטות ומדליקה נרות ואני נהגתי להביט בה, כשידיה מכסות את פניה והיא מתפללת ומתפללת. "אימא, מה את אומרת שם כל כך הרבה זמן?" שאלתי פעם, בהיותי ילדה קטנה. "אני מתפללת עליכם," לחשה אימא ובעיניה נצנוץ דמעות חמות. דמעות של אם יהודייה.

"לך אל הנמלה עצל, ראה דרכיה וחכם"

ימות הקיץ היו מתוכננים היטב. אימא ידעה מה עליה להכין לחורף והזמן היה קצר והמלאכה מרובה. מדוע היה עליה להתכונן כך? בקיץ יוצאים לבלות, לטייל... ישאלו הצעירים שבכם ובצדק. כיום, יש כמעט הכול בכל עונה ויש מקרר ומקפיא וחיי מדף ארוכים לכל מוצר וחומרים משמרים. ומה היה אז, לפני פחות ממאה שנים? היו פירות קיץ בשלים ועסיסיים שבחורף לא היה להם זכר. היו ירקות רעננים שאינם יכולים להחזיק מעמד עד החורף והיו ירקות ופירות שקטפנו בקיץ כדי שיבשילו לחורף. נשמע מסובך? זה אכן לא היה פשוט, אך אימא ניצחה על המלאכה ביד אומן ומילאה את המזווה במטעמים לימות החורף הקשים והארוכים.

מהפירות הכנו ריבות וקונפיטורה ומעין קומפוט משומר. הבישול האטי בסוכר מילא את הבית בריח מתקתק ונעים והסירים, הוי הסירים, הם הפכו לדביקים! נוסף על כך הכינה אימא ליקרים מדובדבנים ומשזיפים ויצקה אותם לבקבוקי זכוכית יפים ומעוקרים. מהירקות שלא יכלו לשרוד או לגדול בחורף האירופי הכנו ירקות כבושים. את המלפפונים החמצנו בצנצנות גדולות - חציים בחומץ וחציים במלח והרווחנו שני סוגי מלפפונים חמוצים. את העגבניות שטפנו היטב וחתכנו לחתיכות קטנות. טחנו אותן במטחנת הבשר הידנית ובישלנו בישול אטי. סיננו, יצקנו שוב לבקבוקי זכוכית וקיבלנו רסק עגבניות. מירקות רבים - בצל, פלפל, גזר, כרוב ומלפפון הכנו צ'ולומאדי - ירקות כבושים, שמוגשים בלוויית מנות בשר ועוף. תוספת צבעונית וטעימה.

תפוחי עץ ותפוחי אדמה נשמרו היטב במרתפים ובהם יכולנו להשתמש בלי חשש גם בימות החורף הקרים.

הקיץ נגמר ופינה מקומו לסתיו הקריר. אחר כך הגיע בכל שנה החורף הקודר והיה כל כך קר בחוץ עד שרציתי רק להתכרבל בתוך שמיכת הפוך ולחלום על האביב, אלא שגם בחורף לא נחנו כל הזמן. שני סוגי אוכל הכנו בחורף, לכל השנה: כרוב כבוש ושומן אווז. תחילה קנתה אימא כמויות גדולות של כרוב. לאחר מכן הגיעו שכנים רבים שהתנדבו למלאכת בדיקת הכרוב מתולעים. לאחר שהיה ברור כי קלחי הכרוב ראויים למאכל, הם נחתכו בידיים זריזות על הקרש המיוחד, בעל הסכינים הרבות, לרצועות רצועות. כל רצועות הכרוב נדחסו בעזרת כמה ידיים עובדות לתוך חבית מיוחדת ובין השכבות פיזרה אימא פלחי תפוחים ומלח, לתוספת טעם. כשסיימנו את מלאכת הדחיסה, סגרה אימא היטב את החבית ולא נגענו בה כמה ימים. כשהכרוב היה מוכן לאכילה, פתחה אימא את החבית וטעמה. ריחו הדומיננטי של הכרוב התפשט בבית ואף מחוצה לו. מאותו רגע, כל אורח שהגיע התכבד בכרוב לאכילה ולעתים קרובות גם בצנצנת אחת - צידה לדרך...

בחנוכה החלו ההכנות לפסח. אחת מהן הייתה אגירת שומן אווז ושמירתו עבור חג הפסח. אימא הכינה גריןון מהעור. במהלך הטיגון הארוך הגיר העור את השומן הנקי והחל להשחים. פיסות העור היו פריכות להפליא וכל השומן נאגר בצנצנות מחוטאות. המלאכה לא הייתה פשוטה והכול היה צריך להיות סטרילי ובלי חמץ. כלים הורדו מהבוידעם ואתם הגיע למטבח מלח כשר לפסח שאותו קנתה אימא בפסח הקודם. הכול היה

מחושב מראש לכמה חודשים. כך התנהגה באלבוסטע אמתית. כך נהגה אמי, כל עוד המצב אפשר זאת...
ובין הבישולים והאפייה, היו גם סיפורים ופירושים.

אולי נשמע מהתיאורים שלי כי אימא לא יצאה מהמטבח מעולם... אמנם היא "בילתה" בו זמן רב, אולם היו שעות שבהן ישבה וקראה בספר ה"צאנה-וראנה" שלה שהיה כתוב ביידיש ולמדה ממנו את פרשת השבוע. אהבתי את הספר המיוחד הזה, את סיפורי התנ"ך הקסומים, את היידיש הנעימה לאוזן, את העובדה שאני יושבת עם הספר כמו אימא. ממש כמותה. בתשעה באב, הייתה יושבת אימא על הרצפה ומקריאה בקול עצוב את מגילת איכה, מתורגמת ליידיש. אט אט התקבצו שכנות רבות בחדר וכולנו ישבנו והאזנו בדממה ובזעזוע לתיאורי החורבן הנורא. זוועות המצור והרעב הכבד בירושלים של אז, העבירו צמרמורת בבשרנו. לא יכולנו לתפוס את מימדי האסון ולא העלנו על דעתנו שיום אחד נהיה חלק ממגילת חורבן אחרת, מזוועה בפני עצמה.

כשאימא יצאה את הבית לסידורים שונים היא הקפידה על לבושה. הייתה לה חליפה שחורה מחויטת, שרשרת גדולה ושתי טבעות. טבעת נישואין וטבעת יהלום יפה. בחורף יצאה כשידיה מכוסות כפפות עור משובחות ועל כתפה תיק נאה שהשלים את הופעתה המכובדת. את כל הבגדים תפרו אחיותיי הגדולות.

אני זוכרת כמה חיכיתי לחגים. ידעתי שאקבל בגד חדש ונאה. ובכל קיץ קיבלתי דירינדל - שמלת קיץ קלה ונעימה. היה זה רצונה של אימא שכולן תדענה לתפור היטב. לימים, כשהמלחמה החלה, והגברים גויסו, עזרה

מלאכת התפירה לאחיותיי. באותם ימים שבהם לא היה ביטוח לאומי ואף לא "השלמת הכנסה", פרנסה אותן מלאכת התפירה בכבוד.

נשמה גבוהה

אבא שלי, אבא שלי שאהבתי. מה שנשאר לי ממנו זו תמונה אחת מלפני המלחמה וצוואתו החיה שמסר לי. באותם ימים הייתי קטנה וחולנית והשיעול ליווה אותי כמו צל, בכל עונה ובכל מצב. הרופאים המליצו לקחת אותי להרי הטטרו, שבסלובקיה. "אוויר ההרים הצלול והנקי, יקל על נשימתה", הסבירו הרופאים ואבא ואימא נערכו למבצע. היות ואחד מאחיי התגורר בדובשינה שבסלובקיה, יכולנו לחשוב על מסע שכזה. הצטלמנו לצורך פספורט ובראשי פרחו להם ציפורי חלומות על ההרים והנוף הבראשיתי המצפה לי. אלא שהמלחמה התקרבה והדרכים נחסמו בפנינו. לא יכולנו לממש את עצת הרופאים באותה עת ורק אחר כך, כשהגעתי לצ'כיה כעובדת כפייה, רק אז הרגשתי מדי פעם את האוויר הצלול שעליו דיברו הרופאים...

כשחזרנו מהגיהינום אל העולם השפוי שהשארנו מאחור, גילינו שלא נשאר הרבה. שמועה גונבה לאוזניי, אודות ה"צלמנייה" בעיר ואודות אוצרותיה. תמונות רבות נזרקו בערמה בקדמת החנות, וכל הרוצה בא וחיטט בקרביה בתקווה לגלות את פני יקיריו שהפכו לאבק פורח. כמובן שהלכתי גם אני. ידעתי כי הצטלמנו בטרם המלחמה וקיוויתי לראות שוב את הוריי האהובים. מבין כל העיניים שניבטו בי בשחור לבן, קפצה למול עיניי תמונתי. אחזתי בה בחזקה והתחלתי לבכות. איזה אוצר מצאתי!

אוצר אמת. אלא שהאוצר לא היה מושלם. בתמונה המקורית הצטלמנו – אבא, אימא ואנוכי, ואילו בתמונה שמצאתי נראינו אבא ואני ואת אימא חתכו מהתמונה, אולי כדי שהתמונה תיכנס לדרכון. מאבא נשארה לי תמונת דמותו, ומאימא, לצערי, נשארה רק כף ידה המצולמת שהייתה מונחת על כתפי.

אמנם רק תמונה אחת של אבא נמצאת ברשותי, אך בראשי שמורות תמונות רבות, חיות ושמחות, בצבעוניות רבת גוונים:

ליד מקום עבודתו של אבא ששימש שוחט, ניצב עץ. לא הרבה הייתי שם, אולם את העץ הזה לא אשכח לעולם. בימות הקיץ התמלא הוא בפירות קטנים, אדומים ומתוקים (אולי דומדמניות) ואני אהבתי לקטוף את הפירות, לאכול אותם ולחזור הביתה בידיים צבועות באדום. היו אלה ימים מאושרים ושלווים. את טעמם ואת טעם הפירות העסיסיים לא הצלחתי לשחזר אף פעם.

תמונה נוספת קשורה בשמחה משפחתית – חתונתו של אחד מאחיי הגדולים.

קצת אחרי חצות והערב עוד ארוך... אבא שלי הוציא את הכינור שלו מנרתיקו. הוא עשה זאת באטיות ובתנועות זהירות. אחר כך קירב את הכינור לאוזנו וכיוון את המיתרים. הוא עצם את עיניו בדבקות ואני עמדתי מהצד – נפעמת. צלילים רכים נשפכו מהכינור. הם התפשטו בחלל האולם וכל האנשים קמו ממקומותיהם ורגליהם החלו זזות מעצמן, מכוח נגינתו של אבא. אני, ילדה קטנה הייתי, אבל הבנתי את עצמתו של הרגע, את יופיים של הצלילים. תחילה ניגן אבא ניגון שקט ובהדרגה הפכה המנגינה

לסוערת ומלאת רגש, ידיו נעו בזריזות וכל גופו אמר שירה. הרוקדים התרוממו מעל הרצפה, מעל קשיי היומיום, מעל דאגות האתמול והמחר. כולם שרו בדבקות, כולם רקדו ונהרת אושר על פניהם.

אבא שלי. את כינורו שמר לאירועים משפחתיים. בחתונות שלנו רקדו עד אור הבוקר, אולם בחתונות אחרות לא ניגן, הוא שמר את כינורו לאירועים מיוחדים ולימות הקיץ. כשכולם נהנו מהחופשה, נהג אבא להתכונן לעונת החגים שבפתח. בהיותו בעל תפילה, רצה לחדש איזה ניגון שירומם את המתפללים, שירעיד מיתרים בלבותיהם. וכך היה יושב ודפים לפניו, מנגן וכותב תווים.

בכל שנה הלחין מנגינה חדשה, בכל שנה הרגיש את ראש השנה המתקרב, כשאחרים עדיין לא התחילו לחשוב על יום הדין. באלול היו מדפקים על דלתנו בני המקלה, "קור" בהונגרית. ביחד עם אבא נהגו להתאמן על השירים שישירו וילוו את אבא בתפילות הימים הנוראים. כולנו נכנסנו לאווירה... אהבתי להביט באבי שר, אהבתי לדפדף בחוברת עבת הדפים שהייתה לו וכולה מלאה בתווים צפופים בכתב ידו הנאה. חוברת מלאה אוצרות מולחנים שאבדה בעתות המלחמה ואובדנה מצטרף לרשימת האוצרות שאבדו לנו ושום סכום כסף לא יוכל להשיח את חסרונו.

תמונה נוספת חקוקה בראשי ומתעוררת עכשיו לחיים, כאילו לא חלפו עשרות שנים:

אני שוכבת ערה במיטתי החמה. מכוסה עד צוואר בפוץ הנעים ומתענגת מכך שלפניי כמה שעות שינה. אבא נכנס לחדר בשקט, על קצות האצבעות. הוא לא יודע שאני מציצה עליו, בעיניים חצי עצומות. הוא

ניגש לשולחן ומתיישב ופותח ספר ואור קלוש מאיר את פניו. עכשיו אני יכולה לעצום שוב עיניים. להקשיב לנעימת הלימוד השקטה, שעבורי היא כמו שיר ערש נפלא.

כמה אהבתי את נעימת הלימוד של אבא. גם אחיי הגדולים, כשחזרו מהישיבות, היו לומדים כמוהו, במנגינה ערבה לאוזן. הם היו הולכים בבית הלוח ושוב ומתנצחים בלימוד. הבנתי שהם אוהבים את הלימוד ובכל זאת לא הצלחתי להבין דבר אחד: איך אבא מסוגל לקום כשחושך שורר ביקום ומיד להתחיל ללמוד?

ידעתי כי אבא רוצה להספיק הרבה, בטרם ייצא לעבודה. אחרי שילמד ויכתוב חידושי תורה, הוא ילך לטבול במקווה, כשהשחר רק יציץ מבין העננים ואחר כך הוא ילך לבית הכנסת לתפילת שחרית ורק אחרי כארבע שעות של עבודת ה' יאכל ארוחת בוקר וייצא לכיוון החשמלית. הוא ייסע למקום עבודתו, יעשה מה שיעשה בחרדת קודש ובעדינות ויחזור הביתה עייף בשעת צהרים רק כדי לנוח קמעה ולשוב לספריו המצהיבים ולקול הניגון האהוב.

ועוד תמונה שניעורה בי עם ניעור קורי השנים מעל הזיכרונות: ראש השנה. בשונה משאר ימות השנה, אני מגיעה לבית הכנסת, כדי לשמוע תקיעת שופר. (לא היה מספיק מקום לבנות בבית הכנסת שלנו לכן הגענו רק לתקיעת שופר, ואפילו מגילה שמענו בבית). אבא משמש חזן-בעל תפילה ובעל תוקע. אני מחכה לשמוע את תקיעות השופר בוקעות מפיו. היבבה העצובה, המשתברת בגלים, מרעידה את כתפיי. יום הדין, יום הדין. כולם רציניים מסביב. כל הנשים בוכות ומנגבות דמעותיהן

במטפחות רקומות. ואני, אני מוקסמת מהצליל הבוקע, וחושבת על כך שאבא שלי יודע הכול. גם להתפלל, גם ללמוד, גם לשיר ואפילו לתקוע. ראיתם פעם אבא שכזה?

ועוד...

ליל שבת. כולנו מסבים סביב השולחן. אימא מגישה את מטעמי השבת ואבא והבנים שרים ומדברים בדברי תורה. נושא אחד יעלה גם הפעם. נושא שאינו קשור לפרשה זו או אחרת. בית המקדש. אבא, כמו תמיד, פונה לספר לנו על בית המקדש ועיניו זוהרות. הוא חי את הסיפור הזה, וכולנו נישאים על כנפי הדמיון אל ירושלים, העיר הקדושה בעולם. אנחנו נדחפים בין עולי הרגל הרבים ומחכים לראות את הבית הקדוש בעולם נגלה לעינינו. ואני מרגישה שהנה, זה ממש קרוב, כי אנחנו מרגישים את הגעגוע הזה לבית שחרב, רוצים בו ומשתוקקים אליו. האם נזכה וייבנה בימינו? ובאותה עת ברור לי, כי יום יבוא ונארוז חפצים ונעלה לארץ ישראל. נשאיר מאחורינו את הונגריה היפה, על נופיה הירוקים ונתיישב בארץ האבות.

בסעודה שלישית, אבא יושב עמנו לשעה קלה. הוא מתחיל לאכול בבית ומסיים בבית הכנסת, אולם אני מחכה לשאלה הקבועה שלו אליי, בטרם ילך: "אסתר, מה אני אשיר?" ואני בוחרת שיר שאני אוהבת ואבא שר אותו בקולו הצלול ורק אז הולך ומשאיר אותנו עם מנגינה יפה בלב.

אמנם הייתי ילדה קטנה, אולם הבנתי שאבי מיוחד. לא כל האבות קמים בשלוש לפנות בוקר לעבודת ה'. לא כל האבות לומדים וקוראים תהילים במנגינה מתוקה כזו וכששכבתי במיטתי הרגשתי שזכיתי. מאוד מעניין

שאבא היה מצד אחד שוחט, מקצוע הדורש לב חזק ויכולת לשאת את מראה הדם, לחוש את ריחו של המוות ומצד שני היה מוסיקאי עדין נפש וזאת נוסף למעלתו הראשונה - היותו תלמיד חכם, בעל מוח, ממש מחונן.

אנשים רבים שיחרו לפתח ביתנו רק כדי להתייעץ עמו על עסקיהם המסועפים. לרבים מהם נהג לנסח מכתבים, היות והיה בעל יכולת כתיבה בהירה ומושכת. כל זה היה בו בכפיפה אחת וכל התכונות הסתדרו ביניהן והשלימו זו את זו.

הטובים השכנים?

הבית שלנו היה חד-קומתי והיו בו ארבעה חדרי שינה מרווחים, מטבח גדול וחדר אורחים. גרנו בין הגויים, ככל היהודים, ולא ברובע נפרד - עד שהכריחו אותנו להתאחד עם אחינו. עליי לציין כי מעולם לא היו חיכוכים כל שהם בין המשפחה שלנו למשפחות הגויות שסביבנו. לבית הצמוד אלינו שחצרו גבלה בשלנו, היו שתי קומות. בקומה התחתונה גרה חברתי נרוקה. היא נכנסה הרבה אל ביתנו והשתתפה אתנו באמירת תהילים. בקומה העליונה התגורר בן דוד של הורטי מיקלוש². בכל בוקר היה

2 הורטי מיקלוש- העוצר של הונגריה במשך שנים. הוא היה אנטישמי בדעותיו, מה שלא הפריע לו ללכת לאכול טשולנט אצל היהודים בשבת... הוא חוקק חוקים שיגבילו את הצלחת היהודים, אולם לא הסכים לשלוח אותם לפולין להשמדה. הצטרפותו למדינות הציר הייתה בעיקר כדי לקבל שטחים שהיו שייכים להונגריה במקור. כשהבין שגרמניה נחלשת ורצה להצטרף לרוסים, פלשו הגרמנים להונגריה בכוח. ממשלת בובות החלה להורות על בידוד היהודים - טלאי צהוב, על ריכוזם בגטו ועל שילוח להשמדה. ניסיונו של הורטי לעצור את המשלוחים להשמדה, בלחץ בינלאומי, לא צלח. הגרמנים חטפו את בנו ועצרו אותו. במקומו מונה ראש מפלגת "צלב החץ" האנטישמית - פרנץ

יוצא עם כלב הפודל הלבן והקטן שלו לטיול בוקר. היה זה בדיוק בשעה שבה חזר אבי מתפילת שחרית ותיק התפילין תחת זרועו. "בוקר טוב, אדון דייטש!" היה מברך השכן את אבי. "ומה שלום הוד מעלתו?" היה משיב אבי בחיוך מאיר. לא סתם כינה אותו אבא בתואר. היו לו עיטורי כבוד רבים, תוצאה של גבורתו בצבא. אפילו הבחירה שבחר לגור באזור מאוכלס ביהודים הייתה יוצאת דופן בקרב ה"אצולה" ההונגרית. הוריי מצדם נהגו יפה בשכנים. בכל פעם שאימא הכינה משהו טוב במיוחד הייתה שולחת אותי אל אשתו של "הוד מעלתו" עם משלוח מנות: "תביאי לוֹבֶקָה", הייתה מבקשת, "שיהיה להם..."

מכיוון ש"הוד מעלתו" התגורר בקומה שנייה, ראה תמיד מה קורה אצלנו בבית. הוא נהג לזרוק לעברנו חפיסות שוקולד, שלא אכלנו, וכשימים קשים הגיעו לעולם ומתח רב שרר הוא התפלא עלינו. "מדוע אינכם באים לשמוע אצלנו רדיו? תוכלו לדעת מה מתרחש." אבא לא הסכים לכך ולא העלנו על דעתנו לעשות משהו בניגוד לרצונו. מעולם לא שאלנו את אבא לפשר הדבר, אבל כיום אני יודעת את שתי הסיבות שהביאו אותו להחלטה: האחת - מבחינה רוחנית - אבא דאג לנו. הוא העדיף שנשהה כמה שפחות בקרבת גויים, גם אם הם נחמדים אלינו. השנייה מעשית - ההאזנה לרדיו, לשידורי ה"אויב" הייתה אסורה. בקרב ההונגרים היו מלשינים רבים, ואבא בחכמתו, הבין כי מוטב שלא נכניס עצמנו לפיותיהם של אנשים שמחפשים על מי להלשין. כמה שנהיה יותר בבית - ייטב לנו.

סלשי, והורטי נלקח לגרמניה למעצר בית. מעט היהודים שניסה הורטי להעביר למדינות אחרות, נלקחו להשמדה.

ושכנה נוספת הייתה לנו, נָרָה, יהודייה שהרביתי לשחק אתה ב"כּוּשֶׁר כְּמִי". בבעלות הוריה הייתה חנות גדולה ויפה. חברתי הייתה מאוד מיוחדת. אמנם משפחתה לא שמרה מצוות כמונו, אבל לב יהודי חם פעם בקרבה והוריי לא התנגדו לחברות בינינו. תמיד ידענו כי אנחנו נוהגים כמו שראינו שנוהגים בבית, גם אם בבתים אחרים נוהגים אחרת. אני זוכרת את אביה הולך כל בוקר לתפילת שחרית בבית נכנסת שניצב סמוך לביתנו. כששיחקנו אצלם אחר הצהריים, הוא היה נכנס הביתה להתפלל מנחה ומניח כיפה על ראשו הגלוי ובשבתות נהג להתפלל בבית הכנסת את כל התפילות. לצערי, חברתי זו לא חזרה מהתופת. יהי זכרה ברוך.

עם אחד מילדי השכנים האחרים שאינם בני דתנו, היה לנו פעם חיכון קל. יוֹנְצִי, כך קראו לו, טיפס על הבוידעם בביתו זרק אבנים להנאתו. אחת האבנים פגעה בחלון הזכוכית הגדול שהיה בקדמת ביתנו. "דודה", מיהרנו אליה להתלונן, "יונצי זרק אבן והחלון נשבר!" השכנה הקשיבה וכך הגיבה: "אני אתן לו מכות רצח!" האם נתנה או לא, זאת לא אדע. האם שילמה על החלון השבור? גם לכך אין לי תשובה.

חיינו בשכנות טובה שלא הידרדרה עם שינוי האווירה הכללית לאווירה רודפת יהודים. גם כשאולצנו לענווד טלאי צהוב שהדגיש את השוני בינינו, לא הרגשנו עוינות בקרב השכנים הקרובים. בכל מקרה, כשהכריזו כי עלינו להיכנס לגטו, פנו השכנים הגויים אל הוריי בבקשה צנועה: "תנו לנו את שתי הבנות. נשמור עליהן. הן כל כך צעירות!" גם להם וגם לנו היה ברור שאנחנו צועדים לקראת עתיד מעורפל ומלא סכנות קיומיות. אך אבא ואימא דחו בנימוס את פניות העזרה: "איפה שאנחנו הולכים,

הן באות אתנו!" ענו בלא היסוס, אך בעדינות, כדי שלא לפגוע ברגשות השכנים הנאמנים.

שנה מאוחר יותר, כשחזרתי מהמחנה, שמחו השכנים לקראתי והזמינו אותי להיכנס: "בואי, תאכלי משהו. מי עוד חזר?" התעניינו בפשטות, כאילו לא עברה שנה נוראית, כאילו לא קרה כלום בעולמנו. כאילו יצאנו לטיול ארוך סביב העולם...

הוריי, שהקפידו על קלה כבחמורה, העדיפו לסכן את חיינו הגופניים, מאשר לסכן את חיינו הרוחניים ואולי גם עצם ה"ביחד" היה חשוב להם. להיות כולנו יחד בטוב וברע.

קשר פולני

היה זה בחודשים שלפני פלישת הגרמנים לפולין. יום אחד ראתה אימא בעיתון היהודי מודעה. משפחה פולנית מחפשת אישה שהייתה נשואה לבנם. במודעה היו פרטים מדויקים והופיע שם שקפץ מול עיניה של אימא. השם זלדה. היו אלה הורי בעלה המנוח שמאוד רצו לדעת על צאצאיהם שמתגוררים בהונגריה ומה עלה בגורלם.

אימא התרגשה. היא החליטה לשלוח אל חמיה וחמותה המבוגרים את זלדה, נכדתם, שתשב עמם תקופה ותשמח אותם. זלדה נסעה ושהתה עד לסוף הקיץ, כשהיא כבת עשרים. מעט אחר כך, החלו הגרמנים בצעדים לכיבוש פולין. הרגשנו שזלדה קיבלה את חייה במתנה. אילו הייתה

מתמהמהת שם עוד קצת, לא הייתה יוצאת משם, ומי יודע מה היה עולה בגורלה. בשנת 1941 היא נישאה לשולם פורקוש, שנלקח, כרבים אחרים, לצבא, וזלדה נותרה לבדה, כשהיא מתנחמת עד לאחר המלחמה במשפחה הגדולה שסביבה.

פרק ב' - סימנים של מלחמה

זכר למשפחה

היה זה בשנת 1943. אבא ואימא נסעו למרחצאות, באיהל, עיר הולדתו של אבי ועירו של ה"ישמח מוישה"³. בדרך חזור, התאספו יחד לפגישה עם ששת אחיו של אבא, ודוד שלי סיפר להם: "הבן שלי רוצה לנסוע לאמריקה כי רוצים לגייס אותו והוא לא רוצה להיות בצבא ההונגרי." התפתח דיון וכל אחד אמר את דעתו. כשהגיעו לאבא שלי, חיווה אבא את דעתו: "גם אני נגד, בגלל המצב הרוחני באמריקה. אבל אם הוא ייסע - לפחות יישאר זכר למשפחה." בסופו של דבר נסע אחיינו של אבא, והוא זכה והקים באמריקה משפחה יפה ומבורכת.

מוֹנְקָא-טָאבוֹר⁴

"אסתר, קים!" קרא לי אבא. "אנחנו הולכים!" לא שאלתי שאלות. אם אבא קורא לי ללכת עמו יש לו בוודאי סיבה טובה לכך. הגענו לביתה של

3 ר' משה טייטלבוים, מראשי מפיצי החסידות בהונגריה, ואבי שושלת סיגעט-סאטמער. מכונה ה"ישמח משה" על שם ספרו.

4 היה זה שמן של פלוגות העבודה ההונגריות הידועות לשמצה. כמה צעירים יהודים מתו במהלך שהייתם בפלוגות? איני יודעת בוודאות, אך ברור כי רבים וטובים מבנינו אבדו כבר אז. היה זה לפני הגזרות הרעות שחלו עלינו. הונגריה גייסה את כל הגברים הצעירים שהיה בכוחם לעזור למאמץ המלחמתי. היהודים לא נלחמו בפועל, הם לא החזיקו נשק בידיהם. להם נועד תפקיד אחר, מסוכן יותר, קשה בהרבה ומשפיל. הם היו מפנים מוקשים. הם היו מגן חי לחיילים מאחור. הם פינו כבישים וסחבו נשק כבד. הם היו "בשר התותחים". רבים מתו מקור מקפיא של אימא רוסייה. אחרים מתו "בתאונות עבודה" או ברעב מייסר ורבים נהרגו תוך כדי לחימה. לרובם אין קבר ולא תאריך זיכרון.

משפחת הופמן. "אסתר, תקראי לבת שלהם החוצה," ביקש אבא. ניגשתי לדלת ונקשתי עליה. אחרי דקה חזרתי עם אחת הבנות. אבא פנה אליה וכך אמר: "תגידי לאימא שאני כאן ואני מבקש שהיא תיתן לי את רשימת היין."

הילדה הלכה לביתה ופתאום הבנתי. אבא שלי הטוב. הוא רוצה לעזור לה. היה להם עסק של מכירת יין ובעלה גויס אף הוא למונקא-טאבור כמו הגברים הצעירים במשפחתנו, היא מטופלת בקטנטנים ובוודאי אין לה זמן להתעסק במילוי הבקבוקים. כשהבת של הופמן הביאה את הרשימה, ירדנו למרתף. אבא ואני. אבא לקח בכל פעם בקבוק זכוכית ריק ומילא אותו ביין מתוך החבית הגדולה. הוא עשה זאת בעזרת צינור מיוחד. בעזרת הצינור נוצר וואקום בזמן ששאף אוויר לתוך פיו. בכל פעם הסיט את הצינור, כך שהטיפות הראשונות טפטפו החוצה, מטעמי היגיינה, ואחר כך הכניס את קצה הצינור לתוך פיית הבקבוק והיין זרם לתוך הבקבוק עד שהבקבוק התמלא. אבא מילא את כל הבקבוקים ואני סגרתי אותם היטב בפקקים מתאימים. כשסיימנו, סגר אבא את המרתף ועלינו בחזרה.

את הבקבוקים תוכל גברת הופמן לשלוח עם הילדים. זו כבר משימה קלה. כשחזרנו הביתה שקעתי במחשבות. איך אבי העסוק, שכל היום לומד או כותב ספרים ומיינץ לאנשים, יכול לחשוב על אישה מסכנה שלא פנתה אליו כלל, ולהבין לבד שאין לה יכולת להשתלט על העסק בכוחות עצמה? איזו רגישות לזולת יש בו באבא שלי. האם גם אני אהיה פעם כזו? האם אוכל להרגיש אנשים זרים ולהבין במה אפשר לעזור להם? ובעלי? האם גם הוא יהיה איש שכזה?

חלום ופשרו

אמצע הלילה. שנת 1943. אחותי יענטי הקיצה משינה טרופה. היא העירה את בעלה בקריאות: "מרדכי, מרדכי. תתעורר! חלמתי על אחותי לאה ז"ל." מרדכי התעורר. הוא חשב שלא שמע טוב. ושאל בקול מנומנם: "לאה? את בטוחה?" מה היא רוצה ממך באמצע הלילה?" יענטי נרעדה. "היא אמרה לי: יענטי, קומי מהר! בעלי על הרכבת לרוסיה. אין לו בגדים חמים ואוכל. הרכבת עוברת דרך הכפר שלכם. קומי ותארגני לו דברים!" יענטי סיימה לדבר נרעשת ומרדכי התעורר לגמרי מששמע במה מדובר.

גיסו על הרכבת לרוסיה. משמע גייסו גם אותו. אוי, נעבעך. הילדים נשארו לבד בכפר בלי אימא ובלי אבא. אמנם החלום הוא רק חלום, ובכל זאת, יענטי אשתו אינה מהטיפוסים האלו שהוזים בהקיץ ומרדכי הרגיש כי לא חלום שווא הוא. "יענטי, נקום מהר. תארגני דברים ואצא אל תחנת הרכבת!" הכריז מרדכי וקם ממטיתו במהירות. לאחר שנטלו ידיהם, החלו מארגנים חבילות: בגדים ושמיכות, לבנים חמים, של מצמר משובח וגרבי צמר ואוכל... יענטי ארזה את כל הכבודה וחזרה אל מיטתה. היא שמחה שחמשת ילדיהם לא התעוררו לשמע הרעש שהקימו.

מרדכי מיהר לתחנת הרכבת, המנומנמת באותה שעה. הרחובות היו ריקים ואוויר הלילה חדר דרך כל שכבות הבגדים שלבש. "מה אתה עושה כאן, אדון פישמן?" תמה מנהל הרכבת שעמד על הרציף. מרדכי ענה לו בנועם: "עוד כמה דקות תעבור כאן רכבת נוסעים לרוסיה וגיסי על הרכבת. עליי לתת לו בגדים ומזון." מנהל הרכבת זע על מקומו באי-נוחות. "איחרת, מר פישמן, איחרת. הרכבת עברה כאן לפני עשר דקות." מרדכי נגרר הביתה

בכבודות. מה יאמר לאשתו? מה יהא על גיסו בקור הרוסי הכבד בלא ביגוד חם? האם יצליח לשרוד ב"פלוגות העבודה"? והילדים שנשארו בבית... הוא הלך וחשב על היתומות. רק לא מזמן - לפני פחות משנה, איבדו את אימא שלהן, מיד אחרי שילדה בפעם השישית. איזו אישה מיוחדת וזריזה הייתה לאה ז"ל.

הוא נזכר איך היא פתחה בית חרושת לנקניקיות סלאמי ואיך הצליחה יפה בעסק שלה. גם סטוקו - חנות לקטניות שונות הייתה בבעלותה - היא החזיקה בחנות גרגרי חיטה ושעורה, שעועית ואפונה... ואפילו מכשיר טלפון היה בבית, (הטלפון היחיד בכפר, חוץ מהטלפון שניצב במשרד הדואר) מה שנתן קצת ביטחון והקל על המסחר. כל ההזמנות נעשו בטלפון. בעלה היה שוחט. הם התגוררו בטיסה-אקלר וגידלו את ילדיהם בשלווה עד לאסון שקרה להם. ועכשיו אבי המשפחה נלקח למלחמה. מה יהיה? הגדולה שלהם הייתה כבת ארבע עשרה. נערה צעירה. צעירה מדי מכדי לנהל לבד בית.

לאחר כמה ימים התברר כי הבת הגדולה החליטה להמשיך לתפעל את הבית, עד לשובו של אביה. רק את הבנים הסכימה לשלוח אל העיר הגדולה, כדי שיילמדו בחיידר טוב. "אני לא מחלקת את הבית." טענה בנחרצות. "מספיק שאת התינוקת המתוקה שלנו לקחו לאחות של אבא. אני מבינה ששני הבנים צריכים חיידר, מילא, אשלח אותם לסבא וסבתא, אבל הבנות נשארות אתי!" הנערה קיבלה הזמנות בטלפון והצליחה לנהל את הבית בהיעדרותו של אביה. עברה תקופה לא ארוכה והאב חזר הביתה תשוש וחלש. היות ויצא למלחמה כשאינו מצויד בהתאם, קפאו

רגליו בשלג הרוסי הכבד. רגל אחת נפגעה לתמיד. אצבעות הרגל קפאו ונמק פשט בהן. בלית בררה קטעו את האצבעות, כדי להציל את הרגל. לעת עתה ניצל. רק לעת עתה. בהמשך, כשהגיע לאושוויץ עם ילדיו, עלה בסערה השמיימה, כמו רוב המגיעים בשעריה, אפילו בלי שקיבל הזדמנות להוכיח כי כוחו עדיין במותניו.

על זהות ותעודה

היה זה קצת לפני פורים, 1943. חנה אחותי הגיעה לביתנו ונפשה נסערת. "אסתוקה, תשמרי על ילדיי, בבקשה. אני חייבת ללכת לתחנת המשטרה." הלכתי לביתה ולקחתי עמי את ילדיה לבית הוריי. הם בכו מגעגועים להוריהם ואני בכיתי אתם. מה יכולתי לומר להם? לאחר שעה קלה חזרה ובעיניה מצוקה. עור פניה היה חיוור מהרגיל. "שאלתי את הפקיד איפה בעלי. והוא בדק ואמר לי שהוא במעצר. למה? שאלתי. ככה, הוא ענה והוסיף בטוב לב אמתי או מזויף: אם את לא רוצה להיכנס למעצר, ביחד עם ילדייך, כדאי לך להתחיל לעבוד על כך מיד."

חנה הסתובבה מצד לצד וחשבה מה לעשות. "היכן הוא עצור?" שאלה אימא. "הוא בבודפשט, לשם לקחו אותו. הכל בגלל הפקידה הזו שאמרה לו שהוא לא צריך תעודת זהות. 'אדון לנדאו, מה אתה צריך את זה? נולדת אצלנו, בהונגריה. אתן לך ספרון קטן וזה יספיק,' כך היא אמרה." חיקתה אחותי את הפקידה שבגללה החל כל הבלגן, בגלל עצלותה או טיפשותה או רשעותה, או בגלל הכל גם יחד. אמנם בהתחלה, הוא הלך כל חודש

לתחנת המשטרה, הציג את הספרון וחזר הביתה, אך, הנה הכל השתבש. הכל נעשה קשה ומסורבל ומי יודע מה עוד מצפה להם.

ביררנו מתי יוצאת הרכבת הבאה לבודפשט. "יום שישי בחצות הלילה, הייתה התשובה. "בליל שבת", לחשה חנה וספקה ידיה בצער. "מה עושים?" מיהרנו לשאול את הרב והיא קיבלה היתר לנסוע לאחר הדלקת נרות. "פיקוח נפש דוחה שבת!" פסק הרב. היינו שבוע לפני חתונה משפחתית, חתונתה של פריידע, ולתוך כל הבלגן של החתונה נכנסה הדאגה הזו.

אחותי נסעה. היא הגיעה לבודפשט וחיפשה שר שיקשיב לה. למזלה הייתה מאוד אינטליגנטית וניסחה בקשתה בכתב, בבירות. אחד השרים שהבין בנושא נרתם לעזור והצליח.

ובינתיים, אצלנו היה בלגן גדול של חג הפורים ושל ההכנות לחתונה של פריידע. במהלך החג, לאחר סעודת פורים, יצא אבי מהבית לכיוון בית הרב. "תיכנס לביתי", פנה אליו אדון לפקוביץ' - אחד האנשים האמידים בעירנו. "אני רוצה שנשתה לחיים ושתברך אותי. יש לי איזה משפט בקרוב." הפציר באבי הנבוך. אחרי ניסיון להתחמק מההזמנה - עקב ענוותנותו של אבי, הוא ניאות להיכנס לביתו רחב הידיים של אדון לפקוביץ' לכמה דקות. הם הרימו כוסית ואבי בירך אותו שיצליח במשפט ויצא לדרכו. זמן קצר אחר כך, בבוקרו של יום החתונה, הגיע טלפון שבישר על זכייתו של אדון לפקוביץ' במשפט. שמחנו כולנו בהודעה ואדון לפקוביץ' שתלה את הצלחתו בברכה שהעניק לו אבי, החליט לשלם את חתונתה של פריידע, כאות תודה.

אותו יום היה יום שמח במיוחד. הודעה משמחת נוספת הגיעה באמצע חתונתה של פריידע. בצורת טלגרם. "הכל בסדר, בעלי משוחרר". כתבה לנו חנה, בטרם יצאה לדרכה הביתה. יום אחריה יצא לְמַל, בעלה, לדרך. הוא הצליח להגיע לשבת "שבע ברכות" ושמחתנו גדלה. החתונה עברה והשקט המתוח חזר אל ביתנו. מדי שבוע נאלץ למל להתייצב בתחנת המשטרה ולהצהיר: "אני כאן". כלומר - אני עדיין כאן. לא ברחתי.

כך, עד שנלקח ככל הגברים הצעירים, ל"פלוגות העבודה". חנה וילדיה נעצרו בידי המשטרה, ממש בערב פסח. הם נלקחו לבודפשט לטולוֹנְסְקָהז - מעין בית מעצר (אינטרלו-לאגר) ומשם נלקחו לאושוויץ ומאז לא ראינו אותם. גיסי, למל לנדוא, בעלה של חנה, שרד בפלוגות העבודה. כשחזר שבור וחלש שמע על כל הזוועות ונאלץ להאמין כי אשתו וילדיו אינם. למל נהג לעזור לאבי לשחוט ובין השחיטות היה לומד אתו. הוא לא מצא את מקומו בהונגריה ולבסוף היגר לארה"ב וחי שם גם כיום והוא כמעט בן מאה.

אזעקות

באמצע 1943 התחלנו להרגיש את המלחמה מתקרבת. בעלות הברית החלו להפציץ את הונגריה, שהייתה עדיין בת ברית של הגרמנים. מדי פעם היו אזעקות וראינו מטוסים מעלינו. לא היו לנו מקלטים בשום מקום ובליט - ברירה התכנסנו בחצרות. זו הייתה ההוראה. שתי אזעקות נחרטו בראשי בשל התזמון שלהן:

הראשונה הייתה בעיצומו של יום הדין – ראש השנה. אימא וחברותיה יצאו מבית הכנסת בתחושת התרוממות רוח. התפילה הייתה כה יפה והשירים פרטו על הלבבות והפכו את התפילה לעמוקה ואמתית. כולן נראו טוב. הן לבשו חליפות חגיגיות ונהרת חג על פניהן ופתאום – אוווווווווווווווו אוווווווווווווווו אוווווווווווווווו. אזעקה קולנית פילחה את האוויר וקרעה את שלוות החג מעל חיינו.

הבית שלנו ניצב בסמוך לבית הכנסת, מרחק שלושה בתים ממנו, ליתר דיוק. אימא מיהרה להכניס את כל הנשים לחצר. הבאנו מהבית כיסאות וספסלים ואימא הוציאה כד מים וכוסות ועוגת שמרים. ישבנו בחוץ והקשבנו לקולות המלחמה. האור זורח על פניהן של הנשים, רק שעה קלה קודם לכן, התפוגג. את מקומו תפסה עננת דאגה קדורנית. היה זה סימן מבשר רעות עבורנו, הסמליות הזו של האזעקה. שמחת החג נחלשה ובמשך אותו היום מילות התפילה קיבלו משמעות עמוקה עוד יותר. "זכרנו לחיים, מלך חפץ בחיים..." רק חיים ביקשנו, רק חיים.

חצי שנה מאוחר יותר, במרץ 1944, בנתה העירייה מקלטים ציבוריים וההוראה הייתה חד-משמעית: בכל אזעקה על כולם לעבור למקלט. לא היה יום בלא אזעקה. לא היה יום בלא הפצצות מרעידות בתים ולבבות. מה טוב יותר? שיפציצו את הונגריה או לא? לא ידענו מה עדיף.

ניסינו לשמור על שגרה הכרחית. אני זוכרת מורה גויה נחמדה שהלכה לאסוף את תלמידיה מבתיהם. רבים מהם גרו ברחוב שלנו. היא הסבירה לילדים, במאור פנים ובסבלנות, את מהות האזעקות והפיצוצים ששמעו וניסתה להרגיע את הילדים הרכים שפחדו מרעש ה"בומים".

האזעקה הכי משמעותית עבורי הייתה באותה תקופה.

היה זה ליל הסדר האחרון שלנו על אדמת הונגריה. השולחן היה ערוך יפה, ככל שידה של אימא השיגה, וסביבו ישבנו הרבה נשים ובנות, ומעט גברים. בכל שנה היו מגיעים כל הזוגות שלנו הביתה לכבוד החג, וגם בן השכנים, יענק'לה – היה מגיע, לאחר שאביו סיים את הסדר בביתם, כדי להתבשם משולחן החג שלנו. (לצערי, נודע לי כי יענק'לה נהרג ביום האחרון של המלחמה) אולם בשנת 1944 לא היו אתנו הגברים. הם נלקחו ל"פלוגות העבודה" ובלי שירתם ודברי התורה שלהם, לא היה זה ליל סדר שמח כבשנים עברו. הדאגה רבצה מעלינו כמו ענן פיח כבד והרגשנו בה, למרות הניסיון להציג, לפחות כלפי הקטנטנים, שהכול בסדר.

בדיוק כשכולם נעמדו והתחילו לשיר בכוונה יתרה את: "והיא שעמדה לאבותינו ולנו..." החלה אזעקה. לא שמענו אותה, בגלל עצמת השירה. כולנו נאחזנו במילות התקווה של השיר הזה: "שלא אחד בלבד עמד עלינו לכולותינו, אלא... והקב"ה מצילנו מידם." העיניים זלגו דמעות, הלבבות בכו וזו הרסו לנו את עצמת הרגע שוטרים הונגריים שפרצו לתוך הבית והחלו לצעוק: "יש אזעקה, אתם לא שומעים אותה?!"

עזבנו את השולחן הערוך והחגיגי, ויצאנו בריצה לכיוון המקלט הציבורי. חזרנו הביתה רק כששמעה אזעקת הרגעה ברחבי העיר. מיותר לציין שהאווירה הייתה מדוכדכת. כל הקסם שעמד באוויר בזמן השירה התאדה ורק הדאגה נשארה, הדאגה ליום המחר.

שתי אורחות ומשאית גופות

היה לילה. אבא ישב ולמד ופתאום שמע דפיקות חזקות על השער בחצר. "יהודים, תפתחו!" הוא הקשיב. יידיש? אלו יהודים, אני חייב לגשת ולפתוח את השער. ומיד יצא אל החצר. בחושך הסמיך ראה שתי דמויות מותשות עטופות בשמיכות. "תיכנסו, תיכנסו!" הוא זירז אותן בחיוך והן צעדו פנימה בשארית כוחותיהן וצנחו על הכיסאות במטבח. "הגענו מסיגעט. אתם לא יודעים מה קורה שם. הגרמנים משתוללים. הרגו לנו את המשפחות ורק בנס ניצלנו." הן השתהו לרגע וכתפיהן רעדו מבכי.

אימא הכינה להן כוס תה והן לגמו באטיות, מתענגות על משקה חם, אחרי שבועיים בדרכים, והמשיכו בסיפור. "הגרמנים הגיעו. הם תפסו את כולם והתחילו לירות בלי אבחנה. בתחילה זרקו את הגופות לנהר ואחר כך החליטו שהנהר ספג מספיק גופות וכדאי לקחת חלק מהגוויות למקום אחר ולקבור אותן רחוק יותר. שתינו הצלחנו לחמוק מהיריות וכשראינו שמעמיסים את הגופות על משאית, החלטנו שזה יהיה מחבוא מצוין עבורנו." הן לגמו מהתה ואבא ואימא החליפו מבטים כאובים. "כך נסעתם? מתחת לגוויות?" שאלה אימא. הזעזוע ניכר על פניה. "זה ממש נורא! הוי, ריבוינו של עוילם (ריבונו של עולם), מה יהיה הסוף?"

אימא הבחינה מיד כי הן רעבות, אולם לפני שהתיישבו לאכול הן ביקשו מים חמימים לרוחץ בהן. "שבועיים לא התרחצנו. שבועיים שישבנו עם גוויות יריות. כמה דם נשפך באותו היום. כמה דם יהודי!" מלמלו לעצמן. נראה כי רק אז הן הבינו מה עבר עליהן. כשברחו, מוחן עסק בהישרדות

ולא היה פנוי לנתח נתונים, לבכות, להזדעזע. אימא הכינה להן את הפיילה והן רחצו. מי באר זכים התערבבו במי דמעות מלוחות והן ניסו לשטוף מעליהן את קולות הירי וצווחות הילדים, ואנקות הפצועים שדיממו למוות; את ריח הדם ואת ריח הגוויות שהבאישו; את המוות. וכמה ששטפו וסיבנו ומרקו את עורן, לא הצליחו למחות את שרידי הכאב, את עצמת הטראומה.

שבועיים התגוררו אצלנו וניסו להתאושש. המצב היה מסוכן ואסור היה לנו להשאירן יותר מדי. הן סיכנו אותנו מכיוון שלא היו נתינות הונגריה, אלא פליטות מפולין. לאחר שבועיים ציידו אותן אבא ואימא בבגדים חמים והן יצאו לכיוון שהוריי הורו להן להגיע אליו, בתקווה שלא יתפסו בדרך. מה קרה אתן בהמשך? איני יודעת. לא נתקלתי בהן שוב ואני יכולה רק לקוות שהן שרדו.

גזרות ראשונות

בשנת 1943 נשף היטלר בעורפנו. שליחי שיעזרו לו בתכניתו השטנית, החלו ממטירים מעל ראשנו גזרות.

מודעות גדולות בהונגרית ובגרמנית האוסרות על היהודים לקיים מסחר עם מי שאינו יהודי, נתלו על לוחות המודעות. רישיונות נלקחו מבעלי עסקים יהודיים. הם כביכול אמרו לנו: אם אתה יהודי אסור לך לעבוד, אסור לך להרוויח ובוודאי שלא לסחור עם הגויים המקומיים. חנויות הוחרמו ונסגרו עד להודעה חדשה, לא לפני שנבזזו מתכולתן. הפגיעה

הייתה לכאורה כלכלית, אבל רק לכאורה. הייתה זו ההשפלה המכוונת שפגעה יותר מכול. אם אתה יהודי, אתה לא שווה. אינך ראוי למכור ולקנות, אינך ראוי לסחור עם גויים - אינך ראוי להם. קריקטורות תיארו אותנו כמפלצות מכוערות, כעלוקות מוצצות דם. המראות הקשים נחסכו ממני שישב בבית, אך מי שנאלץ להסתובב בחוץ נחשף להתארגנות הזו שכל מטרתה הייתה להכין את הרקע לשלב הבא.

והוא הגיע, השלב הזה, די מהר - סימון יהודי בטלאי. "על כל היהודים לענווד טלאי צהוב על בגדיהם. יהודי שייתפס בלא הטלאי, אחת דתו - מוות." למתבוללים הייתה הקלה מסוימת. הם הורשו לענווד טלאי לבן. הם בדרגה קצת יותר גבוהה. לא בני אדם, אך כמעט. האם הטלאי הלבן יעזור להם כשמלאך המוות ירחף מעל? לא עסקנו בשאלה הזו, לא אז. היינו המומים וכואבים משלילת הזכויות; ממעמדנו שהפך נחות ונבזה.

איסור נוסף שנחקק ושפגע מיד בפרנסתנו - איסור שחיטת בהמות. אבא היה שוחט ואם הוא לא עובד, מנין יהיה כסף לקנות מצרכי מזון בסיסיים? לעתים נדירות קראו לו אנשים בחשאי אל ביתם ובבית חיכתה לו עגלה קטנה. אבא שחט את העגלה וקיבל תמורה. האם קיבל כסף או בשר? איני יודעת. אך אני זוכרת היטב כי פתאום חסרו דברים במזווה ואפילו קמח כמעט ולא נותר. איך יהיה לנו לחם? אני, הצעירה בבית, התנדבת למשימה מתישה.

בכל בוקר בחמש, כשעדיין חשוך בחוץ, התלבשתי ויצאתי את הבית בשקט. הלכתי ברחובות הנאים, כשכל צל מרעיד את גופי וכל רעש חד מגביר את פעימות לבי. מול המאפייה הגדולה השתרך טור ארוך של

אנשים עייפים, שלא היה בהם כמעט כוח לחייך למכריהם. נעמדתי בתור, מתרעמת על עצמי על שלא הגעתי מוקדם יותר. שוב אאלץ לחכות זמן רב ורק בשביל כיכר לחם. כמה חבל! התבוננתי באנשים שפקדו את המאפייה. היו שם אנשים מכל רמות האוכלוסייה בעיר. דבר אחד איחד ביניהם - הדאגה ליום המחר. שלא יהיה יותר גרוע, עכשיו אנחנו מסתדרים איכשהו, חשבתי בלבי. רק משקיבלתי את כיכר הלחם המבוקשת חשתי נחמה קלה. לא עמדתי בתור לחלוקת נעליים יפות או תכשיט זהב. עמדתי בתור כדי להביא לחם הביתה, למשפחתי האהובה! הדרך חזור נראתה פחות מאיימת. אולי בשל השחר שהחל מציץ מעל גגות הבתים, אולי בשל מעשה ההקרבה שלי, או בזכות שניהם גם יחד.

כניסת הגרמנים והרעת התנאים

במרץ 1944 נכנסו הגרמנים להונגריה. רכובים על גבי אופנועים נוצצים, ישובים בזחיות על ג'יפים וצועדים במועל יד. רגליהם הונפו באוויר בקו ישר ומגפיהם השחורים נצצו בשמש. פסיעותיהם הדהדו בחזקה וגם בבית שחלונותיו מוגפים, נשמעו היטב. הם הקרינו עצמה, אף שידעו ששלטונם עומד לפני קריסה. קור רוחם הרעיד אותנו, שחצנותם תלתה מעליהם והאוויר היה מורעל. בימים שקדמו לפלישתם, החלה נסיגת הצבא ההונגרי מרוסיה.

הורטי מיקלוש, שהיה בן בריתם בשנות המלחמה ושלח לרוסיה את חייליו תמורת החזרת שטחים להונגריה, הריח את מפלתם של הגרמנים ורצה להצטרף לבנות הברית. הגרמנים נכנסו להונגריה וכבשו אותה בקלות,

היות והחייילים ההונגרים בוססו בשלג הרוסי, הרחק ממולדתם. מיד עם כניסתם הרברבנית הם הקימו "ממשלת בובות" שהחלה בגירוש היהודים לגטאות ובהמשך לאושוויץ, להשמדה. מפלגת "צלב החץ" ההונגרית והאנטישמית שמחה לעזור לאדולף אייכמן - האחראי הישיר על שואת יהודי הונגריה. בניצוחו ובעזרת אנשי "צלב החץ" נספו כ-500,000 יהודים מקהילות הונגריה תוך פחות מחודשיים. הם מיהרו, הגרמנים, לבצע את התכנית מכיוון שהרוסים התקרבו להונגריה והיה להם חבל "לפספס כמה מאות אלפי יהודונים", רק בגלל מפלתם.

עם כניסתם לעירנו חלה הידרדרות במצבנו. אני זוכרת את אבא חוזר מבית הכנסת בשעה 7:00 בבוקר. "זה לא טוב", הוא נאנח, "הגרמנים נכנסו להונגריה!" איני יודעת מה אבא ידע וכיצד, אולם אני זוכרת משפט אחד שאמר בלב כבד: "כולם מאוד תמימים ואני לא רוצה לומר להם מה ששמעתי. הם לא יאמינו לי!" מה שמע אבא? מדוע האמין למה שאחרים לא האמינו? איני יודעת תשובות לשאלות האלו. לאבא היה ברור שהמצב רק יחמיר. מיד עם כניסת הגרמנים יצא לדרך השלב השלישי - עוצר משש בערב. מי שיצא אחרי השעה הנקובה, סיכן את נפשו. חיילים גרמנים ושוטרים הונגרים ארבו לטרף. כל מי שנראה שפוץ, מתוח או נפחד - נעצר. אנשים יצאו ולא שבו. לא היה אפילו מקום שאליו יכלו קרוביהם לפנות. מתח עמד באוויר. רצינות שהדביקה את הקטנים והם לא רצו עוד לשחק, אלא להיצמד להוריהם המודאגים.

באותם ימים עזרה לנו יענטי אחותי, היות והתגוררה בכפר, במשק שסיפק לבעליו כל מה שצריך. היו לה פירות וירקות, חיטה שטחנו לקמח וחלב

- הכול מתוצרת עצמית. איך יגיעו אלינו מצרכים מיענטי? שאלה טובה. שוב, היות והייתי נערה צעירה, התנדבתי למשימה. אני משערת שמרגע צאתי מהבית ועל זרועי הטלאי המסגיר, שוב לא ידעה אימא מרגוע לנפשה, עד שחזרתי. בדרך כלל הכל עבר חלק, עד לאותה פעם שגם היום אני נזכרת בה בחלחלה.

השכם בבוקר ציידה אותי אימא במזוודה גדולה. עליתי לרכבת ונסעתי אל יענטי, לכפר. הנסיעה לא הייתה נעימה. שוטרים הונגרים קשוחים הסתובבו בין הקרונות, מחפשים אנשים בלא תעודות מתאימות. היו לי המסמכים המתאימים ובכל זאת... הלב החסיר פעימה כשעברו לידי. ממבטי אנשים התעלמתי. העדפתי להתכנס בתוך הרהורי ולא לתת לגלי השנאה לשטוף אותי.

שעה קלה של נחת, בביתה של אחותי, מלאה אותי בכוחות חדשים. האחיינים המתוקים שלי, שיחה עם אחותי האוהבת והנוף הפתוח והשלו, שעמד בניגוד צורם לכל הרוע שהשתולל בחוצות עיר. בכפר לא הרגישו את כל זה, אלא במעט. יענטי דחסה לתוך המזוודה מוצרי מזון יבשים - לחם, לוקשן, פערפאלאך וקמח בכמות גדולה. אולי צירפה גם קטניות ואולי דברים אחרים, איני זוכרת. ירקות לא לקחתי. היה חורף ומה שהיה בנמצא - בעיקר תפוחי אדמה וגזר - היה לנו במרתף. המזוודה הייתה דחוסה וכבדה. לרגע חשתי שתתפקע לעיני כולם.

מיהרתי לעבר תחנת הרכבת. עליי לחזור מהר. בשש בערב מתחיל עוצר ומי שנתפס בחוץ וטלאי צהוב לזרועו, מושלך למעצר.

תחנת הרכבת המתה אדם. לא ראיתי בעיניי את האנשים הפשוטים. לא חיפשתי אותם. מה שראיתי היה מלחיץ. שוטרים הונגרים משועממים ומבט של ציידים בעיניהם. באותה שעה נדמו לי לחיות רעות המחפשות טרף קל. אם ייפתחו את המזוודה, ידאגו לפזר את תוכנה על הארץ בצחוק פרוע. אולי אפילו ייקחו אותי למעצר בעוון כלשהו. אני סומכת עליהם שימצאו איזה תירוץ, ובאווירה הכללית שעודדה לכך, הם ייצאו עטורי שבחים.

מה עליי לעשות? הקב"ה נתן עצה במוחי. עליך ללכת ולשאת את המזוודה בגו זקוף. לטלטל אותה בקלילות ובלי לנטות הצדה למרות כובדה. האם אצליח? הזדקפתי. ניסיתי לדמיין כי המזוודה קלילה במיוחד ואין בה כמעט כלום. פסעתי פסיעות גדולות ובטוחות, בעודי מקפיצה את המזוודה באלגנטיות. כמעט ולא נשמתי. אם היו השוטרים בעלי חוש ריח מפותח, היו וודאי חשים בריח הפחד. אך למזלי הם היו בני אדם פשוטים, בריונים במדים, והכל עבר חלק.

עליתי לרכבת והתיישבתי בדממה, מנסה לא לבלוט בשטח. אימא נאנחה בפורקן משראתה אותי נכנסת הביתה. היא רוקנה את המזוודה מתוכנה והודתה לה' על המוצרים שקיבלה. לא כולם היו ברי-מזל כמונו. חלק מבני העיר כבר החלו חשים ברעב.

איך הצלחתי לשחק ככה? להניף מזוודה כבדה כאילו הייתה ריקה? איני מצליחה לתפוס זאת היום. האם בזמן רגיל הייתי מצליחה לשחק כך? אני בטוחה שלא. כנראה שהפחד מצמיח כנפיים. חוש ההישרדות נותן כוחות לא רגילים שבזמן אחר הם חבויים בתוכנו, מחכים לשעת חירום.

מה יהיה הצעד הבא? כבר שמענו על גטאות שהקימו ליהודים. ניסינו להתכונן לכך נפשית. אך כלום לא הכין אותנו לזוועה. אימא לקחה בדים חזקים ונתנה לנו חוטים ואנחנו ישבנו ליד מכונת התפירה לתפור תיקים קטנים - מעין תרמילי גב שבהם נוכל לקחת דברים אישיים לגטו. היה זה רק עניין של זמן, עד שנעזוב את הבית ואת החיים שהורגלנו להם. עד שנעזוב את כל מה שהכרנו על משפחת האדם. לא חלמנו לאיזו שפלות יכולים להגיע יצירי הבריאה, ואלו תכניות הם הכינו לנו, היהודים.

"אימא, מה אפשר לקחת מהבית? האם נשאר פה את כל התמונות ואת ספרי הקודש ואת כל הכלים היפים והמפות הרקומות?" מלמלתי חרש לעצמי. עברתי בחדרים, נפרדת מהבית שאהבתי. כל פינה העירה בי זיכרונות טובים, שמחים. כל פינה הזכירה לי שפעם, לפני הגזרה שנחתה על ראשינו, היו לנו חיים טובים ושלוים.

וכבר התגעגעתי לחיי הקודמים.

זמן קצר לפני שיצאנו לגטו הגיעה גלויה מאושוויץ. נכדתו של הרב יענק'לה גוטליב, רב מקובל מאוד עלינו, שלחה את הגלויה. "הכול טוב לנו. לא חסר לנו דבר." נכתב בה. אמה סיפרה לנו בשמחה את הבשורה הטובה. "הבת שלי הגיעה לאושוויץ", היא סיפרה חסרת נשימה. "אמרו להם שכל הנשים בהיריון תקבלנה תוספת אוכל, אז היא הלכה לצד ימין, כמו כל האחרות שהיו במצבה." האם המאושרת לא ידעה כי אם בתה הלכה לצד של נשים הרות, כבר מזמן אינה בחיים. היא התנחמה בגלויה שבתה שלחה לה טרם מותה ואנחנו לא ידענו אם להאמין למה שכתוב או לא.

היה זה ערב צאתנו לגטו. אבא שמע שקצינים גרמנים מחפשים יהודים כדי לקחתם למחנה עבודה. היה ברור לו שאין מדובר בעבודה קלה, אולם הוא ביכר עבודה קשה על פני ישיבה בגטו בחוסר מעש. אבא עשה מעשה השתדלות כדי להתקבל לעבודה. הוא גזז לגמרי את זקנו המפואר.

כשעמד מולנו במראהו החדש לא הכרנו אותו.

"אבא? אבא, זה אתה?" מלמלתי בבעתה, "איך זה ייתכן?"

אבא שתק ומבוכה עמדה בחדר. נדמה היה לנו כי איש זר עומד בחדר. איש זר בבגדיו של אבא ובקול שלו ו... התחלנו לבכות. אמנם לא הייתי בת חמש, אלא בת שבע-עשרה ובכל זאת בכיתי כמו ילדה. רציתי לצעוק בקול - אני רוצה את אבא שלי בחזרה! אני רוצה את החיים השקטים והנעימים שהיו לי! אני רוצה שכל הרוע הזה ייפסק כבר וייעלם כלא היה! אבל לא צעקתי כמובן. טמנתי ראשי בכר ובכיתי, ובכך ביטאתי את כל פחדיי ואכזבותיי מההווה הלא נעים שנגלה לעיניי. קיוויתי שאתעורר בבוקר ואגלה כי היה זה רק חלום רע ואוכל לצחוק עם אחיותיי וחברותיי על החלום המוזר. אבל לצערי, הלכתי לישון בוכייה וקמתי למציאות כואבת עוד יותר.

למחרת, מוקדם בבוקר, התייצב בתור. הקצין שאל אותנו: "מהו עיסוקך?" ואבא ענה: "קצב. אני קצב." זו לא הייתה האמת המדויקת, אבל תשובה הקרובה במקצת לאמת ויותר ברורה לגוי שעומד מולו. "תראה לי את כפות ידיך", ביקש הקצין ואבא הושיט כפות ידיים עדינות בחשש. "תחזור לגטו. הידיים שלך לא מתאימות לעבודה כלל." חתם הקצין את גורלו של אבא לשהייה בגטו והמשיך הלאה.

אבא חזר ועיניו כבויות. הוא עמד מול אימא, כך, בלי זקן, ובישר לה בשקט כי בקשתו נדחתה. הבטתי בו ודמעות רותחות החלו לזלוג על לחיי בלי שליטה. אבא שלי, הקרבת קרבן לחינם! חשבתי לעצמי בשקט. לחינם ממש, ואני מרגישה את כאבך על כך.

הצצתי מהצד על אימא. היא נאנחה חרש ובעיניה שכנה תוגה עמוקה. אמנם לא אמרה מילה, אבל יכולתי לראות שקשה לה להשלים עם ההשפלה שאבא עבר. ההכרה הזו הכתה בי לפתע - ההכרה כי יש מצבים שגם למבוגרים החכמים שהכרתי ושסמכתי עליהם, אין תשובות. אבא היה חיוור וחלש, ואימא הפעלתנית והנמרצת נראתה חסרת אונים. גם היא לא ידעה מה בדיוק צופן לנו העתיד ואולי טוב שכך. אולי אם הייתה יודעת, הסבל היה עוד פחות ניתן לעיכול.

פרק ג' – תום ימי החסד

לגטו

כ"ה בסיוון תש"ד. לא אוכל לשכוח את התאריך הזה לעולם!
היה זה היום שבו ניסו הגרמנים לשלול מאתנו את הזכות הבסיסית להיות בני אדם. הבוקר התחיל באריזה שקטה של מוצרי מזון בסיסיים ושל שמיכות פוך ולבנים. כולנו לבשנו בדממה שלוש שכבות בגדים זו על זו, כדי להותיר מספיק מקום לאריזת דברי אוכל. אימא הספיקה ערב קודם לאפות כמות גדולה של לחמניות. היא חשבה על לחם משנה ועל לחם לקידוש, כי יין לא יכולנו לקחת. לא היה הרבה זמן להיפרד מהבית. נתתי בחדרים מבט אחרון, מבט שרוצה לזכור הכול, כפי שהיה, ויצאתי.

הגטו היה מרוחק, מחוץ לעיר. נסענו בסוס ועגלה וחלפנו על פני מראות רגילים של עיר שוקקת חיים. איך זה ייתכן? אנשים הולכים כרגיל, מסתובבים וקונים דברים טובים. נושמים אוויר צח ונהנים מזיווה של שמש אביבית. הקוטביות הזו בין החיים הנורמאליים שאני רואה מול עיניי ובין המציאות העגומה שלנו, הייתה בלתי נתפסת. זהו חלום רע. זו לא המציאות. זה פשוט בלתי אפשרי.

כשעברנו את בית הקברות היהודי הגענו לגטו. היה זה בית חרושת ללבנים. במקום שבו התאספנו ייבשו לבנים אדומות, שזה עתה יצאו מהתנור החם. סביבי היו פזורים חמישה ביתנים ענקיים – כעשרים מטרים אורכם. הביתנים היו בנויים מהלבנים האדומות המלבניות, כמו חומה. בין הגגות לקירות היה פתח אוורור בגובה מטר לכל רוחב הקיר שתפקידו

היה להזרים אוויר לביתנים. החלון הקרוע לרווחה שנועד במקור לייבוש לבנים, הכניס קור בלילות והזכיר לכולם כי לא מדובר בבתיים של ממש, אלא בבית חרושת.

עיניי נדדו על הביתנים. הם היו דחוסים באנשים. משפחות, משפחות עם עיניים כבויות. "אין לנו מקום בפנים", מלמלתי לעצמי. "אבא, אפשר לישון בחוץ?" אבא הסתכל סביבו. "כן, עדיף שנישן בחוץ, ביחד. לא קר מדי. העיקר שנישאר ביחד."

חיפשנו לנו אדמה פנויה ולבי נצבט. שמיכות משי מרופדות, עשויות ריבועים ריבועים, התגוללו מיותמות על הארץ. שמיכות יפות ונעימות בגווני גלידה – בוורוד בהיר, בתכלת שמים ובצהוב חמנייה. של מי היו השמיכות היפות האלו? שאלתי את עצמי בלחש, והיכן הם האנשים האלה שהורגלו בחיי תפנוקים של משי מעודן? איך הם מסתדרים עם כל הגזרות הקשות? לרגע אפילו שמחתי שאיני מפונקת ושלא הרגילו אותי ליותר מדי דברים. בערב סידרתי לי יצוע רך מהשמיכות. לצדי שכבה אחותי וחברה שהגיעה יחד אתנו.

הגטו שינה פניו מדי יום. במשך תקופה הגיעו אליו משלוחים ממישקולץ עצמה ומכל כפרי האזור. לפי כמות החפצים שהיו פזורים בשטח יכולנו להעריך כמה אנשים היו פה וכמה נלקחו בטרנספורט. היו שם כלים ובגדים, מצעים ודברי אוכל. עדות אילמת לחיים שהיו ונלקחו.

אימא ניסתה לארגן לנו אוכל מהמעט שהיה. היא לא בישלה בגטו. אני זוכרת שהיו אנשים שהבעירו אש בין הביתנים ובישלו תפוחי אדמה.

אנחנו לא. איבדנו את התיאבון לאכול וגם את המעט שאכלנו, הכרחנו עצמנו לבלוע.

ועדיין לא ראינו את הנורא מכול.

חדרי השירותים היו הדבר ששבר אותנו. הם לא היו. מגיל קטן אנחנו רגילים לפרטיות. לומדים להתבייש בגופנו החשוף, בפעולות הכרחיות לקיום. ופתאום מהפכה חשיבתית. "היו כחיות השדה. תשכחו כל מה שידעתם על צניעות ופרטיות הגוף. חללו את כבודכם." זה מה שצעק הבור הגדול, בלי מילים. עמדתי מולו בגוף משותק.

נראה היה כאילו האדמה פערה פיה בזעקה ענקית. ומעל הפה הזועק שלה הונח פס ארוך עשוי עץ. אלו היו השירותים. כך היינו צריכים להתפנות, על גבי קרש עץ באוויר הפתוח. חשופים לעיני האחרים שהגיעו לאותה מטרה בדיוק. הלב בכה. העיניים השפילו מבטן. רציתי לקבור עצמי מבושה. איך ייתכן? למה? למה הם עושים לנו כך? איך יכול להיות שבני אדם יעוללו ככה לבני אדם אחרים?

העדפנו לא לשתות כלל ולאכול כמה שפחות, כדי שלא נצטרך להתמודד עם הבושה וההשפלה יותר מדי פעמים. ואם אתם שואלים את עצמכם מדוע לא חיפשנו איזו פינה פרטית, סימן שאינכם מבינים את מציאות חיינו באותם ימים. אסור היה לעשות משהו בצורה אחרת. לא משנה מה: אכילה, שתייה, תפילה, התכנסות במקום אחד... אם מישהו נתפס מעז לשנות את החוקים, הוא הומת במקום. בלי בית דין. ככה סתם. כי מה היו שווים חיינו בעיניהם? היינו בתחתית המעמדות.

החשוב מכול - לא ניסינו להתמרד מפני שמעל הכול: מעל הבושה והפחד, האימה והשנאה - היה הרצון לחיות. עוד שעה, עוד יום. פשוט לחיות, גם אם לשם כך נאלצנו להתמודד עם תנאים לא אנושיים.

הניצחון הגדול שלנו עליהם היה בזה שגם בתנאים הכי משפילים, כשמוחם השטני הגה רעיונות שיפילו אותנו מדרגת בני אנוש, הם הפסידו. נשארנו בני אדם. כיבדנו זה את זה, בתוך המצב הקיים. ניסינו לשמר את הרוח בתפילות ובשירים, בסיפורים ובעזרה הדדית. הם הפסידו בקרב ואנחנו ניצחנו! (אמנם לא כולם הצליחו בכך, לצערי. אך הרוב המכריע לא איבד את הניצוץ האלוקי שבו).

והיו הרמקולים שעברו והכריזו שמות של אנשים שנקראו לחקירה. חקירה? על שום מה? תהינו בינינו ובין עצמנו. הנאצים ימ"ש היו מסודרים ועבדו לפי רשימות. בין השאר, היו להם נתונים על המצב הכלכלי של כולנו. באותם ימים חשוכים שמחו כל העניים בעוניים. הכי קשה היה להיות עשיר. מעבר לעובדה הפשוטה שהעשירים סבלו מתנאים גרועים יותר מכולם, הם נלקחו לחקירות אכזריות שכל תכליתן היה להוציא מהם את מקומות המסתור של הנכסים שלהם.

אני זוכרת איך ראיתי פעם אחת את החיילים בפעולה. הם גררו מישהו על הארץ והכו אותו נמרצות. בסופו של דבר, אחרי חקירה מאומצת במרתפים שלהם, הוא הגיע לבית החולים המאולתר שבקרבת הגטו ואני ראיתי מול עיניי אדם מרוסק. פיזית ונפשית. לא הייתה לו פיסת עור אחת בגוון רגיל. כולו היה בצבעי כחול-סגול-אדום ובקושי הצליח לשרוד עד בית החולים. הוא עבר מה שעברו כל העשירים וממה שאני יודעת, כשפינו

את בית החולים שלנו לקחו את כל החולים והמסכנים היישר לאושוויץ. אפשר רק להתנחם ששם הם לא סבלו הרבה טרם מותם הנורא.

בכל יום יצא טרנספורט. בכל יום התרוקן הגטו מאנשים נוספים. כשנכנסנו לביתן שהתרוקן מיושביו מלמל אבא: "כל שעה, זה גם חיים!" הוא האמין בזה, בקדושת החיים. הוא רצה שנאמין כמוהו, שיש להודות על כל שעה שאנחנו נושמים ויכולים לאכול ולשתות ולדבר. שאנחנו ביחד כולנו... ואז, לאחר שבוע בדיוק, הכריזו הגרמנים על משלוח אחרון. היה זה ביום שישי. נאספנו כולנו במקום המיועד. כל אחד ותיק הגב שלו אתו.

הגרמנים המצוחצחים, שניקיונם בלט עוד יותר בהשוואה אלינו, הסתובבו בפנים לועגות. הם קיללו וצרחו בקולות ניחרים והרביצו בקתות הרובים ובעטו במגפיהם השחורים הגבוהים, המצוחצחים מדי. עמדתי רועדת כולי. הפחד כבש בי כל חלקה טובה. כל צרחה בגרמנית, הרעידה אותי עוד יותר. כל מכה נחרטה בנשמת.

את חייבת לשתוק. לא להביט. לא לשמוע. רק לעמוד זקוף ולנשום. ניסיתי להכריח עצמי לנהוג באדישות. כמה שפחות לבלוט. כמה שפחות לדעת.

ואז התחלנו לצעוד לעבר תחנת הרכבת המרוחקת. שנל! שנל! (מהר! מהר!) צעקו החיילים. יותר מהר! הם שאגו ואנחנו ניסינו. פה ושם מעד מישהו וחטף בעיטות בצלעות. מי שחרג מהשורה נחבט באכזריות ואני בלעתי את רוקי בשקט שנשמע לי רועש במיוחד והכרחתי עצמי להניע את רגליי שרק רצו לעצור, את זרועותיי ששותקו מגודל האימה. ידעתי כי אין ברירה. רצייתי לחיות. רצייתי רק לחיות.

הגענו לתחנה. רכבת משא הופיעה משום מקום בצווחה מחרישה אוזניים. בתוך השקט הנורא, כל דבר נשמע חזק עוד יותר והקולות איימו על שפיות הדעת. ניתנה פקודה לעלות לקרון. בצעקות. במכות. שנל! שנל! שאגו עלינו גרמנים מגוהצי מדים. אנשים ראשונים עלו בבהילות ואחריהם עלו אנשים נוספים ועוד... ועוד... להיכן הם מכניסים את כולם? תהיתי. איפה יהיה מקום בקרון הצר הזה לכל כך הרבה בני אדם? אוי, הנאיביות הזו.

תורנו הגיע. עלינו לקרון בשקט. אחד החיילים החליט שאבא סוחר יותר מדי. הוא הרים את הרובה וחבט באבא נמרצות כשקת הרובה משמש לו כשוט. הוא מכה את אבא שלי. הצדיק. הטוב. זה לא יכול לקרות!!!! איך הוא מעז לגעת באבא! באיזו רשות?! רשע שכמותו! צעקתי בתוכי ועצרתי את הצעקות בכל כוחי. הייתי חוטפת את הנשק שלו. אולי אפילו הייתי מכה אותו בחזרה - אילו יכולתי. הייתי חייבת לגייס את כל כוחותיי כדי להתאפק ולא להגיב למחזה המביש. נשכתי את שפתיי עד זוב דם. קמצתי את אגרופיי בחוסר אונים ובכיתי. בדמעות חסרות צבע, חסרות קול. ידעתי כי אם אגיב, אחטוף מכות בעצמי ואולי אף יירו בי כמו בכלב משוטט. לא, עדיין לא איבדתי את התשוקה לחיות. הם לא הצליחו לגרום לי לאבד אותה. לבסוף החייל נרגע מהתקף הזעם שלו ואבא כשל פנימה, לתוך הקרון הדחוס.

כולם ישבו בשקט. מפוחדים. בשתיקה מחרישת אוזניים. ניסינו להיצמד כולנו לאותו מקום. להתנחם בקרבה המשפחתית הזו. הקרון היה מלא באנשים מבוגרים, בילדים ובתינוקות בני יומם. היה לנו מעט לחם לדרך. הבטתי סביבי. הקרון היה סגור כולו, פרט לחלון קטן מסורג. איזה מין

קרון זה? האם כבהמות נדמינו בעיניהם? כשהדלתות נסגרו בחבטה צורמנית, וחושך שרר בפל הרגשתי כי נסגרו הדלתות על עברי המתוק. שום דבר לא ישוב להיות כמו פעם. שום דבר. שלום נעורים. שלום חיי שגרה. שלום עולם.

נסיעה לגיהינום

שריקה אימתנית נשמעה מכיוון הקטר. גלגלי הרכבת התחילו לשקשק צ'יק-צ'ק, צ'יק-צ'ק, צ'יק-צ'ק, צ'יק-צ'ק ברעש הולך וגובר עד שנשמעו כמו רעם מתגלגל. פחדנו מאוד ורעש הגלגלים הגביר את המועקה. "לאן לוקחים אותנו?" שאלו כולם, "ומה יקרה אתנו שם?" בתחילת הנסיעה עוד היה לאנשים כוח לדבר, להתפלסף ולהעלות השערות.

היינו קבוצה די גדולה מהמשפחה ביחד. אבא ואימא, שהיו בפניה פנימית ונשענו על דופן הקרון, אני ואחותי רוחל-מלכה הגדולה ממני, זלדה ושתי אחיותיי-פריידע ויענטי וילדיהן הקטנים. לא חשבתי על הנוחיות שלי באותו זמן. רציתי שהילדים יוכלו להירדם וניסיתי להושיב אותם כך שישמשו משענות זה לזה. יחד אתנו נכנסה לקרון העלוב מלכה - שבת המלכה. כן, גם לקרון הדחוס והמצחין היא נכנסה. על אפם וחמתם של אלו שרצו להשכיח מאתנו את המהות שלנו, את הלאום והמנהגים, את חיות הנשמה. אבא ביקש לדבר בפני הקהל. הוא ניסה לחזק את כולם, אך לפני שהחל לשיר שירים של קבלת שבת הוא אמר משפט שלא אשכח:

"פספסנו את המשיח. פספסנו אותו."

למה התכוון אבא? שמעתי מאוחר יותר כי יהודים רבים היו בטוחים שהמשיח בדרך והנה הנה הוא מגיע וגואל את עם ישראל מכל הצרות. היו כאלה שעלו לרכבת בשירה וריקודים. "הנה משיח בא", הם בישרו לכולם. הייתה תחושה באוויר של סוף העולם. יותר גרוע לא יכול להיות ואנחנו מזדככים וראויים למשיח. אבל הוא לא הגיע. למה? כנראה עדיין לא היינו ראויים. כך הרגיש גם אבא. הוא כאב את כאב הגלות - תמיד. הוא הרגיש על בשרו כל הימים את חורבן הבית, למרות שלא גר בישראל ואפילו לא ביקר בה. תמיד חיכה וציפה לגאולה השלמה ולבניית בית המקדש השלישי. תמיד סיפר לנו בעיניים בורקות על "ירושלים של פעם" ופתאום הוא אומר משפט שכזה.

האם איבד כל תקווה? לא. זאת אני יודעת בוודאות, מפני שבירך אותי שאצליח לשרוד וביקש שנזכור את הבית. הוא האמין שנוכל לצאת מהצרה הזו - יחידים. אך הבין באותה מידה כי הדור בכללותו אינו זכאי; הרבה אנשים ימותו ורק מעט יישרדו אחרי התופת; הגאולה השלמה נדחית עוד קצת והוא לא יזכה לראותה. למרות שהבין זאת ולמרות כאב הלב שחווה, עדיין שר בדבקות. עדיין ניסה לעודד אנשים. כי כך הוא היה, אבא שלי. תמיד.

הערב ירד.

עמדתי על מקומי. על רגל אחת. לשתי רגליים לא היה די מקום. החזקתי את הוואגון (קרון) בידי והסתכלתי בכל האנשים שישבו או שכבו כמו סרדינים בתוך קופסת מתכת פשוטה. ואז התחיל הבלגן. תינוקות בכו, רצו חלב שלא היה. ילדים יללו "רוצים הביתה." ו- "מאמי, אני צריך

לשירותים." שירותים, איזו בקשה קטנה ואנושית, ואפילו אותה לא היה בכוח אמהות למלא. אימא אחת הצביעה על הדלי שעמד מבוש בפנית הקרון. "זה השירותים עכשיו." היא נשמעה עייפה. "זה לא שירותים, זה רק דלי." הבכי התחזק. רק כמה שעות עברו וכבר כולם הפנימו שהדלי הוא בדיוק מה שהוא. אבל הדלי היה אחד והאנשים כה רבים. הייתה זו מעין בדיחה על חשבוננו. "הנה, אנחנו בסדר, דואגים לרווחתכם. עכשיו נראה אתכם מסתדרים עם מה שיש."

והקרונות המשיכו לנוע. והגלגלים המשיכו לשקשק בקול אימים. החלפת רגליים. הקטנים נרדמו. ב"ה. שוב בכי, שוב צעקות. וריחות גוף, וריח הפרשות באוויר. אנשים התעלפו מהחום הבלתי נסבל. מהצמא. "מים, מים," לחשו שפתיים חרות. "אוכל," בכו פיות קטנים. "אני יולדת!" צרחה אישה בירכתי הקרון. ירחם ה', ללדת תינוק בסיטואציה הקשה הזו. לאיזה עולם הוא מגיע, המסכן. הצטמררתי. רציתי לאטום את אוזניי. לא לשמוע את כל כאב העולם שהתנקז לתוך הקרון שלנו.

לא שלא עצרו. עצרו בדרך. פעמיים. ואפילו הכניסו מיכלי מים, ברוב טובם וחסדם. כמה שנאתי את הפרצופים מדושני העונג שהביטו בנו כתרנגולים בבני אדם. איזו זחירות יהירה שכנה על פניהם המגולחות, איזו יוהרה. יצורים חיים שאין אלוך בלבם. באותה עצירה היו תופסים ברגלי הקורבנות שכבר נפחו את נשמתם בייסורי הדרך; ברעב ובצמא; בחולשה ובחוסר תקווה. תפסו ברגליהם, הניפו אותם באוויר וזרקו בחבטה, כמו היו בובות סמרטוטים ולא בני אנוש שנשמו כמה שעות או דקות קודם לכן. נרעדתי עם כל חבטה שכזו.

הם בני אדם, תנו להם כבוד אחרון! זעקתי בקרבי את זעקת המתים שמבטם הריק ירדוף אחריי לכל מקום. תהיתי בלבי - האם מותר לשמוח על מעט מקום שנוצר בנסיבות הקשות האלה? האם אוכל להשכיב את אחייני המתוקים, כדי שישנו טוב יותר? על עצמי לא חשבתי באותם רגעים. לראות את הקטנים הטהורים האלה ששאלה נוקבת בעיניהם הגדולות והתמימות, היה בלתי נסבל מבחינתי. עדיף שינחו היטב. מי יודע מה עוד מחכה לנו בהמשך, מי יודע? רק אלוקים ידע ולהבדיל אלף אלפי הבדלות בני השטן האלו ידעו גם הם.

מקצת מהנוסעים הצליחו לקרוע את הצוהר האטום. אור קלוש האיר את דפנות הקרון העלוב. האם זה טוב או רע? באור, הכול היה בולט יותר - הדוחק, ייסורי החיים, עליבות הנפטרים, האימה החרוטה בפנים. אותם שפתחו את החלון, לא עשו זאת כדי להאיר לנו. הם הכריזו על המקומות שבהם עברנו. בתחילה הייתה תקווה שפנינו לצ'כיה או לאוסטריה, אולם ככל שהעמיקה הנסיעה לתוך היבשת היה ברור כי היעד שונה ומפחיד יותר. אבא ידע זאת ברגע שעברנו את קושיץ - עיר הבירה של סלובקיה.

"אנחנו בדרך לפולין," הוא הרצין, "קינדערלאך, שי נישט גיט!" (זה לא טוב) מלמל בעצב, "שי נישט גיט." כבר הגיעו אלינו שמועות, לגטו, על הרציחות בגבול סלובקיה-פולין. עם עלייתה של מפלגת "צלב החץ" נלקחו אלפים מיהודי בודפשט ונרצחו על גדות הדנובה. גופותיהם נזרקו לנהר הגדול והיפה ונסחפו בשטף המים, הלאה משם. באותן שעות נמהל דם הנרצחים במי הנהר והדנובה קיבלה את הגופות והמשיכה לזרום ופניה זהרו, מול השמש, באדום. אבא המשיך את דבריו וקולו נישא בקרון:

"צריך לזכור, שמי שנשאר בחיים צריך לספר אחר כך מה שהיה," הוא הביט בנו. מבטו היה יציב ובטוח ואני נרעדתי.

שלושה ימים ושני לילות נסענו ונסענו. והלוואי והנסיעה הייתה ממשיכה עוד ועוד, כי שום דבר לא הכין אותנו להמשך.

שתיים בלילה. הרכבת נעצרה בחריקת בלמים. דנדונים עדינים ושריקה רעשנית בישרו דקה קודם על עצירתה הקרבה. האם שוב יתנו לנו מים ויזרקו החוצה גופות? מה השעה עכשיו? איזה יום היום? הכל היה מבולבל וצחנת הקרון התגברה. דלתות הקרון נפתחו בצווחה ושוב נשמעו הצעקות. בגרמנית. א ראוס, א ראוס! שנל, שנל! הם לא יודעים לדבר הגרמנים האלו? כל הזמן הם צועקים. רק צועקים. כעסתי עליהם.

מיהרנו לרדת. עדיין רצינו לחיות. שתי שורות ארוכות. גברים. נשים. כל התיקים נזרקו בצד. על הרציף. ראיתי את אבי היקר עומד יחף, כפי שכבר סיפרתי בתחילת הספר, ולי נתנו לעלות לקרון כדי להביא לו את נעליו. נתנו לי לרדת ולגשת לשורת הגברים. עדיין לא ידעתי שזהו נס. חשבתי כי מדובר בהתנהלות טבעית.

ואז התפנית להביט סביב. איפה אחיותיי, היכן אמי היקרה? כולם כאן? אימא צעדה בין שתינו. חייל גרמני שאל לגילה. "בת 50", היא ענתה קצרות. "תגידי 45", הוא ייעץ לה. כנראה שריחם עליה. כן, היו גם מקרים כאלו. המשכנו ללכת.

מישהו עמד ומיין אנשים באצבע. היה זה ד"ר מנגלה, ובשביל רבים מאתנו מלאך המוות בכבודו ובעצמו. הוא עמד לו בתלבושתו המוקפדת והביט

בחדות בכל מי שעבר לפניו. אצבעו דיברה במקומו. אולי חבל היה לו "לבזבז" עלינו את מילותיו היקרות, חשבתי לעצמי. אצבעו הפנתה את אימא לצד אחד. אותנו לצד שני. הצד של אימא היה הצד של הקשישות והילדים הקטנים. זה לא טוב, הבנתי. זה לא טוב. "מאמי, מאמי," צעקתי ונפניתי קדימה לכיוונה של אימא. מנגלה דחף אותי בגסות, מחזיר אותי לקבוצה "שלי", בלי מילים, והכל היטשטש לי בעיניים.

היה חשוך מסביב ובתוך החושך היה אור זרקורים מסנוור. ורעש. ונביחות כלבים, וצעקות של חיילים. פנים מתוחות מהתרגשות ומבוכה. ריחו של פחד באוויר. ומעל הכול, בלבול נוראי. מה זה המקום הזה? למה נועד כל הרעש הזה ומה זה הריח המוזר שמכה בנחיריים בעצמה? הלכתי בתוך שורה, בטור ארוך של נשים ונערות צעירות. השקט של הנשים צרם לאוזניי כמעט כמו רעש הצרחות של החיילים.

ופתאום מתוך השקט בקעו זעקות אימה ונביחות מקפיאות דם. הבנתי שקורה משהו ולא רציתי להביט, אבל העיניים, יש להן בחירה משל עצמן והן הסתכלו במחזה. אוי, למה הסתכלתי בכלל? למה? עד עכשיו ה"בוקר טוב" שקידם אותנו חי אל מול עיניי.

הצעקות היו של איש אחד שכנראה העז לומר משהו או שאולי ניסה לברוח. כלב גדול התנפל עליו, שוב ושוב, כשהוא קורע את גופו לגזרים בעודו בחיים. בכיתי בלי קול וכתפיי נרעדו מאימת המחזה.

רבינו של עוילם. זה לא אמתי. תגיד לי שזה לא אמתי! ניסיתי להסיט את עיניי, אבל הן המשיכו לבהות ברצח המבחיל. בעוד אנחנו הבטנו

במתרחש בזעזוע, עמדו החיילים וגיחכו בקול, כשהם מדרבנים את הכלב ה"טוב" להמשיך במלאכתו. הבעת פניהם המשועשעת הייתה מפחידה.

אם זה מה שקורה בחוץ, מי יודע מה מחכה לנו בפנים, חשבתי לשבריר שנייה. סימני שאלה רבים חגו במוחי ולא יכולתי לקבל מענה מאף אחד. הבנתי כי מוטב שלא אשאל כלום אם חפצת חיים אני. הלכתי בשקט נכנע כמו כולן. אעשה הכול כדי לא לבלוט, החלטתי. שלא ישימו לב אליי. אני רוצה למות עכשיו. אני רוצה למות. וכל אותו הזמן דאגתי. איפה אימא? לאן לקחו אותה?

כמה שעות אחר כך, שאלתי בנימוס את הרפורט-שרייברית (לברית) הג'ינג'ית מפולין: "תגידי בבקשה, אולי את יודעת לאן לקחו את אימא שלי?" היא הביטה בי במבט משועשע וענתה. "את רואה את עמוד העשן?" הצביעה בידה על הקרמטוריום המעשן, "אימא שלך - שם." לא הבנתי, אבל שתקתי. אימא שלי שם? אבל יש שם עשן וארובה - מה אימא יכולה לעשות שם? לא יכולתי לקלוט את תשובתה הכנה והאכזרית. לא אז. מה שקלטתי בעיניי היה תגובתה של מָלָה, אחראית הבלוק, העדינה יחסית לחברותיה. היא השפילה עיניה בצער ושתקה. לרגע קט נראתה כמונו - אנושית ושברירית.

הבנות מפולין. שנים כעסתי עליהן. לא יכולתי לתפוס איך יהודייה מכה יהודייה אחרת. מאיפה האכזריות, הרשעות, השנאה העצמית הזו. זכרתי להן את צלקות המקל, גם אלו שנחרטו בגב חברותיי לצריף. את הצעקות והקללות. את המשפט שהטיחו בנו כשהגענו: "עד עתה ישנתן במיטות של משי, אותנו לקחו מוקדם." לא ידעתי מדוע התנהגו כך. לא יכולתי להבין.

רק בארץ, כשנשים מפולין החלו מספרות את קורות חייהן, התגלתה לי הזוועה במלואה. הבנות הפולניות חיו במשך תקופה ארוכה בגטו ברעב ובעוני. הן היו נערות צעירות שראו את המוות בכל פינה. הן הלכו בין גוויות של אנשים נפוחי בטן ומזוי רעב, בין גופות מלאות פצעים מוגלתיים וגופות יריות שותתות דם שהתגלגלו ברחובות הגטו. הן למדו לחיות עם המוות ולצדו ולשרוד בכל מחיר. רק החזקות שרדו. כשנשלחו לאושוויץ הן סבלו רבות. התעללו בהן בכל דרך אפשרית. השפילו ורמסו. הכאיבו - פיזית ונפשית. הרבה לא הצליחו לשרוד ואלה שהצליחו בנו את אושוויץ כמו ידיהן. הן אטמו עצמן, כדרך התגוננות, לכל רגש. הן רצו לחיות. שוב לא עמד מולן מצפון מייסר, כאב או חמלה.

ואז הגענו אנו. נערות שישנו במיטותיהן החמות עד לחודש האחרון. דשנות מאוכל טוב של שנים, אהובות ומטופחות. התגובה הקשה שלנו לכל מה שעברנו בחודש האחרון גרמה להן לבוז לנו. היינו מפונקות בעיניהן ורגשניות יתר על המידה. תינוקות של ממש, למרות גילנו הבוגר. הן לא הצליחו להבין למה הגענו. "למה באתן בכלל?!" שאלו כמה מהן, שהצליחו להישאר מעט אנושיות. "למה לא ברחתן? אתן לא יודעות מה זה אושוויץ?" לא ענינו. יכולתי לחוש את התסכול שלהן מכל מה שהן היו עדות לו. איך מצליחים הנאצים האלו להביא לפה כמויות של אנשים? איך? למה הם מגיעים? למה? הם לא יודעים שאושוויץ זו מכונת הרג עצומה? ואיך זה שהעולם שותק?

פרק ד' - אושוויץ-בירקנאו

מחיקת זהות

נכנסנו פנימה. מחנה מוקף גדרות. כלבים וחיילים בכל מקום. אפילו שהיה כבר אפריל, רעדתי כאילו אמצע החורף. לקחו אותנו לחיטוי. לא חשבתי שזה מוזר. כלום לא היה מוזר בעיניי יותר. הכל היה אפשרי. הפקודות ניתכו כמו גשם זלעפות. "להוריד את הבגדים. את כולם!" חיפשתי מקום להתפשט. "אין תאים. מהר. ביחד!" מישהי ניסתה לשאול: "היכן להניח את הבגדים?" היא קיבלה תשובה מחויכת. "אפשר לתלות אותם, שתזכרו איפה הורדתן אותם. הנה, יש כאן מסמרים בדיוק בשביל זה!" לא הבנו את הציניות בדברים. לא הבנו כלום. "בנות, נעליים להחזיק ביד! רק ביד!" אוי, ריבוינו של עוילם. תעזור לי לעמוד בזה. כולן עושות כמצווה עליהן בשקט. אף אחת לא מעזה להרים עיניים. נשים ונערות, שכנות ומכרות, איזו בושה. איזו בושה. שלב ראשון בוצע בציינתנות.

עוברים לשלב הבא. מסדרון צר וארוך. כולנו רצות. העיניים נעוצות ברצפה האפורה. קר לנו. הלב בוכה. כך, עד החדר הבא.

בשלב שני המשיכו במחיקת ה"אני" שלנו. שורה ארוכה ארוכה של בנות נבוכות חיכו לתספורת. לא, זו אינה תספורת, זו תגלחת, שפוצעת וחוחכת בבשר החי. ואסור לצעוק. אסור. מכונת תספורת, מכונת תגלחת, עוברת על העור. לא מבחינה בין שיער לעור חשוף. היד שאוחזת במכונה ממהרת. הפרצוף אטום. רובוט במלאכתו. ירחם ה', שלא נהיה כך גם אנחנו. המכונה הגיעה אליי. כמה שניות בלבד וכל שיערותיי היפות אינן

על ראשי. קווצות קווצות הן מפוזרות על רצפת הבטון החשופה ואני בוכה בלי קול. ואז למקלחת. רצים, רצים. מהר. תמיד מהר. שלא נחשוב. לא מביטים ימינה-שמאלה. רק רצים.

זרזף דקיק של מים שיוצאים מראשי מקלחות בתקרה שוטף אותנו, והטיפות מתערבבות בתמהיל דמעות סוררות שהצליחו לבקוע להן דרך. ומה עכשיו? האם יגיע הגז ששמענו עליו מידע קלוש? אמרתי 'שמע ישראל' והתכוננתי לגרוע מכל, אבל הגז לא הגיע וגם לא המוות. האם זה טוב או רע? - לא ידעתי.

שלב שלישי - משפיל לא פחות. חיטוי. ריססו אותנו באבקת די.די.טי. למי שהיו חתכים מהתגלחת שרף החומר מאוד. הלב שרף לא פחות. חיטוי? האם אנחנו מצורעות? אבל התנחמנו בכל זאת בינינו ובין עצמנו. "אם התקלחנו וחיטאו אותנו, כנראה שרוצים שנישאר בחיים. לא?" שאלנו ולא ידענו אם התשובה חיובית, אבל קיווינו שכן.

"מהר מהר, אין זמן. יש לקחת בגדים מהעֶרְמָה." המשיכו להגיע הפקודות. אבל - - - הגוף רטוב! הבטתי על עצמי בשאלה. כך להתלבש? ועל איזה בגדים היא מדברת? איפה הבגדים שלנו מהבית, שתלינו על מסמרים? יד מזרזת הורתה לנו את הכיוון. נפנית ליעבר ערמת השמלות. נברתי בערמה ושלפתי שמלה שחורה שהייתה של נערה אחרת.

לא עניין אותי מי היא והאם היא מרשה. לא היה לי זמן וכוח למחשבות מיותרות. "שרק תהיה ארוכה, בבקשה." התחננתי בלבי, "אני רוצה להישאר צנועה." ההבנה הכאיבה לי. רק שמלה לעורי. רק שמלה. ואין החלפת

בגדים סתם. הכל מכוון. שלא יהיה לנו נוח, שלא יהיה נעים, שנתבייש, שנרצה למות מהבושה. אבל, לא! הנפש תצליח להתגבר גם על המכשול הזה, לעמוד בעוד ניסיון...

וכבר לניסיון הבא. רק עכשיו נקלט המראה של הבנות מולי. הן קרחות. כולן. מי המוזרות האלה שמביטות בי במבט זר? איפה אחיותיי? אני רוצה אותן! ומתחילות הצעקות. "שורי", "יענטי", "רבקה", "אסתר", "לאה", "הינדה" כולן מחפשות את כולן. פרצופים מבוועתים מביטים בעיניים קרועות לרווחה בפרצופים שסביבן. האם, האם גם אני נראית כך? הייתכן? ההלם גדול מדי מכדי לעכל זאת. בנות מוצאות זו את זו, מזהות את הקולות האהובים, הולכות אחת אצל השנייה ומנסות להיצמד כמה שיותר לדמות מוכרת ואהובה. אני זועקת בקול מר: "רוחל - מלכה, זלדה, איפה אתן?" התשובה מגיעה מצדי. "אני לידך, אסתר. אני כאן." עונה לי זלדה. אוי, זה לא ייתכן! הקול - שלה, אבל זו לא היא, איפה רוחל-מלכה? אלו לא אחיותיי האהובות! לא, לא! עכשיו הלב בוכה, בלי דמעות. בכי של לבבות. ואנחנו נצמדות זו לזו בלי מלים. ודבריו של אבא עוד מהדהדים באוזניי: "אל תשכחי את הבית, אל תשכחי..."

לבלוק

כתובתי החדשה: B 3 לאגר, צריף 10. הבטתי בצריף כדי להכיר אותו קצת יותר. הוא היה ארוך. רצפת עץ נקייה, חלונות והמון נשים ובנות צעירות. הצריף היה מסודר מאוד, בקפדנות גרמנית. היו בו, להערכתך, כאלפיים

בנות⁵. תחשבו על זה. איך נכנסות כה הרבה בנות בצריף אחד? פשוט מאוד. נדחסות. כמו הרינג כבוש. רחש של מלמולים נשמע בבלוק. כשיש הרבה בנות, גם אם כל אחת תאמר רק מילה או שתיים, יישמע זמזום רוחש כמו במכוורת דבורים פעלתנית. מְלָה, הַבְּלוֹקוֹבָה שלנו (אחראית הבלוק) פנתה אלינו בקול רך: "אִיךְ בֵּיטֵעַ לוֹיטֵעַ שְׂטִיל!" (תדברו בשקט). מְלָה הייתה כלה מקרקוב ושמעתי שאחרי המלחמה היא פגשה בחתנה האבוד, מחדש. באותו זמן הייתי עייפה מהנסיעה המתישה ברכבת שבה כמעט ולא עצמתי עין; מטושטשת מחוויות הכניסה למחנה; טרודה מכך שרוב משפחתי רחוקה ממני.

כנראה שנדרמתי במקומי, על רצפת העץ הקרה, כי פתאום שמעתי צעקות מבעד לענן שינה. "לקום, לקום!" לולה, סגנית הצריף, צעירה ממרמורש, עברה בין הבנות ופרגול עור שחור בידה. מי שלא קפצה מיד ולא החלה להתארגן "זכתה" לקבל כמה הצלפות. הסגנית השתדלה לחבוט בכמה שיותר בנות. התארגנו בשקט כשברקע נשמעות נחיתות הפרגול על איברים שלא הורגלו בכך מעולם. לולה הכתה בלי להבחין בכלום. גב, ראש, רגל, פנים - מה זה משנה בכלל? איך היא מסוגלת? לא הבנתי. אין בה אפילו קצת רחמים. היו שם בנות שזכו להגיע ביחד עם אמהותיהן הצעירות. האמהות, קשישות לעומתנו, לא הצליחו לקום בזריזות כמו בנות העשרה שלצדן, והפרגול ריקד על גופן בהנחתות מהירות. בנותיהן עמדו נפחדות ולא יכלו לעשות דבר. הלב נקרע מהמחזה וכבר הייתי

5 צריף שהיו בו דרגשים וכל החלל נוצל היטב, במצב כזה יכול היה להכיל אלפיים בנות. בצריף של הרבנית ישנו על הרצפה ולכן היו בו ככל הנראה הרבה פחות בנות, אולם למרות זאת הייתה תחושה של דוחק רב.

פחות עצובה שאימא איננה אתנו. האם הייתי מסוגלת לראות נערה יהודייה צעירה מפליאה מכות באמי האהובה? צמרמורת אחזה בי. אוי, מה עוד נראה פה?

אוי, ריבוינו של עוילם, תן לי כוח!

הגוף כאב מהשינה המוזרה. בלי מזרונים ושמיכות, כשאנחנו שוכבות על הצד - אחרת אין מקום לכולן. חיפשתי בעיניי את חדר השירותים. "אין פה דבר כזה" גיחכה מולי אחת הבנות. "יש זמן שירותים שבו מותר ללכת להתפנות ואסור ללכת בזמן אחר." היא הסבירה. מאוחר יותר גיליתי את השירותים. בין שני הביתנים היה מקום מרובע פתוח, קרשים ובור⁶. בלי קירות או וילונות. ככה סתם באמצע המחנה. איזה מזל שנחשפתי לשירותים בסגנון הזה בגטו. לפחות איני צריכה לנסות להסתגל למשהו נוסף. משהו אחד מוכר לי. נחמה אחת הציפה אותי. אין לנו כמעט אוכל ושתייה. לא אגיע לכאן הרבה.

צֶל אָפֶל- מִסְדֵּר

מרצפת הצריף נגררנו החוצה אל המסדר. עוד לא ידענו מהו מסדר וחשבנו שזה מעין טקס של כמה דקות. עמדתי רועדת מצינת הבוקר. למה מעירים אותנו בשעה כזו? אפילו השמש עדיין לא התעוררה. אסור

6 בבירקנאו היו הרבה צריפים משלבים שונים של הקמת המחנה. יש צריפים ששימשו כשירותים ונראו אחרת ממה שהעידה הרבנית ויש בור ענק ששימש, לפי העדויות, גם הוא בור לעשיית הצרכים, והנאצים ניסו להפיק ממנו תועלת.

לזוז. אסור לדבר. לעמוד ישר. שורות של בנות מבולבלות משינה טרופה ואסור לשפשף עיניים או להתמתח. רק לנשום בשקט. מסביב מסתובבות קאפוס עם מקלות בידיהן ולידן חיילי אס.אס. וכלבים שרק מחכים לרגע שמישהו ייזרק לעברם. הייתי עייפה אבל הכרחתי עצמי לעמוד זקוף. היה לי קר. קר מאוד. והבטן קרקרה את קרקורי הרעב. והם ספרו אותנו. ושוב ספרו. ושוב. וכבר נגמר לי הכוח.

השמש התחילה לעלות במקום רחוק. לא ראיתי את קרניה המאירות. היו רק סימני בוקר קלושים. הכל קודר פה, חשבתי בעגמומיות, אפילו מזג האוויר מקדיר פניו. מישהי נפלה. ירייה פילחה את האוויר, בדרכה אל המטרה הצעירה ששכבה מקופלת, ושקט מאיים עמד באוויר. הצילו, גם ליפול אסור. ניסיתי ללמוד ממה שאני רואה. מה לעשות. מה לא לעשות. המשכנו לעמוד. טראח. מכה. מישהי זזה בקצב משלה. טוב, למדתי משהו נוסף. יש לזוז בקצב אחיד, להיות חלק מהעדר. לא לבלוט, לא לבלוט. כמה זמן עמדנו כך? שעה? שעתיים? הייתכן שארבע שעות רצופות עמדנו על הרגליים???

כשהמסדר הסתיים התפזרנו. לא היה להם מה לעשות אתנו בינתיים. הסתובבתי, עם אחיותיי, חסרת מנוחה. חיפשתי בעיניי חברות, מכרות, ולא מצאתי. היינו במשלוח האחרון של הגטו וכל חברותיי נלקחו קודם לכן. "רוחל-מלכה", פניתי אל אחותי בתחינה. "רוחל-מלכה. בואי ננסה לעבור לשם, לצריפים ההם. שם בוודאי נמצאות חברותיי." אחותי לא שעתה לדבריי. "לא, התעקשה, "שמו אותנו כאן. נישאר כאן. אנחנו לא עוברות לשום מקום." שתקתי בעצב, אבל לא התווכחתי, היא הייתה גדולה ממני.

לא ידעתי אז כי התעקשותה הייתה משמים. כל הבנות מאותם צריפים נלקחו בהמשך לצעדת מוות. רבות מהן הלכו ולא שבו עוד, ואילו תושבות הצריף שלנו זכו בחיים תמורת עבודה.

לא יכולתי להפסיק לחשוב על משפחתי, שנעלמה בחטף, בלי שנפרדנו. מה עם אימא? מה עם אבא? אחייני הקטנים? האם הם הצליחו לישון הלילה? האם טוב להם או רע? עדיין לא הבנתי. לא אז. ושוב מסדר. ושוב ספירה. מה יש להם לספור כל הזמן? אפשר לחשוב שמישהו יכול לברוח מפה! לא ידעתי עדיין שיש כאלה שבורחים. לא החוצה, חלילה! בורחים מהחיים.

מאוחר יותר, כשראיתי בנות רצות אל הגדר החשמלית - הבנתי. כשל כוחן. הן בחרו במוות, כמפלט מהרוע האנושי. כנראה שלא יכלו לשאת עוד את הכאב וההשפלה. כל אחת שרצה לעבר הגדר נפלה במקום. מצאתי עצמי בוהה ברצות בקנאה. האם ייתכן שאני מביטה במישהי שנופלת אל מותה בקנאה רגעית? האם זה אכן היה? אני חייבת להודות שקנאתי לשבריר שנייה. המוות היה גואל. גואל מהסבל הנורא. מי שנפלה, הגיעה למנוחה. כאבה נדם.

אחר כך עברו לבושי פסים כשהם מובילים עגלות מתים ואספו את הגויות. הם זרקו אותן בהינף יד אל ראש הערמה והמשיכו הלאה. בהיתי בהם באימה. רק אז נקלט במוחי האובדן. אובדן החיים הצעירים. פחדתי מעצמי. האם אצליח שלא להגיע לייאוש עמוק שכזה? האם ייתכן שאמצא עצמי יום אחד רצה לעבר הגדר בתקווה לנוח מהזוועות שנחרטות בנשמת? האם גם אותי יזרקו אי-פעם כערימת סמרטוטים? לא יכולתי

להביט בגופות. "ריבוינו של עוילם, לחשתי חרש, "עזור לי להיות חזקה. עזור לי להצליח לספוג בגבורה את המוות הבלתי נתפס הזה שמקיף אותי בבועה." פניתי אל אבינו שבשמים. ולהבדיל, בכל פעם ש"הייתי בצרות" פניתי אל אבי מולדי. "טאטע, תעזור לי. אני בצרות!" התחננתי על נפשי ותמיד ניצלתי. התפילות האלה עזרו לי מאוד. פיזית ונפשית. איזה מזל שאני יכולה לדבר בתוכי. איזה מזל שהם לא יכולים לשלוט במחשבותיי, חשבתי לי בשקט. היה בזה משהו מנחם.

ספירה נוספת הסתיימה. עדיין לא ידעתי כמה מסדרים אעבור בגשם סוחף, ואיך המים ישטפו את גופי והקור יחדור לעצמותיי. לא תיארתי לעצמי איך רוח תנשב מבעד לבגדיי הקלים ואיך אעמוד בראש זקוף רק כדי לא ליפול מעצמת הרוח. טוב שלא ידעתי. כך הנפש התרגלה בהדרגה. לאט לאט - לפי שעון אושוויץ.⁷

סלקציות-מיון

"כולן החוצה. סלקציה!" יצאתי בשקט ולבי הלם בתוכי בעוז. פשטתי בגדים בשקט מכונס. ערכת דיון ביני לבין עצמי. מה יהיה? האם אני נראית מספיק בריאה כדי לקבל את מתנת החיים ליום נוסף? לשבוע נוסף? עמדתי זקופה, מתגברת על השאיפה ההגיגית להיבלע בתוך האדמה. זה לא הזמן לכך. אני חייבת לחיות. אני חייבת לספר לעולם מה

7 המספרת קוראת למחנה ההשמדה - אושוויץ, אך למעשה היא הגיעה לבירקנאו, שהיה אושוויץ 2.

שקרה. אבא ביקש זאת ברכבת. מנגלה עבר אחת אחת. עיניים בהירות, קרות, אטומות. הוא בדק אותנו כמו שבודקים סחורה. אצבעו הפנתה אותי לצד של הבריאות. ב"ה.

לאחר ימים אחדים נערכה סלקציה נוספת. שוב התפשטות, ומבט מדוקדק שבודק האם אני עדיין ראויה לחיות, או שמא... קשה לי לתאר בפניכם את התחושה הנוראית הזו. לעמוד, באור יום, בין מאות נשים שעומדות כמוני, כשחיילים מסתובבים בינינו. גברים צעירים. תחושות הבושה וההשפלה התחרו זו בזו - מי חזקה יותר. רציתי שהסלקציה תסתיים כבר ואוכל לחזור אל שמלתי הדקה. מוזר, מה שעזר לי לשרוד בסלקציות היה דווקא מבטם של החיילים. הם הביטו בנו כאילו עדר כבשים עומד בפניהם. מבטיהם נעו בין אדישות ללעג והייתה בזה נחמה. הבושה של הפעם הראשונה הייתה החזקה ביותר, בהמשך היא קהתה במקצת.

רגש אחר הלך והתחזק - הרצון העיקש לחיות. כל סלקציה הייתה מבחן לחיים, כל סלקציה ביקשתי מבורא עולם ומאבא שלי שיעזרו לי להצליח לעבור שוב לצד החיים. משמעות ה"מעביר צאנו תחת שבטו" הפכה לפשוטה. אנחנו עדר בהמות חסר צורה שעובר בסך ומישהו מסמן אותנו לחיים או למוות. לא יום דין אחד עברנו באותה שנה. כמה וכמה ימים שכאלה עברנו.

המעבר לחיים מילא אותי שמחה. התלבשתי והודיתי לקב"ה. תודה ה'. תודה. אולם שמחתי לא הייתה שלמה עד שראיתי שגם אחיותיי-רוחל-מלכה וזלדה זוכות בחיים כמותי.

באחת הסלקציות שהתארכה מעבר למצופה, הייתה הפסקה קצרה לחלוקת אוכל ותוך כדי ההפסקה פגשתי ברבקה'לה, אחת מחברותיי. באותה העת מיררה רבקה'לה בבכי. "למה את בוכה?" שאלתי אותה והיא ענתה בהתייפחות היסטורית: "תראי את הרגליים שלי. הן מלאות פצעים. אני הולכת לקרמטוריום, אני יודעת." בשלב הזה כולנו ידענו כי פצעים כאלה הם גזר דין מוות. צורת המוות הייתה ידועה גם היא וכולנו חששנו ממנה.

"רבקה'לה, השבתי לה בהחלטה מהירה, "אני הולכת במקומך לסלקציה." היא ניסתה למחות ואילו אני מיהרתי לדרכי. "תלכי לצריף במקומי. אל תדאגי." ניסיתי לעודד אותה בטרם השתלבתי מחדש בתור לסלקציה. נראינו זהות עם הקרחות וגופינו הכחושים. לא חששתי כלל שיזהו אותי כמי שכבר הייתה בסלקציה. "ה', בבקשה תעזור לי, אני רוצה לחיות. אבא שלי, תעזור לי, אני רוצה לעבור את הסלקציה ולהמשיך לחיות." לחשתי בלי הפסקה. תורי הגיע ו... עברתי בקלות. נשמתי בהקלה וחזרתי לבשר לרבקה'לה שהיא ניצלה, שאני ניצלתי.

מדוע הסתכנת? האם המעשה שלי לא היה אסור בגדר פיקוח נפש? כשראיתי את רגליה של חברתי, היה לי ברור שייקחו אותה ל"כְּבִיר"- בית החולים. האם ירפאו אותה שם? כנראה שלא. מלאי התרופות היה מצומצם ויום קודם שמעתי כי בכל יום הגרמנים לוקחים חלק מהבנות לקרמטוריום. שמעתי כי המנהלת - האחות הראשית, הלא היא צילה ורשבסקי, מסכנת עצמה מדי יום. היא מצליחה "להעלים" חלק מהבנות, על ידי שהיא כותבת רשימה חלקית, אך לא היה באפשרותה להעלים יותר

מדי בנות. האם נגזר על רבקה'לה למות בגלל פצעים ברגליים? האם גזרה היא זו או שמא...

נזכרתי בסלקציה הראשונה שעברתי. בריצה שלי אחרי אמי, בדחיפתו הגסה של מנגלה, שהחזיר אותי לטור החיים. ופתאום הבנתי - הקב"ה גזר עליי חיים בסלקציה הראשונה. הוא ורק הוא יחליט אם אמות או אחיה וכיצד. אם כן, מדוע שלא אכנס שוב לסלקציה ואציל נערה יהודייה? מאותו יום היה לי קל יותר. הקב"ה היה עמי. הוא שמר עליי ועטף אותי באהבתו. כן, בתוך כל הזוועה, הרגשתי את לטיפתו הרחומה.

הסיפור על רבקה'לה נשאר בתוכי כל השנים. לימים, כשנסעתי לנחם אותה על מות בעלה, ושתי בנותיי התלוו אליי, הצביעה רבקה'לה על ילדיה הרבים ואמרה בפשטות - "אסתר, כל אלה שלך. כל אלה." הכרזתה הפליאה אותי. מעולם לא דיברנו על אותה סלקציה. במשך כל השנים שמרנו על קשר, התראינו בשמחות, אולם הנושא הזה היה סגור וחתום, ועכשיו... כך להצביע על הילדים ולומר משפט כה "חזק". היא לא שכחה, הבנתי. היא לא שכחה את הטובה שעשיתי לה. הבנות שלי הביטו בי במבט שואל ואני חייכתי. כן, כל אלה גם הם שלי. אם היא הייתה הולכת לאותה סלקציה היא לא הייתה כאן היום וילדיה המתוקים לא היו נולדים.

ואז, סלקציה נוספת. נייע יד העביר אותי צד. למה אני בצד הזה ואחיותיי בצד השני? מה המשמעות של המקום שבו אני ניצבת? באושוויץ נולדו שאלות הרבה. באושוויץ לא נולד להן מענה. החלטה הבשילה בי. אשאל את הקאפו. פניתי אליה בנימוס המתבקש ושאלתי: "מדוע אני בצד הזה? האם אוכל להיות עם אחיותיי? בתשובה קיבלתי סטירה חזקה. כמעט

נפלתי מעצמת המכה ומההפתעה. איכשהו הצלחתי להתנדנד קמעה ולהזדקף בחזרה. ידעתי כי ברגע שאפול אקבל כדור בראש. רציתי לחיות. כל כך רציתי לחיות. אבל, רציתי לחיות עם אחיותיי. לא יכולתי לקבל את זה שאפרד מהן.

היה לי ברור כי לא נעמוד כך בסלקציות - לנצח. זה ייגמר בשלב מסוים, הסיוט הזה. הסטירה צרבה בלחיי ושרפה את נשמתי ועד עכשיו אני מרגישה אותה ואת העלבון הצורב שהיא סימלה. ואני שואלת בתוכי, את השאלה ששאלתי אז - מדוע? מה חטאתי שהגיעה לי כזו סטירה מיהודייה?

הימים נמתחו. כל שעה נדמתה כיום. כל יום נמתח כשנה. היו אלה שישה השבועות הארוכים ביותר בחיי. למזלי לא נמשכו יותר. איני יודעת אם הייתי יכולה לשרוד כך שנה.

רעב תמידי

באושוויץ היו כמה מדורי גיהינום. אחד מהם היה מדור של רעב. איני בטוחה שאצליח להסביר למי שלא חווה רעב אמתי - מהו בכלל. רעב שצובט אותך ולופת אותך בגרונוך ומקשה עליך להתרכז במשהו אחר חוץ ממנו. רעב שלאן שלא תברח, הוא ילווה אותך כצל - ביום ובלילה, בשמש וברוח. רעב תמידי. זכורה לי תמונה של עצמי בבוקר הראשון במחנה, כשהייתי עדיין אני וזיכרונות השגרה היו אתי. הגוף כאב מהשינה הטרופה. המחסור במקום אילץ אותנו לשכב על צדנו. מי שהתעוררה כדי

להתפנות נאלצה לדרוך על כולן בדרך, כי אנחנו היינו הרצפה, בלילות. פשוטו כמשמעו.

היה בוקר. לא בוקר רגיל, אלא בוקר בשעון אושוויץ, כשהחושך מושל ביקום. לא היו מים לנטילת ידיים. איך אפשר לא ליטול ידיים? חשבתי בבהלה. הייתי במצוקה. יצאתי החוצה וגיליתי שלולית מים קטנה, עכורה. התכופתי וטבלתי ידיי בשלולית שלוש פעמים. הייתה זו נטילת הידיים שלי בבוקר הראשון. הייתה זו נטילת הידיים שלי בימים הבאים ובשבועות הארוכים. קערת מים שחורים וחמימים עברה בסיבוב בין חמש בנות. כשהגיעה אליי הקערה טעמתי ממנה ו... פוי, ירקתי את הנוזל המבחיל מהפה. איך אפשר לשתות זאת? תמהתי.

הסתכלתי מהצד בבנות שמתנפלות על המים השחורים כאילו היו קקאו טעים. הן ספרו לגימות, כדי שחלילה אף אחת לא תקבל יותר מהאחרות. לא הבנתי אותן. בחילה התערבלה לה בבטני הרעבה. רק יומיים-שלושה מאוחר יותר כשהבנתי שאני עתידה לגווע בלא אוכל ושתייה הצטרפתי למעגל "שלי" ושתייתי ככל הבנות האחרות. כששמתי לב שאני מצטערת על מכסת הלגימות שלי, שתמה מהר מדי, הבנתי שהשלמתי סופית עם טעם האוכל ה"אושוויצי".

לארוחת הבוקר קיבלנו לחם ומעט מרגרינה. חתיכת הלחם שלי הייתה שישית מכיכר לחם. כל אחת קיבלה את המנה שלה ולפחות חסכנו מריבות מיותרות על חלוקה שווה. הלחם האפור-שחור, נראה כמו בלוק והזכיר במרקמו אבן. כל לעיסה נמשכה ונמשכה. אם לא המרגרינה שסייעה בידינו להחליק אותו בגרון, איני יודעת איך היינו בולעות אותו.

אילו לפחות היה טעמו משובח או לכל הפחות אכיל. כשאני משחזרת את טעמו, אוכל לומר כי הוא הזכיר נסורת. לא שאכלתי פעם נסורת, אבל כך נדמה לי.

כשישבתי ולעסתי אותו בדממה נזכרתי בלחמים של אימא. בכיכרות הלחם העגולות והיפות שריחן התפשט בחלל הבית ואף מחוצה לו. דמעות עלו בעיניי. אימא, אוי אימא שלי. איפה את? איפה הימים האלה שחזרתי הביתה וריח הלחם שלך הזכיר לי כמה אני רעבה? "אימא, לחשתי לעצמי, "הייתי נותנת הרבה כדי להחזיק בידיי עכשיו כיכר לחם אחת שלך. הייתי מחבקת אותה ומקרבת אותה לאפי ונותנת לריח המשכר לחלחל פנימה. הייתי שבעה. מהריח. רק מהריח." אפילו החוויה הזו לא הייתה לי. נשאר רק החלומות.

בצהרים חיכה לנו מרק. לא היה בו שום דבר שמזכיר את המרק של אימא שלי וגעגועי התגברו עוד יותר. אילו הייתי יודעת בעבר כמה אתגעגע למרקים של אימא הייתי מתענגת על אכילתם ומקדישה להם תשומת לב יתרה. לא הערכת את מספיק. את הירקות, את הבשר, את הניחוח שהתפזר בבית עם הבישול.

ועכשיו ניצבתי מול כלי ענק מלא במים דלוחים מעורבים בחול. אולי היו בו כמה קליפות רקובות של ירק. אולי. אבל הריח, ריח ריקבון והחשש שמא יהיו בו חתיכות בשר טרף מנעו ממני לאכול אותו. שישה שבועות באושוויץ ולא נגעתי במרק אפילו פעם אחת. שייחנו האחרות, חשבתי. לא הייתי מסוגלת לעשות זאת.

רק בימי ראשון היו לי מעט רגעים של נחת. בימי ראשון הייתה סולת מבושלת לארוחת הבוקר. סולת אמתית. אמנם לא היה לה טעם ולא היה לה ריח, אבל לפחות היא הייתה אכילה ומשביעה לכמה דקות.

הסתובבנו מובטלות. חוסר התעסוקה גרם לנו לשים לב לתחושת הרעב. הבטן קרקרה במחאה - "אני רעבה. אני רוצה אוכל." אבל אוכל לא היה. לא בצריף ולא בחוץ. לא היה פירור מיותר או קליפה אחת דקיקה של ירק, עבורנו. בשעות שלא "בילינו" בסלקציה ולא עמדנו במסדר הרהרתי באוכל שאכלתי בשבתות ובחגים. החלפתי קטעי מתכונים עם חברותיי לצריף. כל אחת העלתה באוב את מאכלי הבית שלה וכולנו בלענו את הרוק והרגשנו שובע זמני. קצר מאוד. גם בחלומות שלנו הופיעו מאכלים רבים. יכולנו למשש אותם. לחוש אותם מתקרבים ואז... נמוגים בערפילי הליל.

מעניין כי רוחל-מלכה, אחותי הרווקה, שלא אהבה הרבה מאכלים ואכלה פחות מכולנו ביום בבית, הפכה באושוויץ לרעבת המשפחה. כמה שהיא בכתה. "אוכל, אני רוצה אוכל... אני לא מסוגלת יותר לסבול את הרעב הזה..." התקשיתי להבין איך דווקא היא, הפיינשמעקערית (אנינת טעם) של המשפחה שלא אהבה חצי מהמאכלים, רעבה יותר מכולנו. היום אני יודעת את הסיבה לכך. היה לה חילוף חומרים מהיר ולכן המעט שהיא אכלה התעכל מיד והרעב הציק לה בעצמות שלמזלי לא הכרתי. למזלה הטוב נבחרה רוחל-מלכה להיות השומרת בכניסה לצריף. טיר-וואך, קראו לזה. (שומרת הדלת). בהיותה שומרת זכתה אחותי במנת לחם קטנה נוספת, מדי יום. מעולם לא אכלה לבדה את המנה הנוספת

שברשותה. תמיד התחלקה עמנו, אחיותיה, בשמחה ובלא תחושת גאווה וזאת למרות שהרעב שתקף אותה היה חזק משלי.

זוהמה פנימית

איני יודעת כיצד נפלו ההחלטות באושוויץ. לא היה בהן היגיון וסדר ונדמה לי שזה היה חלק מהניסיון לשבש עלינו את שכלנו - שלא נדע מה הולך לקרות ברגע הבא. כך, החליט מישוהו שהגיע הזמן שנתרחף. היה זה יום ראשון בשבוע. התחלנו לצעוד. ראינו הרבה בנות בדרך. הן היו שונות מאתנו. היו להן מטפחות. לבנות או אדומות. לכל לאגר היה צבע זיהוי. לנו אפילו זה לא היה. אני זוכרת כי הדרך לא נגמרה. היא דמתה לנסיעה ברכבת שדים. מיהרתי, כי באושוויץ תמיד ממהרים, ובתוך השעטה הזו לבית המרחץ נגלו לעיניי מחזות אימה שכאילו יצאו מאיזה מרתף עינויים. המוות נגלה אליי בפנים שלא ידעתי כמותן והפרצופים שאותם ראיתי עדיין חרוטים בנפשי המצולקת.

היו מוזלמנים⁸ שעמדו בשורה ארוכה. חלקם היו לבושים בלבוש מלא

8 מוזלמן-מוסלמן, מילולית ביידיש: מוסלמי.

היה זה כינוי נפוץ בקרב אסירי מחנות הריכוז היהודים בשואה לתיאור מצבו של אסיר הנמצא על סף מוות מחמת רעב, תשישות והשלמה עם גורלו. כנראה שמקור הכינוי "מוזלמן" הוא בהתמוטטות המוזלמנים התשושים הדומה להשתטחות של המוסלמי בעת התפילה או במעבר לתפיסת עולם פטאליסטית (שקושרה לעתים עם האסלאם) (המוזלמן הוא מעין מת-חי שכבר איבד כל רצון לחיות. על גופו אין בשר, אלא רק עור, ומוחו אינו מיטיב לתפקד. על כן לרוב למוזלמנים מבט חולמני, והם אינם מטיבים לתקשר עם סביבתם. אדם שהגיע למצב של מוזלמן כבר לא היה כשיר לעבודה, ולכן בסלקציה הבאה היה נשלח להשמדה.

ואחרים, נעבעך, הסתובבו נטולי זהות ונטולי בגדים – בעיניהם היה מבט זגוגי ורוק נטף מצדי פיותיהם הפעורים. עור ועצמות הם היו. רק עור ועצמות. "אוי, שנעבור אותם כבר!" ביקשתי בנפשי ולא ידעתי כי עוד אתגעגע למראה ה'חי' שלהם.

ואז נתקלתי בתמונה הבאה. אנשים מיוסרים, שנתלו ברגליהם והומתו בעינינו. הם הביטו בי, נועצים עיניים זגוגיות, בגבי המתרחק. הצטמרתי ורציתי לצרוח; רציתי לברוח. להימלט מהמראות, להתרחק מהרוע האנושי שהתגלה לעיניי התמימות. רציתי ולא הצלחתי. המראות הקשים רדפו אותי בהמשך, בחלומותי, ואני התעוררתי שטופת זיעה ומפוחדת. "ריבונו של עוילם! איך, איך ייתכן שאנשים שנבראו בצלם יהיו כה אכזריים? כיצד זה אפשרי?"

אחרי המסע המפחיד הגעתי למרחץ. זרזיף עלוב של מים קרים נגע בגופי וקירר אותנו עוד יותר. קיבלתי חתיכת סבון קטנה וניסיתי להתנקות. רציתי להזדכך מהמראות שרדפו אותי, אבל לא הצלחתי. הרגשתי מלוכלכת מבפנים. המים והסבון לא הצליחו למחוק את הכתמים החדשים על נשמת. הקצבת המים נגמרה בלי שהותירה בי תחושת טוהר. שוב היה חיטוי בדי.די.טי והעור צרב. אולי הצריבה הזו תמחק משהו? קיוויתי ולא ידעתי שכלום לא ימחק את הזוועות. לא מים ולא חיטוי ואפילו לא הזמן. עיניים טהורות שלא הורגלו במראות קשים מְקֻטְנוּת אינן יכולות לשכוח. הנרצחים האומללים הללו ילוו אותי תמיד. ברגעים קשים וברגעים שמחים. הם יתנפפו מולי ברוח, שקופים, ויזכירו לי כי את תעודת הבגרות שלי קיבלתי באושוויץ.

לבשתי בגדים קלים שעברו חיטוי באידוי. נרעדתי. היה לי קר ורטוב והייתי מותשת מאירועי החיים שנכפו עליי בניגוד לרצוני. ההשפלה הזו ביחס אלינו כבר לא הפריעה לי. התרגלתי. מגבות? בשביל מה? מתלבשים כך וזהו. מי שלא התרגל למציאות, מת מהר מאוד ואני רציתי לחיות. הייתי חייבת לחיות. הן אבא ביקש שנספר לעולם מה שהיה. שלא נשכח את הבית. הייתי חייבת לשרוד ולו כדי לקיים את צוואתו. הכנסתי את כפות רגליי, יחפות ורטובות, לתוך הנעליים, לפחות הן היו נעליים שלי, מזכרת לחיים אחרים וטובים. וכבר מצאתי עצמי רצה שוב. כל הזמן רצה. לאן? רק אלוקים יודע. והקאפו.

ידעתי כי כשאגיע לביתן שלי אאלץ לשמוע שוב את תלונות הנשים. לצערי, הבלוק שלי היה מורכב ברובו מנשים שלא הכרתי. הן שאלו שאלות קשות ומתריסות. הן כעסו מאוד. "למה זה קורה בכלל?", "איפה בורא עולם? הוא לא רואה מה עושים לנו?"... לא עניתי להן. אי אפשר לענות תשובה הגיונית למישהו ששרוי בצער גדול. איני דנה אותן. כל אחת הגיעה מרקע מסוים ולא תמיד היה לה בסיס יציב של אמונה. יכולתי רק לרחם. החיים בלי אמונה, קשים עד מאוד. אני שהורגלתי מבית הוריי להאמין גם כשלא טוב לי, ידעתי שזו שעת הסתר פנים לכלל ישראל, אבל הרגשתי את ההשגחה הפרטית מרימה אותי משורות המוות, מלטפת אותי בקרני אור בלתי נראות.

הקב"ה היה אתי בתוך אושוויץ. הרגשתי אותו קרוב מתמיד.

סוגיית האמונה בשואה – אחת הסוגיות הכואבות והבולטות, שהעסיקה את גדולי הרבנים. "אי אפשר לדון אף אחד שהיה שם" זו מעין פסיקה

שבאה לסתום פיות של אנשים שלא עברו את מוראות השואה ואינם מבינים את ההתרסות של חלק מהציבור. לצערי, לא כולם זכו לחיות את ה' בקרבם - כמוני. איני מתיימרת לשפוט אותם או לרכל עליהם. אני רק יכולה להתפלל שיזכו לחזור ולהאמין באחרית ימיהם ולא מתוך צרות, אלא דווקא מתוך חיים טובים. אציין גם כי הרגשתי שהאשמה שהגענו למצב כזה מוטלת עלינו, לא על הגויים שהתעמרו בנו - הם היו רק שליחים והכול היה לטובה. לטובת עתידו של עם ישראל.

קרן אור הייתה בבלוק שלנו. קרן אור שנשלחה עבורי - כך הרגשתי. היו אלו צמד האחיות הנשואות לבית יונגרייז, הן ובנותיהן. הן לא היו בנות עירי, אולם גרו בסביבות מישקולץ וזיהיתי את "דתיותן" מרחוק, למרות המראה האחיד של קרחות וסמרטוטים. איני יכולה להסביר כמה כוח הן נתנו לי באותם ימי אושוויץ. אתן יכולתי לשוחח על הבית, על זיכרונות מהוריי, על החגים. יכולתי לבכות ולבכות את האבדה הגדולה של חיי הקודמים.

לימים, אחת מהן הפליגה לארצות הברית ואילו השנייה עלתה ארצה, כמונו. היא נישאה בשנית והקימה משפחה יפה, אולם קרה לה אסון שקשה להתמודד אתו. בעיצומו של היום הקדוש, ראש השנה, נעלם בנה הצעיר, ילד כבן שלוש. חיפושים נרחבים לא הניבו תוצאות וגם מחקר מודיעיני מאומץ לא נשא פרי. עד היום אין קצה חוט בפרשה העצובה. השמועות על חטיפתו לכמורה לא הוכחו מעולם. אותה אישה נאלצה להתמודד גם עם הניסיון הקשה הזה. לחיות עם השאלה. עם ספקות מענים.

קרן אור נוספת שהאירה לי ברפנות הייתה - אחיותיי. איני יודעת מה הייתי עושה לו הייתי נשאת לבד. בלי אף אחת מהן. זלדה, נשואה טרייה ועדיין בלא ילדים, הייתה הבוגרת שבינינו. היא דאגה אמנם לבעלה, שגויס לפלוגות העבודה, וראשה היה תפוס מעט בדאגה לשלומו, ובכל זאת היא דאגה לי ווידאה שאני אוכלת ושומרת על עצמי. רוחל-מלכה לעומתה, על אף שהייתה מאורסת (לא רשמית עדיין, כי לא הספיקו לכתוב תנאים) לר' סנדר, בן דודנו, נהגה אחרת. היא לא הזכירה את ר' סנדר בכל אותה תקופה. שתיקה עטפה אותה. כך התמודדה היא עם החשש הנורא שארוסה לא יחזור. סנדר היה בן בית אצלנו מאז ברח מסלובקיה כדי לא להתגייס לצבא. הוא קיווה שהמלחמה תיעצר ולא תגיע להונגריה. סיכון רב היה להסתירו אצלנו, ובכל זאת עשינו זאת. היו ביקורות תמידיות של שוטרים שחיפשו נתיני חוץ ולא היו בידו תעודות מתאימות.

בליל שבת אחד נקשו שוטרים בדלת. "דייטש'ור, הכל בסדר?" שאלו את אבי. הם ידעו שהוא אחראי ושכולנו מסודרים ויש לנו תעודות. "או, שבת שלום," האיר להם אבא פנים. "תאכלו משהו?" סנדר רעד מפחד. כולנו הרגשנו נורא ורק אבא הסתובב סביבם ברוגע. אם סנדר היה נתפס היה מואשם בסבוטאז', חתירה תחת השלטון ונידון למוות. היכן הוא כעת? הרהרתי אז בלבי. האם ייפגשו שוב שניהם? האם יזכו להקים בית יהודי?

מקלחת גז

עמדתי בחדר הגדול. היה צפוף שם, בחדר הזה. הדלת נסגרה ומראשי המקלחת יצא גז. פתאום נגמר לי האוויר. ניסיתי לטפס למעלה כדי

לשאוף אוויר. אנשים סביבי החלו נופלים. היו צעקות והיסטריה ואני ידעתי כי תכף אמות. הרגשת פחד מילאה אותי. כמה זה יכאב - המוות? זזתי וניסיתי לנשום ואז... התעוררתי. היה חושך. פה ושם נשמעו אנחות, בכי כבוש. אני עוד חיה או ש... לא הבנתי. אט אט התרגלו עיניי לאפלולית וראשי צנח בעייפות על הנעליים שלמראשותיי. גופי ניסה למצוא לעצמו מנוחה על רצפת העץ הנוקשה. כמה קשה היה לשכב כך, כשהנעליים מתחת לראש. אלא שמי שהעזה לישון כשנעליה לצדה הייתה מתעוררת בלי נעליים. ולהיות באושוויץ בלי נעליים, הרי זה כמו ללכת עם עיניים קשורות באמצע כביש סואן. מוות בטוח.

"שוב חלמת", אמרתי לעצמי, "מתי תפסיקי כבר עם הסייטים האלו? זה לא טוב ללב שלך." בהיתי בתקרת העץ הכהה וניסיתי להסדיר נשימתי. הסיפורים שהתרוצצו על ההמתה בגז הלחיצו אותי מאוד. ההבנה שכנראה כל בני משפחתי האהובים שנעלמו בלילה הראשון עלו כך השמימה הוסיפה לפחד ולכאב הלב. מצאתי עצמי מתחננת בלא מילים - "הקב"ה, בבקשה עשה שלא אמות כך. אם נגזר עליי למות, שיהיה מוות קצר ומהיר. בלי סבל ארוך. בבקשה." ידעתי שיהיה קל יותר למות ולגמור עם כל הגיהנום הזה ולנוח, לנוח, לנוח. להפסיק את המרוץ המטורף הזה. להפסיק לשמוע צעקות. נביחות. חבטות של מקלות גומי. יריות. צרחות של כאב. של שיגעון. אוי, מה יהיה? ניסיתי להירדם שוב.

בארבע העירו אותנו למסדר הבוקר ושוב התחיל הכל מהתחלה...

יום שישי שחור

באותו יום שישי נכנסו ללאגר שלנו כמה גברים. הם חיפשו בעיניהם קרובות משפחה, שמטו מידם בכוונה פיסות ניר כתובות ונעלמו. פתק אחד היה מיועד אל פְּסֵי היימליך, חברתי ממישקולץ. היא פתחה אותו באצבעות רועדות והתחילה לקרוא. לא הרבה היה כתוב שם:

שמי, אני בסדר. אבא.

עמדתי לידה. האבות שלנו היו ביחד ועד עתה קיבלתי דרישת שלום כתובה מאבי, ועכשיו הוא לא מוזכר בכלל. פסי עמדה מאושרת ובידה פיסת החיים בדמות נייר מקומט ואני ניסיתי לשמוח בשבילה, אבל היה לי קשה לשמוח אתה. "אני בסדר" הוא כותב לה. אני, לא מישוהו נוסף. הבנתי את הרמז. אבא שלי איננו. זהו, גם התקווה הזו נלקחה ממני. אבא. למה הלכת? האם כאב לך מאוד? מה עשו לך הרשעים האלו? בכיתי ובכיתי עד שלא נותרו בי דמעות. הרגשתי כי עולמי חרב עליי באותן שניות. הכל נראה קודר ועצוב, בלי אף קרן אור מסביב.

אוי, אבא שלי האהוב. אני מתגעגעת אליך.
אבא'לה שלי. תחסר לי תמיד.

שירים בתוך המוות

השיר הוא קול הנשמה. גם כשלקחו לנו את הבגדים, את השיער, את השם ואת הזהות, לא יכלו הנבלים האלה לגעת בנשמותינו. הם לא יכלו. שרנו

ושרנו, בכל פעם שרק יכולנו. בקולות ניחרים, חלושים; בקול הלב. שירי שבת, שירי גאולה, שירי תקווה ושירי געגועים. אני זוכרת כי אהבתי לקום ולשיר שיר שמילותיו נתנו לי כוח והריהו לפניכם:

וּיָא לַאנְגָּ? וּיָא לַאנְגָּ?

וּעֵלְעֵן מִיר וּאנְדֵרְעֵן אִין הוּפֵן

מִיט דעם וּאנְדֵרְ שטעקען פֿון לַאנְד צו לַאנְד?

וּיָא לַאנְגָּ? וּעֵלְעֵן מִיר לַאדען אַזוּי?

מִיר הַאפּפֵען בִּיז מְשִיחַ וועט קִימען.

וּבִתְרֵגוּם חוּפְשִׁי לַעֲבֵרִית:

עַד מַתִּי?

עַד מַתִּי נִנְדוּד עִם מַקַּל הַנְדוּדִים שֶׁלֵנו מִמַּקוֹם לַמַּקוֹם?

עַד מַתִּי נִסְבּוּל כַּךְ?

עַד שִׁבּוּא הַמְשִׁיחַ.

אפילו הבלוקובה שלנו עודדה אותנו לשיר. רוחל-מלכה, שקולה היה יפה ומרגש, התבקשה לשיר בימי ראשון. הבלוקובה הייתה פונה אליה ומבקשת - "אנא, שירי לנו שיר." ורוחל-מלכה הייתה נועצת עיניה הרחק, מעבר לצריף ומעבר לכאב, ושרה. שקט שרר בחלל הצריף וכל הבנות הקשיבו למילות השירים. חלקן בכו. הצריף היה ספוג בכאב והתמלא געגועים לבית וכיסופים למשהו טוב שאי-אפשר לאחוז בו, אבל אפשר לייחל אליו, כיסופי הנפש. רוחל-מלכה נהגה לשיר את "אשת חיל" במנגינה נעימה שעצב שזור בה. היא הייתה שרה גם שיר נוגה באידיש על

השכינה המקוננת על ילדיה שרחקו ממנה וכולנו בכינו ביחד עם השכינה, כשקולה של רוחל-מלכה רעד, ולא מצינה. סול א קאקאש מאר, היה שיר נוסף שכולן אהבו ורצו במיוחד.

סוּל אַה קַה-קַהש מֵר

מוּ יֵד מַג וּרֵד מֵר

זֵלְד עֵר-זֵבֵן

שִׁיטֵל עֵדִי מַהֲדֵר

דַּה מְשִׁטְדַּה מַהֲדֵר?

דַּה מְשִׁטְדַּה מַהֲדֵר?

שֵׁרְגַה לְבַה דִּי־נְדִי אַהֲסִיַּה

אַיִנְגַם אַדַּה וּר

וּרִי מַהֲדֵר וּרִי

וּרִי מַהֲדֵר וּרִי

הַה אַהוּ אֶש-טֵן נַקֵּד רֵנְדֵל

אַה טַאט לֶסֶג מֵר

דַּה מַקְהֵר לֶס אַהוּ מֵר

דַּה מַקְהֵר לֶס אַהוּ מֵר

יִבְנַה הַמַּקְדֵּשׁ עִיר צִיּוֹן תִּמְלֵא

אַהֲקֵר לֶס אַהוּ מֵר

ובתרגום חופשי לעברית:

קרא כבר התרנגול,

יום חדש היום.

בחורש הירוק

תטייל לה צפור.

איזו צפור היא ?

איזו צפור?

צהובות רגליה, מקורה פנינה.

ירושלים נשואות פנינה.

חכי ציפור יקרה.

המתיני.

אם ירצה השם יתברך.

לירושלים תשובי.

מתי זה יקרה?

אי מתי?

יבנה המקדש עיר ציון תמלא

אז, בוודאי זה יקרה.

וכך, זכינו לשעה קלה של קורת רוח לנשמה. והשירים השביעו אותנו.

מילאו את חלל הבטן הנפוחה מרעב, מילאו את החסר של המשפחה, של

הספרים, של החגים. לפחות לשעה קלה היינו כבני אדם.

'י באב - יומי האחרון באושוויץ

שבת. צעקות זירזו אותנו להתחיל לצעוד למקלחות. מה עכשיו? תהיתי בשקט, אך לא שאלתי כלום. אחרי מקלחת קרה לקחו אותנו ל-A לאגר והקרמטוריום נגלה לעיניי המבועתות. לשם מה התרחצנו אם אנחנו בדרך לשם? הבלבול היה נורא. אחרי המקלחת הכניסו אותנו לחדר שנראה כמו אולם תיאטרון קטן, שהיו בו כיסאות. שורות, שורות בסדר יורד. הדלת נטרקה. נלחצתי אל אחיותיי והן נלחצו אל גופי. מאיפה שהוא החלו להגיע אדים. אדים סמיכים שעטפו אותנו מכל עבר. צרחנו. צרחנו כאילו הורגים אותנו. מה כאילו! היינו בטוחים שזהו הגז שכולם מדברים עליו. התחבקנו ובכינו והשאגות היו על-אנושיות. ואז זה נגמר. כמו שהתחיל. בפתאומיות.

הי, אנחנו עדיין בחיים! איזו הקלה הייתה זו, לדעת שאנחנו נושמות ורואות זו את זו. יצאנו זקנות בכמה שנים, אחרי המפגש עם מה שנתפס בעינינו כמוות בכבודו ובעצמו. רק אז סיפרו לנו בחצי משפט שהיה זה חיטוי. חיטוי באדים. ריבוינו של עוילם. לא יכלו להסביר לנו קודם! זו הייתה אושוויץ. לבלבל כמה שיותר. לענות בספקות.

שוב קיבלנו שמלות דקות ושוב בחרנו נעליים. בחרתי במהירות נעליים גבוהות עם שרוכים שיתאימו לחורף המתקרב. לא ידעתי כמובן אם הנעליים יתאימו לרגליי. אבל ניסיתי לאמוד את הגודל, בערך.

היה זה צחוק הגורל. רק כמה ימים קודם לכן נפלה אחת מסוליות נעליי ונעלמה לה. בצר לי, חסכתי מפי את הלחם שלי, במשך כמה ימים וקניתי

לי נעליים "טובות", שהלא בלי נעליים באושוויץ נחתם הדין לקרמטוריום. איך יכולתי לקנות נעליים בלא חנות? ובכן, היה מסחר מתחת לאפם של הגרמנים. מישהי שבעלה עבד ב"קומנדו קנדה"⁹ הביא לה דברים טובים והיא מכרה אותם תמורת לחם. הזמנתי נעליים והן הגיעו דרך הגדר. נעלי לק. לא פחות ולא יותר. הן לא היו נוחות במיוחד ושילמתי תמורתן בצער רב בלחם שחסכתי מפי, והנה, כבר נפרדתי מהן. אילו הייתי יודעת שנקבל נעליים אחרות אולי הייתי נשארת באותן נעליים קרועות ואוכלת טוב קצת יותר. אילו ידעתי.

נשארו כל הלילה בחוץ. קר היה ורצינו להצטופף ולדבר קצת כדי להרגיש פחות את דקירות האוויר הקפוא, אבל אפילו את זה לא נתנו לנו. "אסור לדבר! אתם ליד הקרמטוריום!" באיזו הנאה הפחידו אותנו הבלוקובה'ס שלנו. כמו חיות רעות הלכו הן מסביב, ורק ניסו לאיים ולהפחיד. הבטתי אל עבר המבנה שהיה אימת כולנו. ומחשבות החלו צצות בראשי, בזו אחר זו. כמה יהודים נשרפים שם עכשיו? האם אני הבאה בתור? רק תקווה קלושה הייתה, שמהו משתנה לטובה - לא נגעו בשערותינו. לא גילחו אותנו שוב. יכולתי להרגיש פלומה דקה מכסה את קרקפתי. כמה שמחתי בה! אבל ככל שעברו השעות החל הרעב להציק. ביום שישי עוד קיבלנו לחם, אבל עכשיו בגלל שהעבירו אותנו ללאגר אחר השתבש הכול, ואפילו את חתיכת הלחם הקשה לא חילקו לנו. היום תשעה באב, אבל שבת, אז מחר צום. האם אצליח לצום מחר?

9 קבוצת האנשים שתפקידה היה לאסוף את כל המזוודות שהגיעו לאושוויץ. הכינוי הוצמד לקבוצה מכיוון שקנדה נתפסה כמדינה העשירה בתבל באותם ימים, ובאושוויץ היו ביתני הקומנדו מלאים כל טוב - זהב, כסף, פרוות וכו' - ממש קנדה.

הבוקר עלה ואתו עלה באפי ריח כרוב מבושל¹⁰. כרוב מבושל? מה, אני בבית? הריח הטוב בלבב אותי לכמה שניות. הרוק עמד בפי וכבר רציתי להרגיש את טעם הכרוב על שפתיי.

אוי! אוי ואבוי! נבהלתי.

יימח שמם! תִּשְׁעוּ באב (ט' באב). ואני רציתי לאכול? אוי נִי!

הנאצים התאימו עצמם ללוח העברי. הם רצו להכאיב לנו ולהשפיל אותנו. לגזול את מעט רגעי הרוח שנותרו לנו. בכל חג קיבלנו מכות ונענשנו ענישה כפולה. בכל שבת היו סלקציות והעברות ועבודת דחק. אם היום יום צום, אז היום יהיה אוכל טוב יותר. שנאכל ונתייסר. מה לעשות? ניסיתי לברר עם עצמי. "זה צום נדחה" - אמר לי קול א' ופסק שעלי לאכול ולהתחזק. "זה בדיוק מה שהם רוצים. שלא תתאפקי. שתעברי על דתך." אמר לי קול ב'. מה לעשות? האם עלי לאכול או להתאפק? קול ב' התגבר ולא נכנסתי לשורה. הבטן זעקה במחאה. הגוף רעד מתשוקה למאכל המבושל הזה שלא טעמתי זמן רב, ואני חשקתי שפתיים וזתי הצדה. לא היו הרבה בנות שהצליחו להתאפק. הרוב התנפלו על הכרוב בתאוה. איני דנה אותן לכף חובה. למעשה, איני יודעת מאיפה היו לי הכוחות לעמוד בניסיון הקשה הזה. אינני יודעת.

בצהרים קיבלנו את פרוסת הלחם, קצת מרגרינה ובקבוק מים. "לעלות לרכבת!" דחקו בנו, "אתן נוסעות מכאן." מבט אחרון לעבר הגיהנום גרם לי לצמרמורת. גם כעת, כשאני עוצמת את עיניי ניבט למולי המראה

10 הערת המחברת: לפי הבנתי אין מדובר בכרוב ממולא בבשר ואורז (קאפוסטו), אלא בכרוב שבושל במים. הריח היה דומה ונועד לייסר את הבנות.

שניבט אליי אז. הר של גופות. לידו - הר של גולגולות. עַרְמוֹת בלתי נתפסות של חיים שהיו ואינם. יהודים כחושים התרוצצו בין הערימות, הם צעדו בצעדים המוזרים של עובדי כפייה חלושים ומורעבים. בכל פעם לקחו גופה בידיהם ומיהרו לעבר אש בוערת, ליד הקרמטוריום. לא יכולתי להביט ולא יכולתי להפסיק להסתכל. מראה הגופות הנזרקות למאכולת האש, לא יצא עוד מראשי לעולם.

סובבתי ראשי וטיפסתי לרכבת. שוב רכבת משא. שוב קרונות מטונפים. הרעב הכריע. "אני חייבת לאכול. כבר אחרי חצות, אז זה בסדר." ניסיתי לתרץ לעצמי את הרצון האנושי שלי ונטלתי ידיי במעט מים מהבקבוק. בירכתי ונגסתי בלחם. כשהביס הראשון בפי התחלתי לבכות. אכלתי ובכיתי. על חולשתי; על כך שאני בשר ודם ונפשי תלויה בדבר ארצי כמו לחם. הפרוסה נרטבה מהדמעות כהוגן, אבל האוכל נתקע בפי וסירב להחליק בגרון. "לא, איני מסוגלת. אני פשוט לא מצליחה." מלמלתי חרש והרכבת דהרה והגלגלים שקשקו ואין יודע לאן תוביל אותנו הדרך.

פרק ה' - העבודה היא חיינו

מחנה עבודה

הרכבת עצרה. קבלת הפנים שחיכתה לנו הייתה מפתיעה. קיבלו אותנו בחיוכים ובנימוס ולרגע הרגשנו שחזרנו להיות בנות רגילות. התחושה הזו הייתה נעימה ומחזקת. ראיתי מול עיניי מחנה צבאי. היו בו שני מבנים גדולים לשינה וביניהם חצר גדולה ומבנים נוספים, קטנים יותר, מפוזרים במרחב. קיבלה את פנינו לאגר-פיהרר במדי אס.אס. ברגע הראשון נבהלתי מהמדים, אולם עליי לציין כי אישה זו למרות השתייכותה לאנשי ה-אס.אס, הייתה טובה אלינו יחסית.

עלינו לבניין שבו נתגורר בחודשים הבאים. החדרים העירומים מריהוט קיבלו את פנינו בשקט. וכי אני זקוקה למשהו חוץ ממיטה? ניסיתי לא להתעצב, הרי אין לי שום רכוש פרטי. ובכל זאת, הייתה איזו צביטה של אכזבה בלב. אולי בגלל שהתייחסו אליי שוב כאל בן אדם ועם חזרתי "לעולם החיים", חזרו הרצונות - הטבועים בנו משחר ילדותנו - לרכוש אישי, לפרטיות, לתחושת הייחוד.

קצת רכוש היה לנו. מיטת קומתיים, מזרן עשוי שק, ממולא בקש, שמיכות צבאיות אפורות (ומאז איני סובלת צבע אפור!) צלחת וספל אמייל בצבע בורדו וכף. רכוש של ממש! הרגשנו פתאום עשירות. לשכב במיטה, על מזרן, להתכסות בשמיכה... אני העדפתי תמיד את הקומה העליונה, על פני המיטות המחוברות, ובה ישנתי לאורך התקופה. במבנה מולנו שהיה גדול יותר, היו כשלושת אלפים בנות מפולין. הן הובאו לכאן שלוש שנים

קודם לכן, בלי להיכנס קודם לאושוויץ. היו להן סידורי תפילה שלקחו מהבית ומחזורים וחפצים אישיים ולא יכולתי שלא לקנא קצת... להתפלל מתוך סידור? איזה עושר! (כן, ב-ע')

אחרי כמה ימים התחלנו לסחור באוכל ה"טעים" שלנו תמורת חפצים אישיים. "עוד תהיינה רעבות - ללחם," אמרו הפולניות. הן לא סירבו לקבל את האוכל שלנו, רק כעסו על ההתפנקות. לא התייחסנו לדבריהן. רצינו להרגיש שוב בני אדם שיש להם חפצים אישיים. הרכישה הראשונה שלי הייתה מברשת שיער. ישבתי בערב מול המראה והעברתי את המברשת בשערותיי הבהירות שהחלו לצמוח מחדש. הסתרקתי לאט, לאט, כשאני מתענגת על מלאכת הסירוק. "יש לי שערות, יש לי שערות!" היודעים אתם איזה אושר היה זה עבורי? פתאום נראיתי אנושית.

בהמשך, קניתי כותונת ורודה ועליה פרחים קטנים ועד היום אני זוכרת אותה. "סוף סוף. יש לי כותונת אמיתית, כותונת פרחים. כמה נחמד!" אפילו גרביים סרגנו - גרבי צמר נעימים. קנינו חוטים מהפולניות שעבדו בבית חרושת לחוטים. קנינו מהן גם מסרגות והפכנו לסורגות מקצועיות.

בכל בוקר העירו אותנו מוקדם. יצאנו ברגל, מהלך שישה ק"מ, אל מפעל א.א.ג. (A.E.G.). אינכם מסוגלים להבין מה פירוש הדבר ללכת, על הבוקר, כשהקור חודר דרך בגדינו הדקיקים והרעב מקרקר בבטננו. שישה קילומטרים - בשעתיים של צעידה קצבית, מהירה, מונוטונית.

אילו הייתם מביטים בנו מהצד, הייתם רואים חבורת שלדים מהלכת בפסיעות מוזרות, מתנודדות, ומוחן מרוקן. כך יום, יום. בכל מזג אוויר

ותמיד באותם התנאים הבסיסיים: רעב, צמא, עייפות, חולשה כללית ואדישות מה לכל הסובב אותנו.

המפעל כלל חצר עגולה וסביבה ביתנים. שישה במספר. הביתנים היו גדולים ובכל אחד מהם מכונות אחרות - הכול לטובת ייצור אמצעי לחימה לצבא הגרמני. זלדה ורוחל-מלכה עבדו ביחד, בקומה השנייה, ואילו אני קיבלתי עבודה אחרת. כמה בכינו בהתחלה, כשהבנו שניפרד. הלא באושוויץ היינו שישה שבועות ביחד, כל הזמן. ההקלה הגיעה בערב כשנפגשנו שוב ויכולנו לישון ביחד, ולאט לאט הסתגלנו להפרדה הזו במשך היום. את החסר - השלמנו בלילה.

עבדנו משש בבוקר עד שש בערב ואז חזרנו שוב את כל הדרך. ברגל, כמובן. במהלך היום לא בא אוכל אל פי. אפילו לא פירור. והרעב, אוי, הרעב הזה, רק פרוסת לחם ראינו מול עינינו. כאילו הייתה תלויה על חוט, והיא שעזרה לנו לצעוד בדרך המתישה אל המחנה. אל מנת הלחם, הלא משביעה. אמנם בבוקר היה מרק, אולם לא יכולתי לגעת בו. הבטתי בפולניות האוכלות אותו בשקיקה כאילו היה מדובר במעדן מעלה נישוחות והרגשתי את הבחילה מטפסת בגרוני. כולנו, החדשות, לא היינו מסוגלות לאכול. האם נתגבר על כך בהמשך? ימים יגידו.

עבודה מסוכנת

קיבלתי עבודה שנראתה בעיניי הבלתי מנוסות, קלה במיוחד. עמדתי מול מכונה שהיה לה גלגל ענק. הייתי צריכה לחתוך בברזל את צורת האות A.

החיתוך הסופי נעשה בעזרת דוושה, כמו זו של מכונות התפירה. לחצתי עליה בעזרת הרגל והיא חתכה את האות מתוך פיסת הברזל. בשעה הראשונה זה היה נחמד, בשעה השנייה היה לי די קשה ואז גיליתי כי לפני עוד עשר שעות לכוון וללחוץ, לכוון וללחוץ. זה היה קשה מדי עבורי. אחרי כמה ימים הרגשתי כאב חד בגבי. הכאב היה חזק עד כי בקושי יכולתי לזוז או לנשום. פחדתי. אם לא אהיה עובדת יצרנית - אשלח אל מותי. לא רציתי למות. היו לי תכניות לעתיד.

פניתי לאלכס היינץ, מנהל העבודה הגרמני, שהיה אסיר פוליטי. "מאנסטר היינץ, ביקשתי בגרמנית בסיסית, "בבקשה תעביר אותי למקום אחר. איני מסוגלת להמשיך כך. העבודה הזו שוברת לי את הגב." הבחנתי כי הוא מקשיב לי והרגשתי כי אני יכולה להמשיך בשיחה כפי שתכננתי. צעדתי קדימה לחדר אחר. היה בו, בחדר, שולחן ארוך ארוך, אולי עשרה מטרים אורכו. סביב לשולחן ישבו הרבה בנות, על גבי שרפרפים גבוהים. בכל מטר - שתי בנות. הן ישבו מול מכונות ליטוש קטנות ועבדו בשיטת הסרט הנע. כל אחת עשתה את עבודתה והעבירה הלאה. הן הכינו תחמושת.

"אלכס, הצבעתי על החדר, "בבקשה, אני רוצה לעבוד כאן." אלכס הנהן בראשו, ואני לא ידעתי איך להודות לו. הוא לא נתן לי רק עבודה. הוא נתן לי הזדמנות לחיות. זכרתי את המשפט של אבא. "כל שעה זה חיים. כל שעה." התחלתי לעבוד במרץ, רוצה להוכיח את עצמי כפועלת חרוצה וטובה.

נהגתי לספור את הכדורים שליטשתי. "אחד, שניים...., עשרים...., מאתיים...., אלף...., שלושת אלפים...., זהו, הרהרתי בסיפוק,

המכסה הסתיימה. מדוע עשיתי זאת? רציתי להגיע לתפוקה הכי גבוהה שיכולתי כדי להצדיק את שהותי במקום הנוח יחסית. העבודה נמשכה כאמור שנים עשרה שעות ביום, והיו משמרות. שבוע אחד במשמרת יום ושבוע שני במשמרת לילה.

במשמרות הלילה הפיקוח היה רופף. יכולנו ליזום הפסקה ולהתרחץ ואפילו לכבס בגדים ולתלות לייבוש על מכונת החימום שפעלה היטב. נהגתי להפוך את הבגדים כשייבשתי אותם על ההסקה ובכך הצלחתי להיפטר מכינות הגוף שהתחבאו בין התפרים הפנימיים. הן והביצים שלהן לא שרדו בחום הגבוה. אולם גם בלילות, כשיכולתי ללשש פחות כדורים, לא ויתרתי לעצמי. הקפדתי על מכסת שלושת אלפים הכדורים ליום עבודה. אמנם הרשיתי לעצמי כמה הפסקות, אולם ברגע שחזרתי לעבוד, שייפתי מהר יותר את הכדורים והעברתי אותם הלאה כששפתיי לוחשות- "אלף מאתיים שלושים וחמש, אלף מאתיים שלושים ושש.... אלפיים מאתיים...., שלושת אלפים."

יום אחד שמתי לב כי מנהל העבודה נועץ מבטים בידי. נרעדתי. מה הוא רוצה ממני? האם עשיתי משהו לא טוב? לפתע שמעתי את שמי ממרומי הקתדרה שעליה הוא ישב: "דייטש, קום הָרָה!" (דייטש, גשי הנה!) לבי הלם בעוז, אך ניסיתי לשוות לפניי מראה שָלוֹ. "מהיום את צריכה ללשש ששת אלפים כדורים בכל יום עבודה. את שומעת?"

"ששת אלפים?" נחרדתי. "איך אוכל לעמוד בכמות כזו? זה פי שניים ממה שאני עושה כיום. למה?" שאלתי אותו בזעזוע.

"עשיתי סטופ בשעון וראיתי שאת מסוגלת ללטש במהירות גדולה מאוד. הרבה יותר ממה שאת מספיקה עכשיו." הוא ענה ברצינות.

"אני יכולה למהר יותר חמש-עשר דקות, אבל לא לאורך זמן!" טענתה. "אתה יודע שאני מקפידה ללטש בכל יום שלושת אלפים כדורים? זה הרבה."

איני יודעת מאיפה היה לי האומץ להתווכח אתו. ה' עזר לי והוא קיבל את דבריי בלי לכעוס.

"כן, קיבלתי דיווח על ההספק הגדול שלך. לכן עקבתי אחריך בקטופר. טוב, אני מקבל את דבריך. חזרי לעבוד." הוא שיחרר אותי ואנחת הקלה השתחררה לה מגרוני. ששת אלפים כדורים, ירחם ה'! הייתי מתמוטטת. להזכירכם - עבדתי שתיים עשרה שעות והלכתי שנים עשר ק"מ ליום - ברגל, בלי אוכל. חוץ מהפסקת ה"קפה השחור" שהגיע בקנקן אדום ונמזג לספלים האישיים, לא היו טעימות כלשהן. בכל ימי העבודה האלו צמתי. יום אחרי יום.

ברווזים במטווה

בשעות שלא עבדנו היינו די חופשיות - בחדרים שלנו. ומה קרה למי שהחליטה לצאת לשאוף אוויר דווקא בחצר? לא אשכח את אותה הפעם שבה הבטתי בחלון ולפתע נורתה ירייה בודדת ומישהי נפלה ארצה מתבוססת בדמה. הבטתי מהחלון מזועזעת. חשתי שיתוק מול הרוע הזה

שבצבץ בכל פעם שטעייתי לחשוב שכאן הכל בסדר. ידעתי כי עוד שנייה יבוא מישהו ויגרור אותה ברגליה ליער. שביל דם יישאר ברחבה למזכרת ועם הגשם הראשון הוא יישטף וזהו. היא תיקבר ומי שהרג אותה יקבל טפיחה על השכם על קליעתו המדויקת, והעולם ימשיך לצעוד קדימה. עוד בחורה צעירה שחטאה בכך שהפכה לשאננה, שלא נתנה לפחד להוביל את החלטותיה, הלכה לעולמה. אז מה?

מצאתי עצמי מביטה בגרירתה של נערה שחטאה בכך שרצתה לשאוף אוויר צח. שפתיי לחשו תפילה חרישית: "ריבונו של עולם, האם אזכה פעם שיהיה לי נכד משלי? האם אזכה?"

אני הייתי פחדנית. לא העזתי להסתובב כך בחצר. דמות הנערה שנורתה ודמויות אחרות שנפלו כמוה, בזמנים אחרים, נצרבו בזיכרוני. לא אשכח את היום ההוא שהגיעה אלינו קבוצת בחורים. ראינו את הטרנספורט מגיע ובנות החלו רצות לכיוון הבחורים. כל אחת רצתה לדעת אם מישהו יודע משהו על משפחתה. כמה צרורות נורו לאוויר, בלא אזהרה מוקדמת. כמה צרורות והבנות התקפלו תחתן. את השאלות הן לקחו אתן לקבר. את התשובות הן קיבלו כבר למעלה, בשמיים.

בפעם אחרת היינו בעוצר בתוך המבנה שלנו. ידענו שמשוהו מתרחש. הטינו אוזן בניסיון להבין מה קורה ושמענו רעש מהקומה התחתונה. הרבה אנשים היו שם. לא ידענו מי הם ומה מתכוונים לעשות אתם, ואז התחלנו לשמוע אותם מתחננים למים. הם דיברו וסיפרו שהם יהודים מה"מונקא טאבור" שלחמו באזור ועכשיו הם חוזרים. "מים, רק קצת מים." הם ביקשו, אולם היינו בעוצר ולא יכולנו לתת להם מהמים שברשותנו.

התחושה שלנו הייתה קשה. כל אחת חשבה על האחים שלה שגויסו כבר לפני כמה שנים. "אולי זה אחי שמתחנן כך למים?" תהו בנות, "ואולי זה בן הדוד שלי?" אף אחת לא העזה לצאת. זיכרון היריות בבנות שרצו בתמימות בחצר, רק כדי לשמוע פרטים על קרוביהן, לא נמחק. דברים שכאלה אינם נמחקים אף פעם. חשבנו שאולי נעשה חור ברצפת הקומה שלנו ודרכו נעביר להם מים, אולם לא היו לנו כלים מתאימים ולא עשינו כלום והם המשיכו הלאה למקום אחר - אין לי מושג למה הביאו אותם אלינו ולאן הם נלקחו בהמשך.

התפללתי לנכד. לא לילד. היום כשאני חושבת על זה - אני תוהה. מדוע דילגתי על דור? הרי כדי שיהיו נכדים צריכים להיוולד קודם ילדים? לדעתי התשובה מורכבת משני חלקים - הייתי מוקפת שכול וסבל. זכרתי מה עברו אחיותי ברכבת, ראיתי את המבטים הטהורים האלה של עיניים תמימות ולא הייתי מסוגלת לחשוב על כך שאהיה אימא בעצמי, שגם אני אצטרך לראות, אולי, בסבל ילדיי. נכדים זה מושג רחוק יותר, והרגש שונה. אוהב, אבל בכל זאת... דבר נוסף - "חיתנתני" כמה מאחיותי. ראיתי אותן עומדות תחת החופה בלבן והן יפות וזוהרות באושרן. ראיתי את ההמשך, שהגיע תמיד. קשיי פרנסה, תינוק שצורח כשבוקעת לו שן, דאגה לילד אחר...

ובתקופה שבה התחיל הכאוס בהונגריה ראיתי את הזוגות שלנו מתפרקים. הבעלים הובלו לפלוגות העבודה. הנשים בכו. הילדים היו עצובים. הבנתי כי יום החתונה, יפה ככל שיהיה ושמוח ומושלם, הוא רק ההתחלה. אחר

כך מגיעים החיים האמתיים והם מורכבים מהרבה מאוד דאגות וקשיים. הם לא בדיוק ורודים. לא הרגשתי רצון להיות שם. עדיין לא. רציתי את החופש שלי לעצמי ולכן לא יכולתי לחשוב על חתונה וילדים. אבל רציתי לחיות. רציתי לצאת משם ולהמשיך את השרשרת המשפחתית שלנו. נכדים היו הפיתרון המושלם. לפחות באותם ימים.

חגים במחנה עבודה

היה זה שבוע לפני ראש השנה. נפצעתי באצבע ידי והרופאה הצרפתייה החליטה שאין מנוס מעקירת הציפורן. היא הרדימה אותי בהרדמה כללית קלה וכשסיימה את הניתוח העירה אותי בסטירה חזקה. לא נפגעתי מהסטירה מכיוון שידעתי מה האמצעים ש(לא) עמדו לרשותה. לא יכולתי לעבוד. הכאב היה קשה מנשוא וקיבלתי כמה ימי חופשה בשל המאורע. מדי יום קילפו את התחבושת מאצבעי וחבשו לי אותה מחדש.

באותם ימים טיפלה בי זלדה אחותי. היא לא עבדה אתנו. לקחו אותה לניקיון בתים בכפר הסמוך - פוֹצְקוֹלוֹנִי. מכיוון שהייתה פדנטית אהבו אותה מאוד ובעלת הבית הייתה נותנת לה בכל יום משהו קטן. תפוח, כוס שתייה, קצת לחם. בימים ששכבתי וכאבתי הביאה לי זלדה את מה שקיבלה. בכל יום. כדי שאתחזק ואבריא מהר. אני בטוחה כי הטיפול המסור שלה עזר לי להחלים ולחזור לעבודה.

ואז, לאחר כשבוע, כשקילפו את התחבושת מאצבעי, בישרו לי - "זהו, את יכולה לשוב לעבודה!" היה זה בערב ראש השנה. עכשיו? התאכזבתי

בלבי, איזו החמצה – חופשה בימות החול ועבודה בחג הקדוש? האכזבה הייתה גדולה והחלטתי להמשיך בערמה את החופשה ליומיים נוספים. יצאתי ברגל עם הבנות והלכתי כל הדרך לצד אחותי.

"את יודעת, לחשתי לה, "אני הולכת לעבודה, אבל אני לא מתכוונת לעבוד בחג!"

רוחל-מלכה הביטה בי בתדהמה.

"איך תצליחי?" תהתה.

"נראה כבר, עניתי בשלווה. היה לי ברור שאצליח להימנע מחילול החג. כשהגענו עשיתי עצמי מתעלפת. אף אחד לא חשד שמדובר בהצגה. הלא הייתי שלד מהלך, והייתה לי פציעה בשלבי החלמה ראשוניים. אני זוכרת כי שפכו עליי מים ושיחררו אותי ליומיים נוספים. "תודה לך הקב"ה, תודה לך!" התרגשתי, אבל לא הראיתי את שמחתי כלפי חוץ. אחרי הכול, הייתי חלשה מדי בשביל לשמוח, לא?

הזמן חלף עבר. מטוסי קרב חלפו מעל ראשינו העייפים. השמועות דיברו על גסיסתה של גרמניה הנאצית ועל התקרבותם של הרוסים ולא יכולתי שלא להיזכר במשפט אחד ששמעתי בימי האחרונים על אדמת אושוויץ. "היטלר הופ", הודיע אחד האס.אס.ניקים לחברו. היטלר ירד למחתרת? נרעדתי קלות. איזו בשורה נהדרת! חשבתי לעצמי, אולם כלפי חוץ שמרתי על ארשת פנים קפואה. מתי כבר יגיעו המשחררים? תהיתי. האם נזכה לחזות בשחרור? האם אהיה ביוצאים משערי מוות ועבדות? האם אהיה אי-פעם בת חורין? לא פחדתי למות.

אני זוכרת ימים קשים שבהם התפללתי שמטוס שעובר מעלינו יפציץ הכול, גם במחיר החיים הפרטיים שלי, אבל זה לא קרה. היו לטייסים הפקודות הלא מובנות: "לא להפציץ שום מתקן שאינו יעד צבאי במלחמה." היינו מחוץ לתחום – לא היה שווה לבזבז על הלאגרים שלנו תחמושת. אולם ברגע שהבנתי כי השחרור קרוב נאחזתי בחיים בחזקה. רציתי לחיות.

ואז, הגיע חג החירות.

"מי שרוצה לא לאכול חמץ שתכתוב זאת בפתק!" לא היו הרבה חתימות. מצבנו הפיזי הירוד והמצב הנפשי הרעוע החלישו בנות רבות. אני יודעת כיצד דווקא אני, הקטנה בבנות, הצלחתי לרצות לשמור על פסח נקי מחמץ. חתמתי את שמי ובכל יום קיבלתי במקום פרוסת לחם – מרק אדום. היו בו כמה קליפות סלק ושלוש פיסות של תפוחי אדמה. וזהו. היו בנות שהחזיקו מעמד יומיים שלושה. אני הצלחתי "לסמן וי" על כל יום מימות הפסח.

הייתי המאושרת בבנות, באותם ימים. היה זה ניצחוני הקטן-גדול על כוחות הרשע. כשישבנו עם עצמנו וערכנו סדר פסח בלי מצה ובלי חרוסת, אבל עם הרבה מרור, הרגשנו את חגיגות המעמד, למרות העליבות. הגדות דווקא היו לנו, מהבנות הפולניות. כולנו חשבנו על המילים המצמררות: "אלא שבכל דור ודור עומדים עלינו לכלותינו והקדוש ברוך הוא מצילנו מידם." בלי האמונה הזו, האמונה בכך שמה שלא יהיה, אורו של הקב"ה ייגע בנו ויאיר על העם היהודי – לא יכולנו לשרוד.

האמונה והתקווה עזרו לנו לרצות לחיות.

על סוכר וחיים

"רוחל-מלכה, בואי מהר החוצה. יש היום קונטרול!" ביקשתי-ציוויתי על אחותי. היא שכבה בַּרְבִּיר (בית החולים) מזה כמה ימים והשמועה על בדיקה של האס.אסניקים שתהיה באותו יום הלחיצה אותי. אם יחליטו שהיא אינה כשירה לעבודה היא תישלח אל מותה, חשבתי ונרעדתי לעצם המחשבה. "תביאי לי כפית סוכר. אני חייבת קצת מתוק כדי שאוכל לקום," היא לחשה בעיניינים עצומות. "בסדר, אני הולכת לבקש." מיהרתי להבטיח ויצאתי החוצה. הלכתי לַסְּלָה, הלאגר אלטסטע שלנו. "סְּלָה, התחננתי בפניה, "תתני לי בבקשה כפית סוכר." סְּלָה הביטה בי והניפה את ידה. לפני שהספקתי להבין מה קורה נחתה ידה על לחיי האחת ומיד אחריה על הלחי השנייה. שתי סטירות קיבלתי, במקום סוכר. שתי סטירות שבערו על לחיי, אולם כאבו לי בעיקר עמוק בלב. מה כבר ביקשתי? בכיתי בתסכול, רק כפית אחת סוכר, כדי להציל את אחותי ממוות. רק כפית אחת. מאיפה אשיג לה סוכר? תמהתי, היא חייבת אותו בדחיפות והבטחתי לה. לבסוף השגתי לה קמפוץ סוכר מהבנות הפולניות. היא מצצה את הסוכר והאור חזר לעיניה. באותו היום נלקחו בנות רבות, מבין אלו ששכבו ברביר, להשמדה. רוחל-מלכה ניצלה ב"ה.

אוי, רוחל-מלכה שלי. אחותי הרגישה והמיוחדת שסבלה מהרעב והיה לה קר כל הזמן. "חבקי אותי," היא הייתה מבקשת, "חבקי אותי שלא יהיה לי קר." ולפעמים, כשהייתי קצת פחות רעבה נהגתי לתלוש חתיכת לחם ולתת לה, שהרעב המענה יעזוב אותה לכמה דקות. "לא," היא הייתה עונה לי במבט כואב. "זה שלך. אני לא רוצה את הלחם שלך."

זלדה סבלה פחות מהרעב, בזכות מקום עבודתה. פעם אחת נתלוויתי אליה לעבודה. מעבידתה החליטה להכין עבורה ארוחה של ממש ולי היא הכינה כוס קפה. ריח הקפה דגדג בנחיריי. לא יכולתי לעמוד מולו. הכוס החמימה העלתה אדים שלא הרחתי כמעט שנה. לא חשבתי על כלום. קפה, קפה שהכינו בשבילי! הייתי מאושרת.

לגמתי אותו באטיות כאילו היה אוצר. נהניתי מהטעם, מהניחוח, מהחום, אולם יחד עם ההנאה עלתה בי תחושה קשה - נהגתי שלא כשורה. שתיתי חלב עכו"ם ומי יודע מהו בכלל. כל תקופת המלחמה לא נגעתי במרק והצלחתי לשמור על הפה שלי ממאכלות שאינם כשרים ועכשיו שתיתי קפה בחלב. בחלב אמתי. האם החלב - חלב פרה הוא או שמא חלב טרף חלילה? מעצם המחשבה התערבלה כוס הקפה בבטני וחשתי כאב איום. כשחזרתי ללאגר הקאתי הכול. זהו, חשבתי, אני נקייה, ושוב לא אשגה, בעז"ה.

סיום והתחלה

כמעט שנה הייתי בלאגר. כמעט שנה. אחרי פסח לא חזרנו לעבוד בבית החרושת בְּרוֹטוֹנוֹ. מדי יום, לקחו אותנו לחפור שוחות בכפר שבו התגוררנו- פְּרֶשְׁנִיץ. היה נחמד ללכת בתוך הכפר המטופח. לא היה בו משק חי ובכל זאת הוא נראה כפר לכל דבר. שתי האוֹבְּזֶןֶן במדי האס.אס הלכו אתנו. אחת מהן הייתה המנהלת, גבוהה ונוקשה במדיה השחורים. כינינו אותה בסתר בכינוי הלא מכובד- "לואו" (סוס). היא ידעה רק גרמנית. בכל פעם שפנתה אל מישהי ושמעה תשובה

לא הגיונית נהגה להתיז בגרמנית כבדה: "מה הפרה הטיפשה אומרת?!"
אני ידעתי אידיש והצלחתי לתקשר אתה ולשמש מתורגמנית טובה.

הלכנו ואתים על כתפינו וחפרנו וחפרנו. כל היום. לשם מה? סתם. שתהיה לנו תעסוקה כלשהי. הגרמנים הריחו את סופם המתקרב, אולם עדיין לא הרפו מטרפם. באחד הימים, כשחזרנו למחנה, עברנו ליד בית בן שתי קומות - ביתם של האס.אסניקים. אחת מנשות האס.אס, שהייתה חביבה אלינו לכל אורך הדרך, עמדה בקומה השנייה ושרה בגרמנית צחה:

Es geht alles vorüber,
es geht alles vorbei,
auf jeden Dezember
folgt wieder ein Mai,

בתרגום חופשי של שורות הפזמון-

הכל עובר, הכל נגמר,

ואחרי דצמבר מגיע מאי.

קטע השיר הזה הוא חלק משיר גרמני ידוע¹¹ מאותן שנים. המשמעות שלו היא שאחרי החורף הקשה יגיע האביב, או בפרשנות עמוקה יותר - התקווה מפציעה דווקא מתוך החשיכה. המילים שלה ליוו אותנו. הבנו שהיא רומזת לנו שהמלחמה מתקרבת לסיומה ועוד מעט נחזור הביתה.

11 שיר גרמני שהיה "להיט" בכל אירופה באותן שנים. בתקופת המלחמה, שינו מתנגדי הרייך בגרמניה את הפזמון. הם נהגו לשיר: הכל עובר, הכל נגמר, גם אדולף היטלר והמפלגה שלו...

9.5.1945 היה היום האחרון למלחמה - לפחות אצלנו. צבא רוסי כבש את האזור וטנקים מלאי חיילים מילאו את הרחובות. כשחזרנו מהעבודה לא הורשינו להיכנס למבנה שלנו. שורת חיילים עם נשקים התפרסה מתחת למבנה, בקומה שפופה. לאחר שעה ארוכה הם יצאו. "אתן יכולות להיכנס למבנה. עכשיו הכל בסדר." הם הסבירו שהגרמנים הטמינו חומרי נפץ מתחת לבניין טרם בריחתם. הנאצים לא יכלו לשאת את המחשבה שכולנו נינצל...

הצטמררתי כשחשבתי על כך. כמה ימים קודם ברחו הם עם עגלות וסוסים והפקירו אותנו. לא העלינו על דעתנו שינסו להרוג אותנו בצורה כזו. אולם מן הפח אל הפחת.

החיילים הרוסים לא היו טובים בהרבה. הם היו כמה שנים מעורבים במלחמה וראו מראות קשים. רובם איבדו את חבריהם הטובים והיו רחוקים ממשפחה ומחום של בית לאורך כל התקופה. רגשות בני אנוש שלהם התעמעמו ומכיוון שנהגו להטביע צרותיהם בשתייה חריפה הפכו לשיכורים והיו מסוכנים עבורנו. פנינו אל הממשל המקומי - הממשל הצ'כי, בבקשת עזרה. בעקבות הבקשה נשלחו אלינו חיילים צ'כים שעמדו בפתח השער של הלאגר שלנו. החיילים הצ'כים היו מנומסים והם מילאו את תפקיד השומרים על הצד הטוב ביותר.

פרק ו' - שיבה לחיים

המסע הביתה

במשך שבועיים, אחרי המלחמה, המשכנו להתגורר בלאגר שלנו. השמחה נמהלה בעצב ובחשש. לא ידענו מה מצפה לנו בבית. חוסר הוודאות היה נורא. בראשי צצו מחשבות קשות. האם נותרו יהודים בעולם מלבדנו? האם מישהו מהמשפחה שרד? האם יש לנו לאן לחזור? לבסוף אזרנו אומץ ויצאנו לדרך. הלכתי כשלגופי אותה שמלה שקיבלתי במרחץ האחרון באושוויץ. היא הייתה מרופטת ובלויה, אולם לא נראיתי מוזר היות ורבים מהאנשים שהחלו לחזור נראו כמוני. פליטים. כל הדרכים היו מלאות בהם. שלדים מהלכים, סמרטוטים לגופם ומבט נרדף בעיניהם.

הרכבת הראשונה שבה נסענו לכיוון הבית הייתה רכבת משא. לא נכנסנו לתוכה כי הקרונות היו מלאים עד אפס מקום בחיילים רוסים. בחרנו לשבת על גג הרכבת והרווחנו רוח נעימה ונוף פתוח ויפה. לא הייתה סכנה בישיבה על הגג כי רכבות המשא באותם ימים היו אטיות מאוד. הגענו לפראג הצ'כית. מעולם לא הייתי קודם בפראג ולא ידעתי איזו עיר יפה היא. אך דווקא בביקור הקצר, בדרך הביתה, לא ראיתי יופי והדר - רק סימני הפגזות שהרסו את מראָה הכללי של העיר המרשימה. נתחים, נתחים ממנה נגסו הפגזים. לאחר כמה ימים המשכנו לפרסבורג שבסלובקיה ושם הרגשנו שאנחנו מתקרבות לבית. יהודי פרסבורג קיבלו אותנו בחום. הפנו אותנו לבית שהוכן לפליטים השבים מהמחנות והסבירו לנו במאור פנים:

"יש מטבח כשר, מטעם הג'וינט.¹² הוא מיועד לכל הפליטים." שמחנו ליחס הטוב. שמחנו שיש יהודים בעולמנו ושיש מי שידאג לאוכל כשר ויצאנו "לבדוק את השטח".

היה זה בוקר יום שישי. הסתובבנו, ופתאום ראינו מרכבה עוצרת. אדם מכובד לבוש במעיל ארוך ושחור ומגבעת שחורה לראשו יצא מהמרכבה ואני ואחיותיי הבטנו זו בזו בתדהמה. היש עוד אנשים כאלו? שאלו עינינו. האמנם? החלטנו כי חייבים לבדוק אתו משהו, אולם הייתה בעיה אחת. מי תיגש? שלושתנו התביישנו לשוחח עם גבר זר. זלדה הביטה בי ואני הבטתי ברוחל-מלכה וכל אחת דחפה את השנייה קדימה, וכך מצאנו עצמנו מתקרבות אליו ביחד. "תסלח לי", פנינו בשלושה קולות. "אנחנו חוזרות מהלאגר. היה לנו אח שהיה האייִדֵם (חתן) של הנָאצֵ'עלו רוב (הרב מנאצ'עלו) והוא שימש רב בדוֹבְּשֵׁינָא עד המלחמה." האדם שעמד מולנו קטע אותנו בהתרגשות. "מי? ר' חנניה-יום-טוב-ליפא דייטש? בטח! הוא חזר מסלובקיה ועכשיו הוא רב בקיִרְהֶלְמֶץ." לא אוכל לתאר את ההתרגשות שאחזה בנו. אחי נישא כשהייתי בת שש. הוא עבר להתגורר בסלובקיה ומאז לא ראיתי אותו, ועכשיו - הידיעה הזו שהוא חי... כבר הרווחנו אח אחד. ב"ה.

האיש שפגשנו סיפר כי אחינו ניצל עם משפחתו. הם הסתתרו בבונקר, עם משפחה נוספת, במשך המלחמה. "איזה נס!" מלמלנו באושר. "איזה

12 הג'וינט- (American Jewish Joint Distribution Committee) ארגון צדקה יהודי אמריקאי שנועד לסייע ליהודים באשר הם. הוקם בט' בכסלו תרע"ה, 27 בנובמבר 1914.

נס." נסתרות דרכי ההשגחה - המלחמה הגיעה לסלובקיה כשנה לפני שהגיעה אלינו, להונגריה. אחי רצה לשלוח את ילדיו אלינו, מתוך תקווה שיינצלו. הגוי, מברייח הגבולות, לא הסכים לקחת אותם כשהם ערניים, אלא רצה שיהיו מורדמים בעזרת סם. אחי סירב. הוא שמע על מקרים שילדים נרדמו ולא התעוררו שוב, ופחד שהסם יהרוג אותם חלילה. הם נשאר איתנו וניצלו ביחד. שליחים טובים עזרו לו בתקופת ההסתתרות.

למרבה הפלא היו אלה דווקא חיילים גרמנים שהעלימו עין ואפילו דאגו ליושבי הבונקר לאוכל. אולי היו אנשים טובים ואולי היו מלאכים בלבוש אדם, אין לדעת. לא רצינו לחשוב מה היה קורה אילו עברו את הגבול והיו מגיעים לאושוויץ. עכשיו כבר ידענו מהי אושוויץ, ובמיוחד לילדים קטנים.

לא התעכבנו הרבה בפרסבורג. רצינו לחזור הביתה והמשכנו במסע. הגענו לבודפשט. בודפשט היפה. איך היא נראתה! שברי הפגזות בכל פינה. עיר פצועה. הלכנו בין ההריסות כאילו הדבר אינו נוגע לנו. שברי משפחות עניינו אותנו, לא שברי קירות. גם בבודפשט חיכו לנו נציגי הג'וינט. הם היו אדיבים וטובים והשרו אווירה נעימה.

הביתה, הביתה. זימרו גלגלי הרכבת. הביתה, הביתה, זימרו לו הלב. והנה אנחנו במישקולץ. האם נמצא אי-מי ממשפחתנו הגדולה?

מי שקיבל אותנו בחום היה אדון לפקוביץ', האיש האמיד שאבא בירך בפורים ושמימן את חתונתה של פריידע. הוא היחיד שחזר אותה העת לביתו והוא התעקש שביתו-ביתנו ועלינו להתארח אצלו. ביתו היה

גדול ומרווח והוא אירח אותנו בצורה הטובה ביותר, כאילו היינו בנות משפחתו. נדמה לי כי חנותו הגדולה לבדים לבנים וטובים, לכלי מיטה, מפות, חולצות ושמיכות נלקחה ממנו. בכל אופן, איני זוכרת שהייתה בבעלותו לאחר המלחמה. לצערנו, הבנו עם הזמן כי משפחתו נספתה כולה. הוא נשאר לבד.

אח שהוא אבא

היה זה ביום ראשון בבוקר. בפתח הבית עמד גבר שלא ראיתי שנים. אחי. ר' חנניה יום-טוב ליפא. לא זיהיתי אותו בתחילה כי לא ראיתי אותו מגיל שש. הרגעים הראשונים היו כמעט בלתי נתפסים. נס ההצלה שלו. נס ההצלה שלי. "אסתר, את באה אתי להלמץ." פנה אליי ברפות לאחר כמה דקות, "תגורי אתנו תקופה קצרה. בסדר?" הוא נתן לי להרגיש שהוא רוצה בכך, אולם ההחלטה תהיה שלי. "אבל אין לי בגדים בכלל," טענתי בפניו "ואיך אסע?" הוא ביקש שאארגן ביגוד הולם ואבוא אליו ברכבת. "שולם נילינגר ילווה אותך ברכבת. זו נסיעת לילה ואיני רוצה שתסתובבי לבדך." על הכול הוא חשב, על הכול. נדהמתי והנהנתי בראשי. אחי יצא לדרכו ואני התחלתי לנסות להתארגן לנסיעה ארוכה. כשסיימתי להתארגן עליתי לרכבת בליווי בן דודי ופניי לקירהלמץ.

קבלת הפנים שחיכתה לי הייתה נעימה וחמה. מהר מאוד הרגשתי בת בית ובנותיו הקטנות של אחי כרכרו סביבי, לשמחתי. ואז, כשאחי חשב שאני קצת מאוששת מהמסע ומכל מה שעברתי בשנה האחרונה הוא לקח אותי הצדה והתחיל לדבר.

"את יודעת אסתר. חשבתי על כך הרבה. את צריכה להתחתן." כך, בלי הכנה מוקדמת.

"אני? להתחתן? הזדעזעתי. "אין לי הורים. איך אני יכולה להתחתן?"

התחלתי לבכות. על ההורים שאיבדתי. על כל אלו שלא חזרו. על מה שעברתי ועל כך שאתחתן בלי הורים. "הם לא ייקחו אותי לחופה. זה לא ייתכן. איך אוכל להתחתן כך?" מלמלתי לעצמי. הרעיון נראה לי מופרך ובלתי הגיוני. נזכרתי בחתונות של אחיי ואחיותיי הרבים. בהכנות של אימא, בשמחה שליוותה את החתן והכלה אל עתידם. מכל אלה לא נותר דבר. כלום. איזו חתונה תהיה לי? מי ישתתף בה? הֶסֶר צעק לשמים. הֶסֶר של יקיריי שהלכו ואינם.

אחי לא ויתר. הוא אִפְשֵׁר לי לבכות ולהתנקות מהעצב ששטף אותי בגלים גבוהים וכשראה שנרגעתי חזר שוב לדבר על לבי.

"תראי, אסתר, יש בחור אחד שאני רוצה אותו בשבילך", אמר בעדינות, וחיכה לתגובתי.

הגבתי מיד ותקפתי אותו בשאלה משלי. "מאיפה אתה מכיר אותו?" נראה שרווח לו. עניתי "לעניין" ולא אטמתי אוזניי מלשמוע. הוא מיהר לענות, בטרם אתחרט.

"פגשתי אותו בבית הכנסת. מסרתי שיעור לבעלי-בתים ופתאום הוא נכנס ואנשים ניגשו אליו חיבקו ונישקו אותו והקיפו אותו במעגל גדול ושמח. שאלתי כמה מהם בשקט - 'מי הבחור הזה שאתם שמחים בו?' והם ענו לי בהתלהבות - 'זה הבחור שלנו. הוא היה חריף הישיבות!' לא ניגשתי אליו באותה העת. בבוקר כשסיימתי להתפלל והתחלתי את השיעור הקבוע

בבית הכנסת נשאר אתנו הבחור, לשמוע את השיעור. שמעתי אותו מקשה ומסביר - 'זה אומר ככה והוא אומר ככה...' ניגשתי אליו ושאלתי - 'בחורצ'יק, אתה למדת בישיבה?' הוא הנהן בראשו ועצב שכן בעיניו הצעירות. 'פעם, לפני חמש שנים. לפני שגויסתי לצבא.' הסתכלתי עליו מהצד. ראיתי בחור נאה ומרשים שעניו טהורות והליכותיו מכובדות. אסתוקה, אני חושב שזו יד ההשגחה שפגשתי בו. לבי אומר כי מתאים הוא לך."

"חנניה יום-טוב ליפא, פניתי אליו, ממשיכה להקשות, "אבא היה רוצה בחור כמוהו בשבילי?"

"תראי, הוא ענה בנינוחות, "שאלתי עליו ושאלתי על המשפחה. הוא מגיע ממשפחה יפה מאוד. הוא עצמו למד בישיבות ועשה חיל. סיפרו לי שכשלמד בישיבה בקוסון הוא הכין את המבחנים לתלמידים ובכל ערב נהג הרבי ששימש גם כראש הישיבה ללכת עמו הלוך ושוב בפרוזדור כדי להכין את השיעור ליום הבא.

הוא הגיע לקוסון במלחמה, כי היה בן יחיד ואמו רצתה שיוכל לחזור הביתה, וכשנכנס לישיבה ביקש ללמוד סוגיות בעיון אלא שלא היה בחור שיארגן את הלימוד בשיטה זו והנער הצעיר - חדור רצון עז ללמוד ולהתקדם - התנדב למשימה בעצמו. שמעתי גם כי הרב'ה נהג להעיר את התלמידים מדי בוקר. הוא היה עובר בין הבתים שבהם ישנו והעיר אותם. פעמיים הגיע אל הבית של דוד בן ציון קליין וראה אותו יושב ולומד בהתלהבות, כאילו התעורר לפני שעות. יותר לא הגיע להעירו. הוא הבין שזה מיותר."

אחי סיים את דבריו ועיניו מאירות. גם גיטתי התנדבה למשימת השכנוע. "את יודעת, היא הוסיפה, "הבחור הזה משהו מיוחד. ראיתי איך הוא מלווה את בעלי הביתה והם הולכים שקועים בלימוד!"

חשבתי קצת והחלטתי שלא יזיק אם אראה אותו פעם אחת. נפגשנו בבית אחי ובפגישה דיברתי בעיקר על המשפחה שאיבדתי, על הבית שממנו הגעתי, על הכאב שמלווה אותי. הבחור העדין ישב והקשיב. הוא לא שיתף אותי בקורות חייו בפירוט. עברו שנים עד שעשה זאת. ובכל זאת, ידעתי שהוא עבר דברים קשים בעצמו. איך ידעתי? לפי המבט המבין והרחום בעיניו. הוא ידע על מה אני מדברת. הוא היה באותו המצב.

נפגשנו פעם נוספת ולאחריה הרמנו כוסית ושתינו לחיים. שמחתי, אולם השמחה הייתה מעורבת בהרבה עצב. מי היה מאמין שכך אחוגג את הוורט שלי? מי היה מאמין. הכל קרה כל כך מהר שלא הספקתי לחשוב יותר מדי וטוב שכך... מיד לאחר מכן נסענו למישקולץ. לבית שלנו שבו אחותי, רוחל-מלכה, התכוננה לארוסיה לר' סנדר דייטש - שחזר אף הוא. שמחתי בשבילה. ר' סנדר היה בחור טוב ותלמיד חכם, נוסף לכך שהיה בן דוד שלנו. עוד טרם המלחמה דוֹבַר בכך שהם יינשאו והזמן לכך הגיע.

אחי, הרב, הגיע לשבת וביום ראשון נערכו אירוסין כפולים: של רוחל-מלכה ושלי. בת דודה שלי תפרה לנו בגדים לאירוסין, משמאטעס (סמרטוטס). אני זוכרת עד עכשיו את הבגד שלבשתי באירוסין - שמלת קטיפה בצבע בורדו. ניסיתי להתעלם מהעצב ומהחסר הבולט של הוריי היקרים. זה לא היה קל והיו דמעות. הרבה דמעות. כולם שמחו ובכו. שמחו על כך שזוגות נוספים יוצאים לדרך חדשה, דרך של תקווה ובכו על כל אלה שהלכו. הם

היו חסרים בזמן השמחה יותר מתמיד.

באמצע האירוסין נכנס הביתה חייל רוסי. נבהלנו. החיילים הרוסיים הסתובבו ברחובות שיכורים ופראי אדם. זכר הצקותיהם בשבתות עלה בראשנו. עד כה הצלחנו בסייעתא דשמיא לחמוק מהם.

פעם כשהגברים היו בבית הכנסת והרוסים עמדו בשער ביתנו ופניהם לכיוון דלת הבית, ברחנו. אני ובת דודה שלי יצאנו מהדלת האחורית ורוחל-מלכה קפצה מהחלון. היא מיהרה וקפצה בפזיזות ורגלה התנפחה. מיהרנו אל ביתו של שכן גוי, שהיה פֵּיין (טוב, הגון) והוא הגיע וגירש אותם. ובפעם אחרת, כששמענו אותם בשער הבית והגברים היו בבית, יצאנו שוב דרך החלון. כל גבר - כולם בני המשפחה - העמיס על גבו נערה אחת בשקט והתקדם בריצה שקטה אל הרחוב השני. היה זה פיקוח נפש לכל דבר. והייתה סעודת שבת אחת שבה נכנסו חיילים הביתה ושאלו עלינו וכל אחד מהגברים בשולחן הצביע על מישהי אקראית ואמר - 'זו אשתי'. גם השיטה הזו עבדה, במיוחד אם כיבדו אותם בבקבוק שתייה. הם לקחו את השתייה ויצאו לבתים אחרים.

ועכשיו באמצע שמחת האירוסין נכנס חייל רוסי. מה עלינו לעשות? כנראה שהוא הבחין בפנים הדאוגות ומיהר להרגיע. "יהודים, אל תפחדו," הוא הכריז באידיש, "גם אני יהודי." חומות החשדנות נפלו באחת. הושבנו אותו לשולחן, שהיה ערוך לארוחת צהרים, ונתנו לו לאכול ולשתות. הוא סיפר שהוא בעלזא חוסיד (חסיד בעלז) וגייסו אותו בעל כורחו. עינו האחת תפקדה היטב ואילו השנייה הייתה עצומה בקביעות, כנראה בעקבות הלחימה. לאחר שאכל ובירך נפרדנו ממנו והוא הלך לדרכו. לא

ידענו אז שנפגוש בו בשנית ביסודות, שנים אחדות מאוחר יותר - חבר בשם ר' משה פולק. עוד מעגל שנפתח ונסגר לאחר זמן.

רוחל-מלכה התחנתה בחשוון ומיד לאחר חתונתה נסעתי שוב אל אחי, לקירהלמץ. אחי דאג לי כאילו היה אבי ופנה אליי, צרור כסף בידו וביקש: "תסעו לקושיצה¹³ ותקנו שמיכות פוך וכריות, מצעים ומגבות. כל מה שצריך לנדוניה." לא ידעתי איך להודות לו. הוא חשב על הכול. כאילו היה אבי ואמי גם יחד. כאילו אני בתו.

לימים, כשבתי טובי ילדה בן והייתה בביתי לכמה ימי מנוחה, הגיע ראש חודש חשוון. זכרתי שתאריך היארצייט של אחי האהוב חל בסביבות ראש חודש חשוון, אולם התלבטתי בנוגע לתאריך המדויק. הלכתי לישון כשצער מלווה אותי. איך אני יכולה לשכוח את התאריך של מי שלקח אותי תחת חסותו אחרי המלחמה? של האח שדאג לכל מחסורי ועזר לי לשקם את חיי? באמצע הלילה הוא הופיע בחלומי. "אסתוקה", הוא לחש ואני שאלתי כאילו לא מדובר בחלום - "ווס?" הוא ענה לי בניזיפה קלה. "אני לא רק אח שלך, אני גם כמו אבא שלך." החלום הסתיים ואני התעוררתי עם הבנה כואבת. חנניה יום-טוב ליפא הגיע כדי לעזור לי להיזכר בתאריך. ראש חודש חשוון - זה התאריך המדויק.

נחזור לקניית הנדוניה. יצאנו לדרך. כשהגענו לקושיצה פנינו תחילה אל גוי שמשכיר חדרים על בסיס יומי. לא יכולנו לרכוש הכול ביום אחד. ביקשנו חדרים נפרדים והוא הציע לנו שני חדרים צמודים שיש להם

13 קושיצה - עיר הבירה של סלובקיה

כניסה נפרדת. "זה לא נראה לי", מלמל חתני במבוכה. "החדרים האלה אינם מתאימים לנו." הגוי הביט בו בחוסר הבנה. הוא משך בכתפיו והוביל אותנו אל שני חדרים אחרים שהמרחק ביניהם גדול. "יש לי את שני החדרים האלו. אבל הם אינם קרובים זה לזה." הוא התריע. "מצוין. זה בסדר גמור." מיהר חתני לענות ויכולנו לצאת לקניות בראש שקט.

חזרנו להלמץ. על ההכנות הרוחניות והמעשיות שלי לחתונה הופקדה אחת מנשות הקהילה. אוי, אימא שלי. כמה היא חסרה לי באותם ימים מאושרים! עליי לציין שהאישה שישבה להדריך אותי נהגה בי ברוך ובעדינות והכינה אותי היטב. ובכל זאת... תקופת האירוסין חלפה מהר כשמצב רוחי נוסק מעלה וצולל מטה במהירות. בכל פעם שנזכרתי בהוריי (לפחות כל שעתיים) התחלתי לבכות. "אוי, איך אתחתן בלי טאטע ומאמע? איך?" הכאב הזה היה חור שחור בלי תחתית. שום דבר לא יכול היה למלא את החסר שלהם. גם לא חתונה. רציתי אותם. רציתי כל כך - והם לא היו.

למזלי, החתן שלי הבין אותי מצוין.

אעבור לספר לכם בקצרה מפרקי חייו ותבינו איך ידע מה מתרחש בלבי ואיך הצליח להבין לנפשי הסוערת.

תולדות חייו של בעלי זצ"ל-

הרב הגאון דוד בן-ציון קליין

שנותיו הראשונות

הרב דוד בן-ציון קליין נולד בנובמבר 1919 בעיירה קירהלמץ. השמחה הייתה רבה, אולם אמו סימא דאגה. "מה יהיה? האם הבן שלי ישרוד?" כל ילדיה הקודמים נפטרו בשנת חייהם הראשונה והיא חששה לחייו. כנראה בעצת אחד הרבנים נתנו לו את השם בן-ציון בתוספת לשמו - דוד. בחסדי שמיים הוא שרד. ר' דוד בן-ציון הלך וגדל לשמחת הוריו, כשניכר עליו מקטנות ששכלו חריף ואופיו עדין וטוב. הוא נולד למשפחה חזקה ממשפחות החסידים במקום. בהלמץ היו חסידים ואשכנזים "חזקים" והיו גם קהילות אחרות.

הוריה של אמו סימא היו אנשים מיוחדים ועל אמה פייגע נעני אמרו כולם: "אף תינוק אינו יכול להיוולד בלי הסבתא של העיר." היא נהגה ללכת אל ביתה של היולדת ולשבת בצד וספר התהילים ספוג הדמעות שברשותה בידיה. רק כשהכול הסתיים בשלום היא קמה ממקומה ויצאה בחיך קורן אל ביתה. אם הרך הנוולד היה בן, היא הייתה זו שהכינה אותו לברית - היא ולא המוהל. בכל ערב שבת הכינה פייגע נעני חלות למשפחות נזקקות. היא חישה את כמות החלות שיצטרכו ושלחה אותן למשפחות, בשקט ובאצילות שאפיינו אותה. כך גדלה סימא. כך הפכה בעצמה לאישה גדולה ומיוחדת. סימא הייתה אינטליגנטית. היא קראה ספרים רבים וידעה מה נעשה בעולם, ובכל זאת, כשהגיע זמנו של בנה יחידה דוד בן-ציון ללמוד

בישיבה היא לא היססה כלל. מקומו בישיבה הקדושה, למרות ראשו החריף שמסוגל לקלוט לימודי מתמטיקה ורפואה והנדסה וכל השאר.

אני זוכרת כי באחד הימים, כשהיינו זוג צעיר, הלכנו ברחובה של עיר, כשלתע קלט בעלי דמות מוכרת מתקרבת. "הי, הנה המורה שלי, איך נקרא נעני!". המורה שלו קלטה את מבטו וזיהתה אותו. היא התקרבה אלינו בפנים קורנות והתרגשה לראות את מי שהיה תלמידה לפני שנים, כשהיה ילד קטן. "את יודעת", היא פנתה אליי לאחר ההיכרות הרשמית בינינו, "כמה פעמים דיברתי עם סימא, אמו, שתשלח אותו לגימנסיה. כמה פעמים. 'עם כזה ראש חבל שלא ילמד בבית ספר גבוה!' הייתי מנסה לשכנע אותה והיא בשלה - 'הוא ילמד בישיבה. זה הכי טוב בשבילו'."

אביו של בעלי - הרב יוסף קליין היה תלמיד חכם גדול. הנחת שלו מבנו הייתה כשהגיע מדי פעם לחיידר והקשיב לתוכן השיעור. תשובותיו המהירות והחריפות של בנו עינגו אותו ופניו זהרו. תמיד שילם את שכרם של המלמדים בזמן ובכל שמחה דאג לשלוח להם מתנה מכובדת. "מגיע להם. הם לומדים עם ה"בן-יוחיד" שלי." נהג להסביר. לפרנסתו החזיק מעין חברת הסעות קטנה. תחנת הרכבת הקרובה הייתה בפּוֹרְבֵּיִק השכנה וכדי להגיע אליה נזקקו התושבים לנסיעה קצרה. ר' יוסף שר נהגים בעלי מונית או אוטובוס והקים חברה קטנה שפרנסה את משפחתו בכבוד. בכל ערב היו נכנסים הנהגים והכסף שהרוויחו באותו היום בידם ודוד בן-ציון הקטן היה מקבל את הכסף הקטן לעצמו. האם נהג לשמור אותו או לבזבזו? חלילה וחס. את כל מה ש"הרוויח" ביושר נהג לשלשל לקופת הצדקה מיד כשקיבלו. וכמה שמח שזכה במצווה!

כשהיה בן תשע נפטר עליו אביו. ר' יוסף חלה במחלה קשה ונפטר מתוך ייסורים והאם נשארה אלמנה צעירה עם בנה יחידה. היא המשיכה להעסיק את הנהגים וכך לא דאגה יותר מדי לפרנסה. את עיקר חייה השקיעה בחינוך בנה כדי שיגדל להיות יהודי טוב. שכנים שהתגוררו לידם סיפרו לי כי הייתה תקופה שהאם ובנה הצעיר התגוררו ביחד עם הסבא והסבתא – הוריה של סימא, בשתי דירות וחצר משותפת. "מדי יום, בארבע לפנות בוקר, נהג הסבא להעיר את נכדו הצעיר לאמירת תהילים טרם התפילה," כך סיפרו. "לפעמים, ביום קר או חשוך במיוחד, ריחמה עליו אמו וביקשה את הסבא שלא יעיר אותו, אלא שהנכד הצעיר התאכזב. 'אני רוצה ללכת לומר תהילים לפני התפילה. למה זיידי לא העיר אותי?' כך היה מתלונן." סיימו השכנים את הסיפור והביטו בו במבט מעריך.

לאחר תקופה עברה משפחת קליין להתגורר ביחד עם אחי האם, נחמיה יעקובוביץ' ומשפחתו. הם חיו יחד בהרמוניה. הנשים בישלו יחדיו והילדים שיחקו ושוחחו ביניהם וכולם נהנו מהאחוה. כך, עד המלחמה שהתרגשה עליהם. הם נלקחו לאושוויץ כרבים אחרים, וכולם נספו: נחמיה, אשתו, ילדיו ומי שגרה צמוד אליהם – סימא, אמו של ר' דוד בן-ציון.

נעורים

והילד גדל. הוא למד בישיבה של הלמץ, אצל הרב גֶלְטְשְׁטֵיין, ועשה חיל בלימודיו. עד גיל שש עשרה למד בישיבה המקומית כי אמו רצתה שיהיה קרוב אליה. לימים, אמר לי, כי הייתה לו זכות גדולה להיות כל אותן שנים

סמוך לשולחנו של הרב. "הוא קירב אותי ולמד אתי הרבה כאילו היה אבי." כך אמר. למרות שלמד רק לימודי קודש והיה שקוע כולו בלימוד תורה, סיפרה לי שכנתו הגויה שלה שני בנים קרובים בני גיל דומה לגילו של בעלי כי דוד בן-ציון עזר לבניה בלימודים. "תמיד אמרתי לסימוקה נעני: 'סימוקה, תשלחי את דָּוִדְיוֹקָה שיבוא לעזור לבן שלי להכין שיעורים.' " כך סיפרה לי השכנה החביבה בגאוה גדולה, ואני חשבתי לעצמי שזה מעניין שהשיבֶּע-בוֹחֶר עזר לתלמיד הגימנסיה בשיעורי החול שלו – למרות שמעולם לא למד מקצועות אלה...

ר' דוד בן-ציון גדל והיה לעלם חמודות. אמו הסכימה "לשחררו" ללימודים בישיבה מרוחקת – בְּנֵי־טָרָא, שבאֹבֶרְלֵנְד. הוא נפרד מאמו ועלה לרכבת. שלוש שנים למד בנייטרא כשהוא מטפס ועולה במעלות התורה, עד שפרצה המלחמה והגבולות החלו משתנים. הוא נאלץ לעזוב את הישיבה ולחפש מקום קרוב יותר, שיהיה בתחום המדינה. הוא חזר הביתה והתלבט במה לבחור עד ששמע על משלחת של תלמידי חכמים היוצאים לשבת אל הרב'ה מקוֹסוֹן. "אולי אוכל להצטרף אליכם ולבדוק את הישיבה?" שאל בעדינות.

הנוסעים קיבלו אותו בסבר פנים יפות וכשהגיעו אל הרב'ה הכריזו בקול: "הבאנו לרב'ה אורח!" "אורח?" תמה הרב'ה, "מי זה האורח הזה?" האנשים ענו פה אחד: "הבן של רַב יוסף קליין!" הרב'ה חיך בקורת רוח. "קוראים לו דוד בן-ציון." אמר ונזכר בכל הקוויטלאך שהגיעו לידיו. פתקים ששלחה סבתו הצדקת של דוד בן-ציון בכל פעם שנסעה אליו משלחת. הישיבה מצאה חן בעיני הנער והרב'ה חיבב אותו, והוא נשאר בישיבה ולמד היטב.

הוא התכוונן לבחינות קשות ואפילו הספיק לקבל היתר הוראה כשהוא רק בן שמונה עשרה שנים, אלא שבאותם ימים, כשישב ושקע בלימוד, התקרבה המלחמה בסערה. עברה עליו שנה נוספת ברוע ואז הכל נפסק באחת, ביום אחד מר וקודר, כשלקחו אותו לצבא ההונגרי. הוא היה כבן עשרים.

נדודים וניסיונות

ר' דוד בן ציון גויס לצבא. לשמחתו שוחרר מהר מהצפוי וחזר הביתה, ביחד עם עוד בחורים צעירים – החלשים שבחבורה. כך פעמיים. אולם לבסוף כשנה וחצי לאחר מכן גויס ל"פלוגות העבודה" הידועות לשמצה. הוא הגיע למחנה עבודה בשרשפטיק בליל שישי. גזרה ראשונה שהעידה על הבאות הייתה גזרה קשה מעין כמוה: גילוח הזקן והפאות. ליהודי חסידי – שלא התגלח מעולם, הייתה זו השפלה מכאיבה במיוחד. מי שעודד את רוחם של הצעירים היה ר' נתן גרינפלד שביתו היה פתוח לרווחה בכל שעות היממה לאנשי "פלוגות העבודה" והוא דאג לכל מחסורם. (אלפי אנשים עברו תחת ידיו, שהו בביתו ונהנו מהכנסת אורחים). אנשי "פלוגות העבודה" יצאו ובאו כשכל אחד מהם לבוש אחרת. מדי הצבא היו מכובדים מדי עבור היהודים והם לא הורשו ללבוש אותם. הדבר היחיד המשותף לכולם היה סימן הזיהוי בצורת טלאי צהוב. סרט צהוב על שרוול המעיל ומגן דוד גדול שנצבע בצבע שמן צהוב, על גב המעיל. אבוי היה למי שהצבע החל להימחק או לדהות.

קצת לפני פסח יצאו הצעירים מבאיא לכיוון הקרפטים. לא עניינו אותם תנאי המסע או לאן יגיעו, אלא דבר אחד – האם ישיגו מצות ויין כשר לפסח כדי לערוך סדר פסח כהלכתו. הקהילה הרפורמית במקום ציידה אותם בכל הדרוש טרם צאתם. הקהילה שאליה הגיעו בטערעסיף שבקרפטים נתנה בידיהם כסף – שוחד למפקדי הצבא המקומיים והללו הרשו להם להתמקם בבית ספר גדול ולערוך סדר כהלכתו. ר' דוד בן ציון, רק בן עשרים ואחת, ערך את הסדר למאות אנשים. כל אותו הערב עמדו המפקדים וצפו בשקט בטקס המרשים.

מסירות נפש לדבר מצווה

אין דרך הגיונית להסביר את מסירות הנפש של חיילים רעבים וחלשים – לדבר מצווה. תאמרו שזהו החינוך מהבית או כוח שהקב"ה נותן לאדם בשעת ניסיון. ייתכן, ובכל זאת הדבר מופלא. ברצוני לספר לכם שני סיפורים שימחישו לכם מסירות נפש מהי, מסירות נפש של מי שהיה בחור צעיר ובחר לדקדק בקלה כבחמורה למרות שהתנאים מסביב אפשרו אין סוף הקלות הלכתיות:

הסיפור הראשון קשור לשמירת שבת.

"הי, אתה. גש ליער וחטוב מספיק עצים לחדר הזה. אתה מבין?" ציווה אחד המפקדים במחנה הצבאי של חיל ההנדסה על ר' דוד בן-ציון. החיוך הזחוח על פני המפקד, יהודי משומד מזה שנים, הסב לר' דוד בן-ציון צער, אולם לא הפחיד אותו. "לא!" הוא ענה בשלווה. "אני לא אעשה זאת בשום

פנים ואופן. יש פה מספיק חיילים גויים ואחרים שאינם מקפידים על קדושת השבת. קח אחד מהם!" המפקד התרתח וסינן בזעם: "האם אתה יודע שאתה בצבא ועליך לקיים כל פקודה?" ר' דוד בן-ציון ענה מיד. "כן, אני יודע. אבל אינני רוצה לחלל שבת ואתה יודע זאת ובכל זאת בחרת בי." המפקד לקח אותו בידי ועינה אותו במשך שעות. הוא העניש אותו בכל עונש אפשרי שצץ במוחו המעוות, אולם הבחור הצעיר והעדין למראה לא נשבר. לבסוף נכנע ועזב אותו. הייתה זו הפעם האחרונה שביקש ממנו לחלל שבת.

הסיפור השני קשור לשמירת הפה ממאכלות אסורות.

הקבוצה כולה הגיעה למחנה בור שביוגוסלביה. היה זה מחנה לכריית נחושת, העבודה הייתה קשה ומפרכת, והרעב, בסיומו של יום, היה בלתי נסבל. כל חבריו של ר' דוד בן-ציון החלו לאכול מה שמגישים במטבח. היו שבאו לשאול אותו כיצד לנהוג והוא יעץ לאכול הכול כי מצבם היה בגדר סכנת נפשות. ובכל זאת, למרות שהתיר לאחרים, לעצמו לא הקל בעניין. ופעם אחת, כשהרגיש שהרעב מטריף את חושיו, החל לבכות בהתרגשות עצומה וביקש סיוע משמים לעמוד בניסיון הקשה. הוא פתח את ספר "מחנה ישראל" של החפץ חיים זצ"ל שהיה עמו בכל אותה העת, ודפדף לראות אולי יש איזה היתר לאכול משהו שאינו בגדר טרף, רק לא כשר ומרוב עייפות וחולשה - נרדם.

כשהתעורר, חש כוחות חדשים נמסכים בו והרעב עבר. פתאום שמע כי מכריזים: "מי שרוצה ללכת למטבח לעזור לקלוף תפוחי אדמה - שילך." וכמובן שהלך והצליח לקחת בהיחבא כמה תפוחי אדמה ולבשלם במקום

מסתור. מאז הרגיש שנפתח לו צינור שפע מהשמים ותמיד הזדמן בפניו אוכל כשר. בכל מקום שהיה בנדודיו הרבים.

גם לקראת סוף המלחמה, כשנקרתה בפניו הזדמנות לברוח ליער, סירב. חברו פנה אליו בהצעה מפתה. "אנחנו יכולים להתחמק פנימה בחסות החשכה ולברוח." ממה חשש בעצם? "ומה יהיה אחר כך?" שאל את חברו, "ניכנס לבית של גויים והם יציעו לנו יין, שייחמם את גופנו ומה אומר להם? האם אוכל לומר שאסור לי? ואם אשתה, האם אשאר מי שאני?" ובאמת, מתוך אלה שברחו, היו כאלה שנשאבו לעולמם הפשוט והריק של הכפריים. נשאבו ונותרו שם, עד היום.

חסידי אומות העולם

נקודות אור זעירות הסתמנו לאורך הדרך. למרבה ההפתעה היו אחראים להם גויים, שהרחמים בלבם גברו על ההסתה הפרועה, שהצליחו להיות בני אדם הראויים לשמם, בתוך שיטפון אדיר של רוע אל-אנושי.

אביא לפניכם דוגמאות כדי לספר ולו מעט על מימדי התופעה והאחראים לה:

היה זה עת הגיעו החיילים לכפר קטן באזור הקרפטים. מפקדי הצבא ביקשו לפזר את החיילים בכמה מקומות לינה ור' דוד בן-ציון וחבריו הרחיקו נדוד. הם ביקשו להתרחק מכל אותם חיילים, שניבול פה הוא אחד מתענוגות העולם שלהם, רחמנא ליצלן. בפאתי הכפר נמצא מבוקשם - בית קטן שלצדו רפת ריקה שיכולה לשמש לשינה. בעלת הבית

הקשישה שמחה לקראתם. "הייתי משרתת בביתם של יהודים," סיפרה בגאווה. "אני יודעת את מנהיגכם ואשמח לארח אתכם." כך אמרה ואותות השמחה ניכרו בפניה. מעט תבן, מים וקצת לחם סיפקו את צרכיהם של החיילים העדינים ובכל ליל שבת הם קיבלו ממנה נרות כדי לקיים את מצוות הדלקת נרות שבת.

באחד הימים, ראו בדרכם למחנה, קבוצה של חיילים שיצאו לערוך ביקורת פתע במקומות הלינה. העילה – החרמת חפצים אישיים ומצרכים לטובת הצבא. ר' דוד בן-ציון וחבריו הספיקו ללחוש אזהרה לנכד בן העשר שישב על מעקה החצר והשתעמם להנאתו. "לך לסבתא ותגיד לה שעורכים חיפוש בבתי החיילים. מהר!" הילד הנבון מיהר אל סבתו. הוא העביר לה את המסר והיא הזדרזה לגשת אל הרפת.

כשהגיעו החיילים לביקורת גילו תיקים ריקים וסבתא קשישה שנאנחה מעומק לבה: "הם עניים כל כך החיילים האלה. כלום אין להם. תראו בעיניכם." המשלחת יצאה בידיים ריקות ואנחת רווחה השתחררה מגרונה. בערב ספרה לדוד בן-ציון ולחבריו את שהתרחש. "החבאתי את כל החפצים שלכם בתוך הבית. את התפילין החבאתי מתחת לכרית שלי בחדר השינה. ידעתי שאם ימצאו את הקוביות השחורות האלה עם רצועות העור יחשדו שמדובר במכשירי קשר ומי יודע מה יעלה בגורלכם."

בשנות המלחמה נדדו החיילים ממקום למקום. בשלב מסוים הגיעו למחנה העבודה בור הידוע לשמצה, ושם התרחש הסיפור הבא.

ר' דוד בן-ציון בצע כיכר לחם. בתוכה נצנץ מטבע. לא הייתה זו הפעם הראשונה שהוא נתקל במטבע אפויה היטב. גם חבריו נתקלו במטבעות שנתנו להם אפשרות לקנות משהו. היו אלו הכפריים הסרביים שהגיעו למחנה ומכרו ליהודים פירות ולחם במחיר זעום. הם ניסו לעזור ככל יכולתם ובעזרת הכסף שהחביאו בכיכרות הלחם הצליחו להחיות נפשות של עובדי כפייה מורעבים. הוא נזכר באותו יום שישי שבו מיהר אל השוק לקנות כמה תפוחים לכבוד שבת. תמיד השתדל לקנות משהו טוב לשבת תמורת הכסף שקיבל ממכירת סיגריות. לפתע נשמעה אזעקה. כל באי השוק ברחו למקומות מוגנים מהפצצה. גם מוכר התפוחים מיהר לדרכו. "קח את כל השק," הציע לבחור הרעב, "תשתמש בתפוחים. שיהיה לך לבריאות." הפטיר ומיהר לדרכו. ר' דוד בן-ציון חזר למחנה ובידו אוצר אמתי. שק מלא תפוחים טריים ועסיסיים. הוא מכר חלק נכבד מהם ושמר את הכסף לקניות נוספות.

לימים סיפר כי גם כשהיילי הפלוגות האומללים צעדו ברחבי העיירות והיו מותשים מהליכה, צמאים ורעבים, עמדו אותם הכפריים בצדי הדרכים וסלי פירות בידיהם. הם חילקו מהמעט שהיה להם, תוך סיכון חייהם, ודמעות בעיניהם.

מידות טובות

איני יכולה לדלג על הסיפור שהתחיל במלחמה ונגמר בישראל. סיפור שממחיש יותר מכול את אופיו העדין של בעלי זצ"ל:

היה זה בזמן צעדת מוות שהשתתפו בה חיילי הפלוגה. כבר שבועיים שלא בא אל פיו של ר' דוד בן-ציון אוכל של ממש. שבועיים של הליכה בקור האירופי חסר הרחמים, קור מקפיא שחבר אל אותם יצורים שלבם היה כגוש קרח. הוא הרגיש כי עוד מעט ייפול. כוחותיו כלו. לפתע קלט במבטו את חיילי האס.אס. ששמרו עליהם יורדים מהמרכבה ועוצרים לאכול. "אגש אליהם ואבקש מעט לחם. מה כבר יכול להיות. ממילא לא אחזיק מעמד עוד זמן רב." מלמל לעצמו והחל משרך רגליו העייפות. "אפשר קצת לחם?" ביקש בגרמנית צחה מאחד החיילים. משהו אז בלב האבן שמולו. חתיכת לחם החליפה ידיים בשקט. נפעם מגודל הנס שארע לו, מיהר והכניסה לבגדו. עוד מעט אוכל אותה. חשב, עוד מעט. רק אמצא קצת מים ליטול ידיים.

המסע המשיך. הוא הלך והלך, בתוך שיירה ענקית של אנשים רעבים ומותשים. כל הזמן חיפש מים. כך, עד שמצא שלולית קטנה ובה מעט מים שיספיקו עבורו למצוות הנטילה. הוא רצה למשש את פרוסת הלחם, בטרם ייטול ידיו, אולם לא הרגיש אותה. לבו החסיר פעימה. הפרוסה נעלמה. כנראה שמישהו עקב אחריו וראה אותו מקבל לחם ולא עמד בפיתויו. אכזבה מילאה אותו לשנייה אחת או שתיים ואחר לחש לעצמו: "מי שלקח את הפרוסה היה יהודי רעב בדיוק כמוך."

המשפט הזה עזר לו למחול לאותו אדם ולהתגבר על האכזבה ועל הרעב. בניסים הוא שרד בצעדה הקשה ולימים, כשהיינו כבר בישראל, ניגש אליו בחור צעיר. "הרב", לחש הבחור והשפיל את עיניו, "אני רוצה לבקש סליחה. אני הייתי זה שלקח מהרב את פרוסת הלחם. הייתי רעב. לא

יכולתי להתאפק." הוא הביט ברב ועיניו דמעו. הרב הסתכל לתוך עיניו במבט אוהב וחיך "כבר סלחתי לך אז. ידעתי שמי שלקח את הפרוסה היה רעב מאוד. בדיוק כמוני. לך לשלום."

סיום המלחמה

דומה היה שהמלחמה אינה רוצה להיגמר. הבחורים היהודים טולטלו בדרכים המופגזות על פני אירופה הנאצית כשהם מזי רעב, חולים אנושות וחלשים מכדי לשרוד. הגרמנים וההונגרים שיחקו בהם כמו בכדור. הם עברו מיד ליד כשכל צד מנסה להכות חזק יותר בכדור המסכן, קרי - ביהודים שנשמתם כמעט פורחת מגופם החלוש. גם ר' דוד בן-ציון היה על סף מוות. חולה, רעב ושבע צרות. הוא ראה את המוות במגוון רחב של צורות ובכל פעם שמלאך המוות פסח מעליו מלמל מילות תודה לבורא עולם.

כשהרוסים ניצחו הוא התנדנד בין חיים למוות וגלי חום שוטפים אותו. הוא קדח, ומחלת הטיפוס המידבקת איימה להכריעו. כשנפל למשכב, היו אלה ימי הפסח האחרונים במלחמה וכשהתעורר חלש ועייף לא ידע כלל מה ארע בזמן שישן. הוא לא ידע שחג הפסח נגמר ושאוֹיביו ברחו או נתפסו. הוא החל ממלמל תפילת חג והתפלא לשמוע כי החג עבר. לאט לאט סיפרו לו את כל אותם הדברים שקרו בזמן שריחף בין עולם של מטה לעולם של מעלה.

כשהתחזק קמעה רצה לשוב הביתה, אך מצבו הגופני לא אפשר זאת. הוא נלקח לטיפול מבריא בבית חולים. רק כשהרופאים סברו שהתחזק דיו, הסכימו לשחררו. הוא עשה דרכו אל עיר הולדתו, כשלבנו חושש. הוא לא ידע מי נשאר ממשפחתו הקטנה. הוא קיווה שאמו שרדה. שיפגוש בה שוב. בה ובדודיו, במורו ורבו מהלמץ. וכך הגיע הביתה.

חיכה לו בית ריק. חלל עצום שמיום ליום התברר גודלו ועומקו. בחור צעיר שנשאר בלא נפש חיה. האם הוא שקע במרה שחורה? האם ישב לבכות על האובדן? האם חש אשמה על חייו שנתנו לו במתנה? לא ולא. הוא נטל את חליפתו שחיכתה לו ואת כובעו שתלה על וו ופתח את הדלת. נשיקה למזוזה, טריקת דלת חרישית וקדימה – אל בית המדרש; אל העתיד שמחכה לו בין ספרי הקודש ולומדי התורה.

כך מצא אותו אחי, ר' חנניה-יום-טוב-ליפא. כך הבזיק רעיון השידוך. כך קיבלתי ישיבע-בוחר שמבין את כאבי. שיודע להקשיב ולשתוק – כי אין מילים שתוכלנה לרפא את הפצע הטרי. מי כמוהו ידע.

שמחה מהולה בעצב

מועד החתונה התקרב. התאריך הנבחר היה ראש חודש טבת, בעיצומו של חג החנוכה.

כמה ימים לפני החתונה הגיעו אחיותיי מהונגריה. באותם ימים התגוררת אצל חברה, מחוסר מקום בבית אחי, ואחיותיי הצטרפו אליי. ביחד

היינו חבורה נחמדה של בנות. ערב החתונה הגיעה אליי האישה היקרה שהדריכה אותי לקראת חתונתי. היא הגיעה כדי לגזוז את שערותיי, כנהוג אצלנו. לא הרגשתי טוב באותו הערב. כבר כמה ימים קודם לכן חשתי ברע וחום גופי עלה וירד חליפות. באותו הלילה דאג לי אביה של חברתי. הוא הזמין רופא שישב ליד מיטתי לאורך הלילה. הרופא נתן לי זריקה בתקווה שהיא תאושש אותי. נוסף על כך הוא הניח עליי מגבות רטובות שנועדו להוריד את החום הגבוה.

למחרת, ביום החתונה, קמתי חלשה ובוכייה ובמצב זה הגעתי לחתונתי. נערה צעירה, נרעדת וסמוקה מחום גבוה. היה לי קשה עם כל המעמד הזה של חופה בלי הוריי. הם חסרו לי באותו יום יותר מתמיד והרגשתי חולשה נוראית. החום סירב לרדת. היה זה מוזר – להיות כלה שלא מתעניינת בשמלתה ולא בודקת מי מהמוזמנים הגיע. רק אלה שלא יכלו להגיע היו בראשי אותה העת – הוריי היקרים וכל אלו ממשפחתי שהלכו ולא שבו.

כשהחתונה הסתיימה גררתי עצמי לביתי החדש כשאני קודחת מחום. הרגשתי חולשה נוראית. הזמנו את דוקטור אדלר שיבדוק אותי בדיקה מקיפה. הוא העלה השערה שהתבררה כנכונה. "במשך התקופה האחרונה, כך סבר, "חיית בעצב שגרם לאוכל שאכלת לא להתעכל. לדעתי נגרם לך זיהום בתוך הגוף." הוא נתן לי חומר שיעזור לגוף להתנקות מהרעלים ולאט לאט חלה הטבה במצבי.

כשאני מספרת ומשחזרת את החוויה הלא פשוטה שעברתי בהיותי כלה, אני נדהמת. תקופת האירוסין, שנחשבת לתקופה מאושרת ונעימה, עברה עליי בכי, בתהליך אבל על משפחתי שאיננה, בניסיון להשתחרר ולו

במעט מזיכרונות אפלים שרדפו אותי בימים ובלילות. המשא היה כה כבד ומתיש שגם גופי "בחר להשתתף" בו וקדחתי מחום. לא היו לי הורים שיטפלו בי, ואפילו אחי לא יכול היה לדאוג לי יותר מדי, כי לא היה מקום עבורי בביתו.

כשאני חושבת על מה שעברתי באותה תקופה אני משקיפה על חיי מהצד ונמלאת רחמים על הכלה ההיא שלא יכולה הייתה לשמוח בחתונתה שמחה שלמה. אני חומלת עליה ומבינה ללבה. מצד שני אני מבינה אותה. איך היא העזה להינשא זמן קצר כל כך אחרי המחנות. איך אחרי כל מה שעברה וכל מי שאיבדה? היה עליה, למיטב הבנתי, לקחת לעצמה זמן שבו היא תירגע מכל מה שעברה, לחזור לחיים לאט לאט. הרי הכלה הזו ראתה כמה העולם יכול להיות אכזר ומה קרה למשפחות שלמות במלחמה, אז איך, איך היא אספה את עצמה והחליטה לבנות את ביתה?

אני מאמינה כי עובדה זו אינה הגיונית ואינה רצינאלית. אין לי כל הסבר הגיוני וארצי לכך, מלבד העובדה שהקב"ה בכבודו ובעצמו דאג "לשדך הבנות" ולהקים מחדש את יהדות אירופה המפוארת. הוא נתן לנו את הכוח לכך, הוא נתן לנו במתנה את הרצון והתקווה שאף אדם לא יכול היה לתת לנו. והיום, כשאני מביטה בנכדיי ובנייני אני מצטמררת. זכיתי לכל כך הרבה אוצרות. כל כך הרבה נשמות זכות שהמשיכו את משפחתי במקום שבו נגדעה בחלקה. כמה טוב שעשיתי זאת. שלא התמהמהתי. שהתחנתי כשאלוקים זימן לי את זיווגי, למרות הכאב הבלתי נסבל, למרות חוסר ההיגיון שבדבר.

בנוסף, קיבלתי על עצמי, ככלה צעירה, את כל מנהגי משפחתי - למרות

כל מה שעברתי באושוויץ ובלאגר; למרות שאיש לא דרש ממני להחמיר מעבר לנדרש בהלכה. כשבעלי הבחין בכך הודה בפניי שהוא שמח שקיבלתי על עצמי חומרות, כמו בבית הוריו. ואני חייכתי לעצמי חיוך קטן. הבתים שלנו היו דומים משחשבתני. דומים מאוד.

התגוררנו בהלמץ שנים אחדות. הקהילה המעורבת מסוגים שונים של יהודים לא התאימה לאחי. הוא שאף לעמוד בראש קהילה בלתי מתפשרת בעניינים שברוח ואחידה בדעותיה. אחי ומשפחתו עזבו את הלמץ ומשלחת גדולה הגיעה אל ביתנו וביקשה מבעלי - "אנא, קח עליך את עול הרבנות." בעלי הסכים. הוא הצליח לנווט את הקהילה המגוונת בנועם ובאהבה, אלא שידענו שאין זה מקומנו לכל החיים. רצינו לעזוב, כמו רבים אחרים. אולם לא עזבנו מיד.

הכול לטובה

כמו כל אישה אחרת שעברה את זוועות אושוויץ, פחדתי גם אני שאולי לא אוכל ללדת. העבודה הקשה, חוסר התזונה והלחץ גרמו לכך שנשים רבות איבדו את הזכות להיות אמהות בישראל. כשנולד בני הבכור לא הייתה מאושרת ממני. הרבה חששתי לפני הלידה. אימא שוב חסרה לי מאוד.

תחושה לא טובה קיננה בתוכי, טרם הלידה, משהחלו הציירים, נסענו בעלי ואני לאוהל, לבית החולים. משהו הפריע לי בחדר, היה זה צלב שהיה תלוי כקישוט. הרגשתי שאיני מסוגלת לשכב בחדר שיש בו טומאה. קראתי לאחות וביקשתי אותה בנימוס להסיר את הצלב מהקיר. היא הבינה ללבי והסירה אותו מיד.

נרגעתי והתפנית להביט על בעלי. הוא ישב מהורהר. ראיתי שהוא טרוד. "מה קרה?" שאלתי אותו. "מה מטריד אותך?" הוא לא רצה לשתף אותי, ופתאום הבנתי. "אתה רוצה להיות בשבת בהלמץ, בגלל הביקור של הרב'ה מוויז'ניץ, נכון?" הוא לא ענה ואני המשכתי. "אתה יכול לנסוע, אני אהיה בסדר. יש לי פה חברות וזה מספיק." התכוונתי לכך. ראיתי שהוא אתי, אבל מחשבותיו בהלמץ, עם הרב'ה. בתחילה לא הסכים. הפצרתי בו ולבסוף הוא הסכים, איחל לי בהצלחה ויצא לדרך. לא הרגשתי שהקרבתני משהו. רציתי שהוא יהיה מאושר ובאשר אליי? לא דאגתי. כמה מחברותיי הגיעו לשהות לצדי. הייתי בידיים טובות.

בעלי הגיע להלמץ, ממש לפני שבת ופגש ברב'ה מוויז'ניץ. הרב'ה לחץ לו יד והכריז: "מזל טוב. יש שולם זוכר (שלום זכר) השבת!" רק לאחר כמה שניות הבין בעלי שהרב התכוון לאחל לו מזל טוב. הוא התבשר שילדתי בן – מפיו של הרב'ה, שלא פגש בי בדרכו להלמץ... רוח הקודש של צדיקים.

החלטנו לקרוא לבננו הבכור יוסף שמואל אהרון, על שם יוסף – אביו של בעלי ועל שם אבי. לא רצינו לקפח אף אחד מהם. בכל בוקר שתינוקי המתוק פקח את עיניו הודיתי על המתנה שניתנה לי. כשישן יכולתי להביט בו שעות ולהתפעל מהמושלמות של תינוק, מהטוהר ומהשלווה הזו.

כשהיה בכורי בן ארבעה חודשים הייתה מגפת דיפטריה בעיר. רק שני רופאים היו במקום והללו רצו מבית לבית. ארבעה תינוקות נפטרו באותו זמן קשה. ביניהם יוסף שמיל אָן שלנו. ארבע נשמות טהורות שירדו למסע קצר במיוחד בעולמנו. לא אוכל לתאר צערה של אם שמתאבלת על בנה הרך. לא אוכל לתאר את העצב ואת תחושת האבדן הנוסף, אחרי

האבדן שחוויתי. איני יודעת מה היה קורה אילו לא הייתי מאמינה שהכל לטובה ומה שקרה הוא שהיה צריך לקרות. אין ספק שבעלי תמך בי וביחד התגברנו על האסון והמשכנו והפנים קדימה, באמונה, בהתחזקות, בתקווה למשפחה גדולה שנקים. וב"ה זכינו. העתיד שחיכה לנו היה מלא בצחוק ילדים, בחכמות שלהם ובנחת יהודית אמתית.

לפני שעזבנו לישראל זכינו לחבוק בידינו בת. הפעם החלטנו לא לקרוא על שם שתי האמהות שלנו ביחד. חשבנו שאולי לא היה זה נכון לתת שמות על שם שני אנשים צדיקים שנפטרו טרם זמנם. נעמי (זיס) קראנו לה, על שם זיס, אמי, והיא הנעימה את ימי ולילותיי בעצם היותה.

באותם ימים רצה ר' סנדר, גיסי, לנסוע לישראל. הוא שלח לישראל מכונת דפוס מבית הדפוס שלו בהונגריה, כדי שיוכל להמשיך בעבודתו בארץ הקודש והחל בהכנות לעלייה. אלא שבינתיים הרב'ה מסאטמער נסע לאמריקה ור' סנדר, חסיד סאטמער בעצמו, החליט לנסוע בעקבותיו.

באותו הזמן קיבלנו אנחנו סְרְטִיפִיקט (רישיון עליה) לאמריקה מדוד של בעלי – אחיה של סימא אמו. בעלי לא רצה להגיע לאמריקה משום שהיינו צריכים להגיע בדרך לשבדיה ולשהות בה תקופה ורק משם לעלות לאנייה לכיוון אמריקה. "אני לא נכנס לשבדיה", החליט בעלי, "זו טרייפּע לאנד"¹⁴. אם לעזוב, רק לארץ ישראל, הוסיף בלהט. החלטנו להתחלף בכרטיסים. אנחנו נסענו ארצה בכרטיסים של רוחל-מלכה וסנדר ואילו הם נסעו לאמריקה בכרטיסים שלנו. נפרדנו בידיעה שלא ניפגש בקרוב.

14 ארץ טרייפּה- באותם ימים הייתה שבדיה סמל הליברליות. כל אחד יכול היה לגור בה ולעשות כרצונו- בשונה משאר מדינות העולם, שהיו שמרניות.

לימים, כשהרב'ה מסאטמער הגיע ארצה לביקור, הגיעו אתו גם רוחל-מלכה ור' סנדר. באותה עת הוא היה מנכ"ל מוסדות סאטמער ואחד מהאנשים הקרובים לרב'ה. כל חברי המשלחת של הרב'ה יצאו מחיפה לירושלים, ברכבת. בעלי, שידע שהרכבת עוברת ליד יסודות, ביקש ממנהל הרכבת שהרכבת תעצור חד-פעמית ממש בשערי המושב. המנהל נעתר לו והרכבת עצרה. כל הגברים של יסודות דאז הגיעו ברגל כדי לתת שולם-עליכם (ברכת שלום) לרב'ה הצדיק. המחזה היה מרומם ונחרט בלבבות כולנו. מאוחר יותר נפגשנו עם ר' סנדר ורוחל-מלכה ואנו האחיות היינו מאושרות לשבת ולשוחח, אחרי כל כך הרבה שנים של התכתבות.

גם זלדה אחותי נסעה עם בעלה לאמריקה. הם יצאו לגרמניה וחיכו שם תקופה ארוכה עד לקבלת אישורי כניסה לאמריקה, ואז עזבו את גרמניה מאחוריהם ופנו לבנות את עתידם בחברה חרדית וליד אלה ממשפחתם כשכבר התבססו במקום. כך גם אחי, הרב חנניה יום-טוב ליפא, עזב את סלובקיה עם משפחתו לטובת ריכוז חרדי באמריקה. הוא עשה חיל והוסיף הרבה קדושה לארה"ב במצווה שנטל על עצמו - ייסוד מקוואות בכל רחבי היבשת. הוא דאג לתרומות ולביצוע ושמח שעזר בכך לתושבים שרצו לחיות חיים יהודיים ובקלות. במקביל היה רב בקליבלנד שבמדינת אוהיו ובהמשך כיהן בתפקיד רב בניו-יורק.

פרק ז' - עולים בקודש

המסע לארץ ישראל

בשנת 1949 התארגנו למסע.

לא ידענו מאומה על חבלי הקליטה בארץ וטוב שכך. ארזנו את כלי הבית וכלי המיטה ואת החפצים המועטים שהספקנו לרכוש. הם נשלחו באנייה שהגיעה ארצה אחרינו. יצאנו לדרך. בעלי, אני ונעמי - בתנו שהייתה כבת שנה וחצי ולא הבינה את משמעות הנסיעה עבורנו. לקחנו אתנו צידה לדרך את צורכי הפסח - מצות, בשר ושומן וכמובן כמה מזוודות עמוסות כל טוב. הגענו לפרסבורג ששמה שונה לברטיסלאבה ומשם נדדנו לאיטליה לעיר הנמל יוֹטְרֵנִי ובה שהינו במהלך חג הפסח. מיד לאחר החג הגיעה אנייה בשם "הגליל" ולקחה אותנו ארצה.

במשך שלושת ימי ההפלגה התגוררנו בנפרד. אני שהיתי בחדר עם נעמי הקטנה ושתי נשים נוספות ובעלי שהה בתוך אולם ענק ובו אנשים רבים, מכל המינים והסוגים. איני זוכרת מה אכלנו - כשהצלחנו לאכול ואיני זוכרת את הדרך. נעמי העסיקה אותי, ככל ילדה בגילה שנמצאת במקום נטול משחקים ובלי שגרה ברוכה, ורצייתי כבר להגיע ארצה. למקום שעליו אבי סיפר ודיבר בכל סעודת שבת - אל "ארץ ישראל". כולם סבלו מבחילות האופייניות להפלגה, ואני, שציפיתי לילד נוסף בקרוב, הרגשתי גרוע עוד יותר. רצייתי להגיע כבר למקום יציב, ליבשה.

הגענו לחיפה. שהינו כמה ימים באוהל זמני ונדדנו שוב - הפעם לחדרה, ל"בית עולים" שהיו בו אנשים מכל המינים והסוגים. מגוריי במישקולץ,

לצד יהודים רבים שאינם שומרי תורה ומצוות, עזרה לי לא להיבהל מהמצב הרוחני בארץ. ידעתי לקראת מה אני הולכת וידעתי כי ארץ ישראל היא ארץ הקודש, אולם לא כל אנשיה קדושים הם. היו בו, במחנה, שתי אפשרויות לשינה. אפשרות אחת – אוהל לזוג (בדרך כלל ישנו באוהל שני זוגות והייתה כמובן הפרדה ביניהם) ואפשרות שנייה – ביתן גדול ומגורים משותפים לכמה משפחות. הלכנו לראות את הביתן וראינו מבנה באורך כעשרים מטרים, ובתוכו מדורים מדורים חצויים בוילונות. כל מדור כלל שתי מיטות. כך לכל האורך – מיטות ווילונות החוצצים בין המשפחות. הסתכלנו זה על זו ובעלי פסק מיד: "אנחנו נישן באוהל. לא בא בחשבון לישון כך עם משפחות נוספות."

הגענו לאוהל. אוהל קטן מוקף חולות מלוא האופק. מזג האוויר היה שרבי, משהו שלא הכרנו מהבית. לא היה כלל חשמל או גז – כולן בישלו על פרימוס ואני, אני הבאתי אתי מסלובקיה כיריים חשמליות, ומה אעשה בהן בלי חשמל? לא ידעתי איך משתמשים בפרימוס. מה מבשלים בעזרתו וכיצד? קיוויתי שעם הזמן אלמד. לא היינו מפונקים, לא אני ולא בעלי. שנינו התרגלנו לחיות עם מה שיש ואחרי ה"כלום" שהיה לנו במחנות, כל דבר מאכל היה טוב יותר.

החלטתי לנסות להשיג עבורנו צריף קטן ויהי מה. מדי יום צעדתי בדרך הארוכה והחמה עד המשרדים. הדרך הייתה חולית וחשופה לשמש קופחת. הלכתי כשאני בקושי נושאת עצמי, וההליכה בחום הכבד לא היטיבה עמי. ביקשתי צריף קטן עבורנו. ושוב ביקשתי ושוב... ולבסוף קיבלתי את מבוקשי. אני חושבת שהם ריחמו עליי, כשראו איך אני נגררת, בחודש מתקדם, בחום הכבד שלא התרגלתי אליו עדיין. היום שבו נכנסנו

לצריף הקטן היה יום מאושר בחיינו. הכנסנו לצריף את שתי מיטות הסוכנות שקיבלנו וביניהם הנחתי ארגז גדול שישמש כשידה. פרסתי עליו מפה יפה וסוף סוף הרגשתי שיש לי בית. קטן וחמים.

ערב שבועות הגיע מהר משחשבונו. היה זה חג ושבת ביחד ולא ידעתי איך להתארגן בעניין האוכל. הלכנו לשוחט בחדרה ושחטנו עוף. בישלתי אותו על הפרימוס בתשומת לב ובהתרגשות ואחרי שהיה מוכן כיסיתי אותו היטב והעברתי לידי אחד העולים שהיה ברשותו מקרר עם קרח. באותו חג היה חמסין כבד. כשהגיע היום השני של החג מיהרתי לקחת את העוף המבושל שלנו, אולם קרתה תקלה מעציבה. הקרח במקרר נמס והעוף התקלקל. ברגע הראשון התאכזבתי. כמה טרחתי עד שהצלחתי להכין מטעמים מהעוף הזה וכל זה היה לשווא! למזלי, לא הייתי צעירה "תינוקת", שתעשה עניין מדבר כזה פעוט. הייתי בוגרת אושוויץ וככזו ידעתי לקחת הכול בפרופורציות נכונות. שמחתי שיש לי משפחה משלי וקורת גג לראשי ושאני נמצאת בארץ ישראל – הארץ שדיברנו עליה וחלמנו עליה בלאגר בלילות ובימים. המחשבות השמחות על כל הטוב בחיי עזרו לי לצלוח בטוב את ארוחת החג שנזרקה כולה לפח לפני שזכינו לטעום ממנה.

באחד הימים, כשבעלי התפלל לפני העמוד עקב יארצייט, שמע אותו משהו חשוב. היה זה ר' הלל רוט.¹⁵ הוא ניגש אל בעלי ואמר – "אברך, מאיפה אתה?"

15 עסקן גדול בפא"י, באותם ימים. הוא עזר בשמחה למשפחות רבות שעלו ארצה תוך שהוא מקריב מזמנו לטובת הכלל.

"אני? מקירהלמץ. ענה בעלי.

"אבל למדת בישיבה? איפה?" המשיך להתעניין.

"כן, למדתי בהלמץ ובנייטרא ובקוסון". השיב בעלי בעודו תוהה לפשר ההתעניינות בו ובעברו.

"ומה השאיפה שלך כאן?" שאל ר' הלל רוט בצורה ישירה.

"יש לי היתר הוראה מלפני ה"לאגר" ואחרי המלחמה הייתי רב בקירהלמץ כשנה". סיפר בעלי.

"טוב. יש לי מקום בשבילך". חתם ר' הלל רוט את השיחה והם נפרדו לשלום. העסקן החשוב והנמרץ לא בזבז זמן. הוא נסע ליסודות וביקש שיקראו לרב לשבת, כדי להכיר אותו. באותו הזמן התגוררו ביסודות שבע משפחות ונוסף עליהם היו בני נוער - בנים ובנות. בעלי קיבל זימון לשהות שבת ביסודות, כדי שיתרשמו ממנו וכדי שהוא יוכל להתרשם מהמקום ומאנשיו. הוא התפלל ומסר דרשה ואנשי המקום רצו בו. כשחזר לחדרה ועיניו נוצצות שאלתי: "נו, מה כל כך מצא חן בעיניך?" והוא ענה - "אפשר לדבר על זה. האנשים, כולם לומדי תורה. הם עובדים כל יום עד ארבע ואז הם פונים הביתה להחליף בגדים והולכים ללמוד ברצינות." הרגשתי כי הוא רוצה להגיע לשם, למקום הקטן הזה וקיוויתי שבחירתו אכן נכונה עבורנו.

בתנו השנייה נולדה בחדרה. הפעם קראנו לתינוקת על שם אמו של בעלי - סימה. ושמחנו שהלידה עברה בשלום ושמשפחתנו גדלה ב"ה. זמן קצר אחרי שנולדה סימה קיבלנו הודעה. "באים לקחת אתכם ליסודות באוטו משא". ארזנו הכול והתכוננו לפרידה מחדרה ומאנשיה. המשאית

הגיעה ועלינו אליה עם ילדה פעוטה ותינוקת קטנטונת ומעט חפצינו אתנו. נסענו ונסענו במשאית המקרטעת, שהרדימה היטב את הקטנות, ובלבי שכנה סקרנות נשית. איך יהיה המקום החדש? האם אמצא חברות נחמדות בין שכנותיי? איך נסתדר בקיבוץ?

בליל חמישי הגענו לשדות הקיבוץ.

בתי יסודות היו צמודים לכביש מספר שלוש (על שטח השדות, כיום) וקיבלנו פחון קטן למגורים. בהמשך קיבלנו צריפון, שהיה טוב במקצת מהפחון, אבל עדיין היה רחוק ממושגי הבית שממנו הגעתי. "נחתנו" לקיבוץ לקראת החגים ואתנו "נחתנו" קשיי קליטה וניסיונות לא פשוטים.

הראשון שבהם היה אַפִּיִדְמִיָה (מגפה) של דיזנטריה. היו בקיבוץ רק שלושה חדרי שירותים במרחק די-גדול מהפחונים. ההידבקות הייתה מהירה, עקב תנאי סניטציה גרועים ואני עצמי נדבקתי ובקושי תפקדתי. ללכת עד השירותים היה עינוי אמתי ולטפל בבנותי הקטנות בלי אם ואחיות לצדי, היה מבצע לא פשוט. מה שעזר לי בכל פעם שהיה קשה, היה החוסן הנפשי. האם משהו מהדלות, מהחסר ומהפשטות יכול היה להתחרות בזוועות שעברנו? לא! "המתנה" שקיבלנו, בעל כורחנו באושוויץ הייתה - בגרות נפשית.

בחנוכה עברנו להתגורר על הקרקע הפנימית יותר - היכן שממוקמים כיום חלק מבתי המושב. קיבלנו "צריף שבדי" שאכן הגיע משבדיה. היה זה צריף עץ מחולק לשניים. לכל משפחה היה חדר אחד וארון קיר שנבנה לכל חדר על הקיר המשותף, החוצץ בין החדרים. דוד של בעלי שלח לנו \$100 שנחשבו להון של ממש באותם ימים בישראל. לקחנו את הכסף

ויצאנו לקנות ריהוט לביתנו הקט. קנינו שתי מיטות ברזל (מיטות סוכנות), ארון בעל שלוש דלתות ושולחן אוכל עם ארבעה כיסאות. תפרתי וילונות, כיסיתי את השולחן במפה יפה, והרגשתי עשירה.

בקיבוץ, כמו בכל קיבוץ, כולם עבדו. היה סידור עבודה וכל אחד ואחת תרמו את חלקם. בתחילה קיבלתי עבודה במכבסה. הרגשתי לא נוח לעבוד שם, לטפל בכבסים של כולם, למרות שעבדתי בתחום כביסות בגדי הילדים. העדפתי לעבור לבית הילדים ולעזור במטבח בהכנת האוכל.

העבודה הייתה קשה ותובענית. בית הילדים התמלא בילדים בני גילים שונים. הכנתי דייסות וריסקתי פירות. הכנתי כריכים ומרקים וניקיתי הכול אחריי, כך שכמעט ולא היה לי פנאי להכניס אוכל לפי. היו שהתפלאו על המטבח המצוחצח, אך אני לא הבנתי מה מיוחד בכך. לא כולם נוהגים כך? היה זה חלק טבוע באופיי, וכיום, כשקשה לי לעשות הכול בעצמי, אני מבינה שלתכונה הזו יש גם חיסרון – אני רואה הכול, בפרט את מה שזקוק לניקיון יסודי בביתי...

הארוחות היו משותפות ונאכלו בצריף חדר האוכל. היה זה נחמד לפגוש את שכנותיי, אולם לפעמים רציתי קצת פרטיות וזו לא הייתה. לפחות לא בזמן הארוחות. לפני ליל הסדר קרא לי "מארגן סידור העבודה". הוא פנה אליי בבקשה: "הרבנית, אם תהיי אחראית על ארגון השולחנות תחזרי מאוחר הביתה. איני רוצה שהרב יחכה לך זמן רב מדי. חשבתי שאולי תהיי את הסדרנית בערב הזה וכך נפתור את הבעיה." הסכמתי עם דבריו ובאותו ליל סדר הייתי הסדרנית ודאגתי שהכול יתנהל כשורה.

בתחילה, שימש צריף אחד כבית כנסת וכחדר האוכל. בהמשך, היו חדר האוכל ובית הכנסת במבנים נפרדים. עדיין מבני עץ פשוטים, אולם לכל הפחות במרחק סביר זה מזה.

הכול התנהל כשורה, פחות או יותר, עד לאותו יום נורא. שלוש נערות, ניצולות שואה בעצמן, עבדו במטבח. אחת הלהבות קפצה לגובה רב וכנראה שהן נבהלו מעצמת הלהבה ומיהרו לחפש מים כדי לכבות את האש. כד חלב גדול משך את תשומת לבן. הוא עמד מולן, גבוה ומלא בנוזל שקוף. הן חשבו בטעות כי הוא מלא במים. ברגע ששפכו את ה"מים" על האש קרה דבר מפחיד. האש לובתה בשניות והייתה ללהבה ענקית בגודלה. לא היה להן לאן לברוח. האש קיפצה בקלילות ממקום למקום כשהיא לוכדת אותן בין לשונותיה החמות.

כל הקיבוץ הריח את האש. כולם הריחו את ריח העץ שספג מים רבים, במהלך הניסיונות לכבות את השריפה. הילדים נלקחו משם, למבנה מרוחק, שלא יביטו בזוועה וכולנו יכולנו רק לבכות. שלוש הבנות: שרה, לאה ובת שבע נכוו בכל גופן. הן לא נפטרו מיד, אלא לאחר כמה ימי ייסורים. הן נקברו בבית החיים ב"זיכרון מאיר", אשר בבני ברק ובעלי הרב, הקפיד לנסוע לשם כל שנה ולצרף אליו מניין גברים כדי להתפלל לעילוי נשמתן.

ארבע משפחות גרו ב"שכונה" הקטנה שלנו. ארבע משפחות צעירות שהשותף להן – המוצא האירופי, הבתים הדתיים מאוד, המלחמה, אובדן רוב בני המשפחה והכאב הבלתי נגמר. אני זוכרת רק דברים טובים מאותם ימים שבהם ישבנו בחצר המשותפת – ארבע נשים וילדיהן

הקטנים. עסקנו בעיקר בתיקון בגדים ובהטלאתם ופטפטנו בעליצות תוך כדי שתיית קפה וטעימת כיבוד קל. למרבה הפלא מעולם לא דיברנו על המחנות, על המשפחות שאיבדנו ועל הגעגוע הבלתי פוסק. הנושאים הללו היו מחוץ לתחום. כאילו לא היו דברים מעולם. כאילו ילדותנו לא נגדעה ומשפחותינו חיות לצדנו. הייתה זו הסכמה שבשתיקה.

בעלי הרב, החל לדבר על השואה הרבה לפני. הוא שיתף אנשים ב"חוויות" המחנות ובניסים ובהשגחה הפרטית שחוה. אני לא הייתי מסוגלת לדבר על כלום. רק אתו שוחחתי על כך לפעמים. אני זוכרת כי בתקופת החגים הרחתי תמיד את עשנה של בירקנאו, עשן גופות הנספים. אני יודעת למה ומדוע הרגשתי זאת, אך אני זוכרת שהריח היה ממשי ומוחשי ושיתפתי את בעלי בכאב הזיכרון הזה שנדבק בי ובגדיי.

בכלל, במשך שנים רבות חלמתי חלומות זוועה. היו בהם כל המראות שנחרטו בי, מראות קשים באושוויץ, של עינוי ומוות נוראי. בכל פעם התעוררתי כשלבי פועם בחזקה ושמחתי לגלות כי זהו רק חלום, סיוט שחלף. לא שיתפתי בחלומותיי איש. הם היו הסוד הקטן שלי. לא רציתי לצער אף אחד סביבי, לא רציתי שהכאב שלי יזלוג הלאה, לאנשים אחרים, וכך התמודדתי עם הסיוטים בשקט.

תזכורת קשה נוספת עבורי לאימת המחנות הייתה בעת משפטו של אייכמן. עד אז שתקתי, אולם באותה העת, הכאב והכעס גרמו לי לדבר מעט, לפחות בפני מי מבין ילדיי שהיה מסוגל לשמוע. עקבתי בדריכות אחרי המשפט שחשף את היהודים בישראל להיקף הזוועות. קראתי את ההתפתחויות בעיתון "שער למתחיל" שהיה כתוב בעברית קלה (קָלָר נעני,

אמה של ציפי רובין, קיבלה אותו ונתנה לי את העיתונים). כאבתי מחדש את כאב הקרבנות ובכללם את כאב האובדן של בני משפחתי היקרים.

הפעם הנוספת שבה הרגשתי כי פצעיי נפערים מחדש הייתה כשהחליטו לתת לנו "שילומים" - כספי פיצויים על הסבל שעברנו בזמן המלחמה. נאלצנו לעבור מחדש את כל "חוויות המלחמה" בפני החוקרים. הם לא הניחו לנו ושאלו וחיטטו בפצעים הפתוחים בחוסר רגישות. אני יודעת כי עשו זאת כדי לאמת את ההצהרות שלנו ובכל זאת הייתה זו תחושה קשה של כאב והשפלה. עברנו גיהינום פעם אחת. מדוע אתם מתעקשים להוליך אותנו שוב בתוך שבילי הגיהינום? זו הייתה הרגשתנו.

רב המושב

לא קל להיות רב של מושב. לא קל. האחריות לחיי הרוח נופלת על כתפי הרב. עליו לשמש דוגמה אישית טובה, לדעת לכוון ולהעיר בצורה נעימה ומצד שני לא להתפשר על דברים החשובים לו. בעלי זצ"ל ידע לשלב בין השמירה על עקרונותיו ובין האהבה והיחס האישי לכל אחד בהתאם לאופיו וליכולתו.

בשלב מסוים הוחלט כי הקיבוץ יהפוך למשק שיתופי. היו לכך יתרונות רבים ולא אכנס לפירוט שלהם, רק אספר כי בשעתו ניגשו אלינו ושאלו אותנו: "מה אתם רוצים להיות - חברי משק או שהרב יהיה רב מטעם הרבנות?" "אנחנו רוצים להיות כמו כולם." הייתה תשובתנו תמימת הדעים. לכל אורך הדרך היה חשוב לנו להיות במעמד שווה לאנשי

המקום, שאהבנו. היינו כולנו משפחה אחת גדולה. כולם דאגו לכולם וכל רגעי השמחה או העצב התחלקו בין כולנו.

אינני זוכרת מתי היה זה בדיוק. בעלי הרב התחיל. הוא היה חייל כשבועיים ואז הוחלט כי רבנים לא יהיו חיילים ככל אדם אחר, והוא שוחרר מהצבא. הקשר שלנו עם הרבנות הצבאית היה קשר מיוחד וחם. מדי שנה, הגיעה אלינו משלחת רבנים ובראשה הרב גורן. הם קצרו מהתבואה החדשה כדי שיהיה להם קמח למצות לשנה הבאה. בכל פעם שהגיעו, הכנתי כיבוד נאה ושתייה והרב גורן נשא נאום. ביציאה למלחמות, כשצעירים רבים נסעו להשתתף בקרבות, נהג בעלי הרב, לברך את היוצאים לקרב. זכורה לי בבירור אישה צעירה שעמדה ומררה בבכי. היא חששה לחיי בעלה. בעלי הרב, ניגש אליה והרגיע אותה במילים חמות והיא ניגבה את דמעותיה וקיוותה לטוב.

הרב אהב ללכת לרבנים. הוא פקד את כל גדולי התורה והחסידות. אצל ה"חזון איש" היה בן בית. הוא הגיע לביקור בכל שבוע וכשראו אותו מחכה בתור היו אומרים: "הרב קליין בחוץ, תכניסו אותו." בכל ענייני השמיטה ודיניה נהג הרב להתייעץ עם ה"חזון איש". בנוסף הלך לכל הרבנים החסידיים. הוא ביקר כל אדמו"ר - מופך ושאינו מוכר, התייעץ בכל עניין ועם הזמן נועצו גם בו. רבני האזור הגיעו אליו ושאלו שאלות - לא רק מהישובים הסמוכים כמו - חפץ חיים, אלא גם מגמזו ומשעלבים. שכלו החרף ויושרו, יחד עם נועם הליכותיו והקפדתו על קלה כבחמורה, הוציאו שמעו למרחוק ורבים פקדו את ביתנו ורצו בעצתו. בעלי הרב, נהג גם לפקוד ברגליו את הישיבות השונות, בפרט כשהחלו בחורי יסודות

לגדול ולהיכנס להיכלי לימוד. תמיד התעניין בשלומם ורצה לדעת איך הם מתקדמים.

לא רק לבחורים דאג בעלי, בתפקיד רב המושב. הוא ידע במה כל אחד זקוק לעזרה פיזית ולסעד נפשי. הוא דאג לקנות את ארבעת המינים לכל התושבים והיה עומד בבית, נוטל אתרוג בידו ומכריז: "אתרוג זה ל..." ומניח בצד. "אתרוג זה ל..." - כל אחד בהתאם לחומרותיו ולטעמו האישי. גם כשאושפז והרגיש מאוד לא טוב, מלמל כאילו מתוך חום משהו לגבי: "ארבעת המינים שיש לשלוח לאחת האלמנות". חשבנו שהרב מדבר מתוך הזיות חום, אך התברר כי הוא "אוחז ראש" והוא הרגיש עול מכך שאלמנה שדאג לה לא קיבלה את ארבעת המינים עדיין, ויש להביא לה אותם. לפני פסח קנה מצרכי מזון כשרים לפסח עבור כולם והקפיד שהקהילה שלו תהיה מסודרת מבחינה גשמית ורוחנית.

אחד הדברים שהיו בנפשו היה האחדות. בעלי הרב, לא הסכים שיהיו כמה בתי כנסת. הוא רצה שהקהילה תהיה מאוחדת כמה שיותר ולא תתפלג לקבוצות ולתתי-קבוצות. אני משערת שלא כולם הסכימו אתו, אולם אף אחד לא שינה מדבריו וכך נשארנו עם בית כנסת אחד עד היום.

במשך השנים, משפחתנו התרחבה. נוסף לנועמי שנולדה בסלובקיה ולסימה שנולדה בחדרה נוספו לנו ביסודות שאר ילדינו:

ר' יעקב חיים - שנקרא על שם סבי מצד אבא.

פייגא - שנקראה על שם הסבתא של בעלי, מצד אמו.

מלכי - שנקראה על שם סבתא של בעלי, מצד אביו.

ר' ישראל-צבי - על שם הרבי מקוסון זצוק"ל, רבו המבורך של בעלי.

טוֹבֵי – על שם סבתי, מצד אמי.

מרים-שיינדל- על שם סבתי, מצד אבי.

ב"ה כולם נשואים, כולם בעלי משפחות וכולם הולכים בדרך של בית אבא. זכיתי לראות את תפילת "זוכני לגדל" שנאמרת לאחר הדלקת הנרות, מתקיימת בצאצאיי.

עם השנים נחלש בעלי. הייסורים שהיו מנת חלקו בשנות המלחמה, הזעזועים שפקדו את גופו בעבודות הכפייה, בצעדות ובמחלות שעבר, לא תרמו אף הם לבריאותו הרופפת והוא הלך ונחלש למול עיניי. התעקשתי לטפל בו בעצמי. לא הייתי מוכנה להכניס הביתה עובד זר שיגע בגופו הקדוש. לא היה לי קל, אולם עשיתי הכול בשמחה – הן זהו בעלי היקר! כשנכנס לבית החולים, מעט לפני שנרו כבה התפלא הפרופסור שטיפל בו. "אתם בטוחים שרק אימא שלכם טיפלה בו? לא הייתה לה עזרה מאדם צעיר?" הוא שאל את בנותי. "תגידו לה שהיא צריכה לקבל צל"ש!" הוסיף ואני יכולתי רק למשוך בכתפיי. עשיתי מה שהייתי אמורה לעשות. הייתה זו זכות עבורי לסעוד את בעלי הצדיק.

בעלי הרב, לא ויתר לעצמו. כל זמן שהיה מסוגל לעמוד הלך להתפלל במניין. זכורה לי פעם אחת שהוא חזר עייף ולחש: "היה לי שווה ללכת, רק בשביל האמן יהא שמה רבא!" ובשבת, כשהייתה ברכת החודש, הוא התעקש להגיע, לעמוד לפני התיבה ולברך. החודש האחרון שאותו ברך היה חודש כסלו. הוא הגיע בכיסא גלגלים, וכשעיניו עצומות ביקש בתחינה. "יהי רצון מלפניך... שתחדש עלינו את החודש הזה לטובה ולברכה..." וכמו תמיד, כשהגיע למילים: "חיים שתהא בנו אהבת תורה

ויראת שמים" החל לבכות, בכי של ממש. מכל הברכה היפה והחשובה הזו, החלק הזה, הרוחני, היה החשוב ביותר בעיניו, ודווקא עליו התעכב בבכי.

ופעם אחת, ממש לפני הידרדרות מצבו, הגיע בני ר' ישראל-צבי לשבת. בליל שבת ביקש להתברך מפי אביו, כפי שהיה נהוג בביתנו בכל שבת. הרב בירכו בכוונה ובירך גם את ר' יאנקעב-חיים. לנוסח הברכה הקבוע הוא הוסיף משפט שנחרט בי לזיכרון עולם. "שיהיה לך הרבה נחת מהקהילה." בירך בשקט את ר' יאנקעב-חיים. "שיהיה לך נחת." הייתה זו הכרתו הרשמית של בננו לתפקיד הרב. באותם ימים היה ר' יאנקעב-חיים יד ימינו של אביו במילוי תפקידיו הרבים. אולם תמיד היה עוזר או משנה לרב ופתאום – ברכה שכזו? אין זאת אלא שבעלי הרב, ידע שימיו ספורים. הוא רצה שיהיה ברור לכולנו כי בנו יהיה זה שימשיך דרכו. הוא נבחר.

שישים וארבע שנים היינו יחד. שישים וארבע שנים שבהם צעדנו במסע החיים המשותף. לא תמיד הייתה קלה הדרך. לפעמים הייתה קשה היא ומלאת מהמורות, אולם כשחיים ביחד בזוגיות תומכת ומחזקים זה את זה – הכל קל יותר, גם הימים הקשים והעצובים שלא בחרנו לעצמנו. בשבוע האחרון לחייו של בעלי, הייתי בבני ברק, בעלי היה מאושפז ב"מעייני הישועה" והילדים שהו אצלו בתורנות. כשהגעתי אליו, טרם צאתי ליסודות, ביקשתי: "טאטע, תחיין." והוא חיין אליי את חיוכו האחרון. כך נפרדנו. בחיין.

כשחיין על שפתיו הוא נפטר. רב בית החולים הגיע והתפלא. "למה אתם חושבים שהוא נפטר? הוא מחיין." רק לאחר כמה שניות הבין שהרב איננו

עוד אתנו. "הוא היה אדם צדיק, מלמל. "רק צדיקים נפטרים כך - בחיוך".
הוסיף.

בעלי, הרב הגאון דוד בן ציון קליין זצ"ל נפטר שבע ימים, טהור ומזוכך,
ב-ט' באדר תשס"ט ונקבר בבית החיים של יסודות. יהי זכרו ברוך.

סוף דבר

מאז חלפו כמה שנים ואני עודני כאן, ב"ה, משתדלת למלא ימיי במעשים
ברוכים. אני מוקפת במשפחתי הגדולה, זוכה לשמחות רבות ורואה בעצב
את הידלדלות השורות בקרב חברותיי הטובות, שהיו לי למשפחה במקום
זו שאיבדתי. איני נהיית צעירה יותר ובשנה האחרונה עברתי תקופה לא
פשוטה מבחינה בריאותית.

בחודש שבט, בעיצומם של ימי שמחה במשפחה, חשתי ברע. נלקחתי
לבית חולים "קפלן" הסמוך למקום מגורי ובמשך כמה ימים התנדנדתי
בין חיים למוות. בשעות שהרופאים נלחמו על חיי וכל בני המשפחה
התפללו בדמעות - הייתי באושוויץ.

הרכבת עמדה בתחנה האחרונה והוריי יצאו ממנה. אחריהם ירדו אחיותיי
יענטי ופריידע עם ילדיהן הרכים ואני רציתי לחבקן. שורות שורות של
אנשים ונשים נרעדים עמדו בשקט והכלבים נבחו - ממש כמו אז.

שוב נפרדתי מיקיריי ושוב חציתי את הדרך אל הגיהנום. זלדה ורוחל-
מלכה הלכו לצדי ושלושתנו נלחצנו זו אל זו, צעירות, מפוחדות, מותשות.
טאטע, רציתי לצעוק, טאטע, חכה רגע! מאמי, חכי לי. אני באה! אבל הם
התרחקו ממני ונמוגו בחלל.

הצטנפתי בכאב וגעגוע ישן הפליא אותי בעצמתו. לא הבנתי מה קורה
אתי עד שהכול הסתחרר סביבי. התמונה היטשטשה ומצאתי עצמי על
מיטה לבנה בבית החולים ובנותיי לצדי. לרגע לא הבנתי איפה אני ומה

אני עושה שם עם כל המכשירים סביבי והרופאים... וטעם קל של החמצה נותר בפני-אבא ואימא היו כה קרובים אליי ואני לא הספקתי אפילו לגשת...

רק כמה ימים אחר כך הבנתי את גודל הנס שחוויתי וידעתי שקיבלתי את חיי במתנה פעם נוספת. הודיתי לריבוינו של עוילם ונאנחתי בהקלה - אני פה, בישראל ויש לי משפחה יפה ברוך ה' ואשוויץ, אושוויץ שלי, חיה רק בתוכי, בעולם משלה.

בסייעתא דשמיא התגברתי על הכול וחזרתי לתפקוד עצמאי.

בשנה זו הצטרפתי לפרויקט המועצה - תיעוד קורות חיי.

במשך חודשים ישבתי ושחזרתי את כל קורותיי - מילדותי ועד שהגעתי ארצה, אל המנוחה והנחלה. תמונות מבית הוריי צפו מול עיניי ויחד אתם התחזקו בי הגעגועים להוריי, למשפחתי האהובה, לעבר שהיה ואיננו.

כשהגענו לפרק הקשה - שחזור מוראות השואה, נדהמתי מבהירות הזיכרונות שבתוכי, מעצמת הכאב החד שלא קהה עם השנים, מהאמונה החזקה שזכיתי להתעטף בה ולצעוד בגיא צלמוות - אני ואלוקי עמי.

מתנות רבות קיבלתי בחיי: זכיתי להיוולד למשפחה מיוחדת, לשני הורים צדיקים; ש"תורה עם דרך ארץ" שימשו בביתם ביחד; שכל חייהם היו קודש לחיים יהודיים במיטבם. זכיתי להינצל באושוויץ ובמחנה העבודה שבו עבדתי כשנה, בניסים. זכיתי לאח אוהב ומסור שפרש עליי חסותו ודאג לי- פיזית ונפשית. זכיתי להינשא לבחור שהיה בן דמותו של אבי זצ"ל בכל - בלימוד, בחסד, ביראת שמים, ביכולת לשמש בעל תפילה, בכישרונות מרובים. זכיתי לעלות ארצה ולהגיע אל המקום הנפלא הזה,

"יסודות", שכולו הולך בדרך התורה. הגעתי למשפחה כל כך יפה וגדולה, שיש בה כבר חמישה דורות וכולם אוהבי ה', יראי אלוקים, יהודים אמתיים.

אני משחזרת את קורות חיי בפליאה ומבינה כי הבית שממנו הגעתי, האמונה שבה ניחנתי וצוואתו של אבי - עזרו לי לצלוח את קשיי החיים ולהביט תמיד קדימה - בנחישות, בתקווה, ביכולת כמעט על-אנושית לשרוד בכל מצב.

מעל במה כתובה זו אני רוצה להודות לקב"ה על כל חסדיו שעשה עמי, מיום היוולדי עד הלום. על כל חסדיו הקטנים, היומיומיים ועל כל חסדיו הגדולים ובפרט על ידו הרחומה שהובילה אותי בעמק הבכא הקרוי אושוויץ. איני יכולה לדמיין חיים אחרים שהיו משמחים אותי יותר. אני מרגישה עשירה. זכיתי. זכיתי כל כך הרבה פעמים באוצרות חיים, תרתי משמע. ואני מביטה לצדדי ורואה את ילדיי האוהבים, את נכדיי ההולכים וגדלים ומסלולם ברור וטהור, את ניניי ובני ניניי, גדלים ומתפתחים, בדיוק כמו הוריהם ודמעות אושר בעיניי. אני מביטה בבני-הרב יאנקעב-חיים שליט"א, הממשיך את דרכו של אביו במושב - בנועם הליכות, בחן ובכובד ראש, ורואה איך הוא מקובל על הקהילה, כיצד הוא - ביחד עם זוגתו שתחיל מעורב בְּכָל, מתוך אכפתיות ולשם שמים, אני תוהה - היש מאושרת ממני?

ברצוני להעלות את זכר אחי - הרב חנניה יום-טוב ליפא זצ"ל שאימץ אותי אל משפחתו הצעירה; שכיוון אותי בעדינות לעבר הקמת בית יהודי, כשאני בתוך כאב השכול שהכה בי בלי רחם; שהיה לי לאב ולאם ואני הייתי לבתו.

ברצוני להעלות את זכר בעלי - הרב הגאון דוד בן-ציון זצ"ל, שלקח נערה צעירה, מלאת כאב וייסורים ובעדינות אין קץ הקשיב, תמך והבין - בלי מילים. לא יכולתי להתפלל לבעל טוב ממנו, לא יכולתי לשמח את אבי בחתן טוב הימנו.

ברצוני להודות למושב יסודות שפתח שעריו וקיבל אותנו בחום. היינו משפחה אחת גדולה שבניה יתומים, אודים מוצלים מאש ומוכי צער, שהחליטו לחיות על אף הכול.

ברצוני להודות לראש המועצה, מר אלי אסקוזידו, על מסירותו לתושבי המועצה, על רצונו לקדם כל דבר שבקדושה ועל הפרויקט הזה של תיעוד ניצולי השואה למען הדורות הבאים.

אני פונה לילדיי - השתדלתי להיות אם טובה ומסורה. ניסיתי, ככל יכולתי, לגדל ילדים שמחים שאינם נושאים על גבם את צללי עברי המיוסר. אני מקווה שהצלחתי בזאת ואני מקווה שתבינו כי סגרתי את פי בהיותכם צעירים, מתוך רצון לגונן עליכם ולגדל אתכם חסרי דאגות ופחד.

אני גאה בכם, בכל אחד ואחד מכם ומאושרת שכולכם מקיפים אותי בחום, באהבה ובאכפתיות. יהי ה' אתכם תמיד.

אין לי שאלות על כל מה שעברתי. אני יודעת בוודאות כי הבורא יתברך דאג ודואג לכל אחד מאתנו בפני עצמו. ברור לי שכל מה שקרה בשנים הקשות היה לטובה, ורק אנו, חסרי החכמה האלוקית איננו יודעים את הסיבות לכל מהלך בעולם - לכל נשימה ונשימה שלנו יש תכלית משלה.

אין לי שאלות להוריי. אני יודעת שיכולנו להינצל מאימת אושוויץ אילו הסתתרנו כגויות בהונגריה. אני יודעת כי הוריי העדיפו שנמות יהודיות כשרות ולא ניצל חלילה כגויות. אבי ידע כי המלחמה מסוכנת עבורנו. הוא לא יכול היה לברוח עם אימא ושתי בנות לרומניה ולהפקיר את כל בנותיו וכלותיו שנשארו בלי בעלים בתקופת המלחמה. הוא העדיף לצעוד אל מותו על קידוש ה' כשכל משפחתו עמו. צוואתו - שאותה אמר לי שניות לפני שנעלם, הייתה סם חיים עבורי אז, ומתווה לי דרך עד היום.

מי ייתן והגאולה שלה ציפיתי באותן שבתות שבהן סיפר אבא על ירושלים; שייחלתי לה באותם לילות בצריף הצפוף באושוויץ ובלאגר; שאני מבקשת עליה מדי יום, בתפילה - תגיע בקרוב, במהרה בימינו, מתוך שמחה ובקלות.

*

אבא, עוד עומדות המילים בינינו. מאז ועד היום. הן היו לי למטרה מקודשת, שהצעידה אותי אל מעבר לרוע, נשאה אותי מעל לאדמה המקוללת - שהרי זו טיבה של מטרה בחיים. כל יום שעברתי בחיי מאז נפרדנו, הדהדו בי מילותיך: "אסתר, אי"ה תצאו מכאן ואל תשכחי אף פעם מאיזה בית הגעת. תדברי על הבית. אל תשכחי. מבטיחה?"

צוואתך - קיימתי, אבא!

לזיכרון עולם

אחיי ואחיותיי, ילדיו של אבי ז"ל, מנישואיו הראשונים

לאה – נפטרה צעירה, בטרם הגיעה אלינו המלחמה, בראש השנה, והלווייתה התקיימה בצום גדליה. הותירה אחריה ארבעה ילדים ובעל שנספו באושוויץ.

רבקה – נספתה באושוויץ והותירה אחריה שתי בנות שניצלו. האחת רוחל-מלכה ניילנגר יצאה לכיוון ישראל ומתגוררת כאן והשנייה מינדא רוזנברגר היגרה לארה"ב.

הרב חנניה יום-טוב ליפא - ניצל עם ארבעת ילדיו ואשתו לאה כשהתחבא בבונקר ביחד עם משפחה נוספת. לפי עדותו היו אס.אסניקים שעזרו לו להגניב אוכל לבונקר והעלימו עין. לאחר המלחמה היגר לארה"ב וקיבל על עצמו שליחות קודש – הקמת מקוואות ברחבי היבשת. הוא השיג תרומות ועמל קשה על טהרת עמנו. היה רב בקליבלנד ובניו יורק.

הרב יצחק הֶרֶש (יצחק צבי) - גוייס למונקא-טאבור ונפל בשבי הרוסי תוך כדי לחימה. לאחר גלות קשה בסיביר הצליח לחזור הביתה בשנת 1946. כשגילה כי אשתו וילדו נפטרו באושוויץ התאבל עליהם ובחר להגר לארה"ב. הוא נישא בשנית והתגורר בדטרויט, ובה שימש רב עד לפטירתו.

יְדֵל שְׁיֵע - בהיותו בחור ישיבה צעיר חלה ולקה בשיתוק חלקי ברגליו. (אולי בעקבות מחלת הפוליו). הוא סבל כאבים חזקים ואני זוכרת כי נהגתי ללכת לרופא כדי לבקש עבורו מרשם למורפיום. אבי נסע אתו לווינה לרופאים הטובים ביותר באותם ימים, אולם אף אחד לא הצליח

להקל עליו ולהביא לו מזור. הוא שכב בחדרו והתענה וחבריו היו באים ללמוד אתו בתורנות כל הזמן. כשנכנסנו לגטו הוא נלקח ל"רביר" וממנו נלקח, ככל החולים, היישר לאושוויץ, להמתה בגז.

יענטי- התגוררה בכפר קטן ליד מישקולץ עם בעלה וששת ילדיה. בזמן המלחמה עזרה לנו רבות באספקת מזון. כל משפחתה נספתה באושוויץ.

פריידע- הגיעה לאושוויץ עם כולנו כשהיא נושאת בידיה את ילדה הקטן. יענטי התחננה בפניה: "תני לי את ילדך יענקב-חיים אלי ולכי לעבוד." אולם פריידע סירבה. "איפה שהוא ילך, אני אלך אתו." כך אמרה וכך עשתה. היא הלכה עמו היישר אל תא הגז ונספתה אתו. בעלה ניצל ולאחר המלחמה נישא לבת של בן דודנו.

שיינדל- התגוררה באוֹהֶל עם שלושת בניה. היא הגיעה אתם לאושוויץ והם נספו שם.

חנה – נלקחה עם שלושת ילדיה למחנה בבודפשט – אֵינְטֶרְנֶט לֶאָגֶר – לפני שנכנסו לגטו. כשהמחנה פוּנָה לאושוויץ, הגיעה חנה לאושוויץ ונהרגה עם ילדיה. בעלה, הרב לְמֶל לְנֶדוּא שרד במלחמה והיגר לארה"ב. הוא הקים משפחה יפה וחי במונרו.

ילדיה של אמי ז"ל, מנישואיה הראשונים

זלדה – הגיעה אתי לאושוויץ ובחסידי ה' ניצלה. היא היגרה עם בעלה, ר' שוֹלֶם (שלום) פוֹרְקוֹש, לאמריקה ושם נולדו שלושת ילדיהם. (שתי בנות ובן).

יצחק - נלקח לצבא ל"חיל הפרשים". לאחר תקופה שבה לא שמענו ממנו, נלחצה אימא וחשה שמשהו רע קרה לו. אבא פנה אליי וביקש: "לכי לבסיס ותבררי מה קורה עם יצחק." הלכתי לבסיס, כמצוותו של אבי, וביקשתי לדעת מה שלום אחי. החייל שלפניי פתח את הספר ודפדף ברשימת הנופלים. כשעיניו נעצרו על אחד השמות - הבנתי. יצחק נפל במלחמה. חזרתי הביתה בצעדים אטיים. מה יהיה? איך אוכל לבשר בשורה כה קשה לאמי היקרה? נכנסתי בשקט אל חדרי וישבתי עם רוזחל-מלכה. זלדה הצטרפה וכך ישבנו שלושתנו ושתקנו ושתקנו. לפתע אימא נכנסה לחדר. היא ראתה אותנו והבינה מיד. היא רצה אל אבא ואמרה: "שְׁמִיל אָן, זהו!" והחלה לבכות. היה זה זמן קצר לפני כניסתנו לגטו. זמן קצר לפני שעולמנו נחרב.

ילדיהם המשותפים

רוזחל מלכה- הגיעה עמנו לאושוויץ. היא שרדה במלחמה, לצדנו, ונישאה לבן דודנו ר' סנדר דייטש. הם הגרו לארה"ב והקימו שם את ביתם. ר' סנדר היה למנכ"ל מוסדות סאטמער בארה"ב ולפרנסתו החזיק בית דפוס.

אסתר - אנוכי שניצלתי בחסדי ה' מאושוויץ וממחנה העבודה וזכיתי להקים בית בארץ הקודש.

תודות

לבורא עולם, אשר חנני במתנות רבות ובפרט במתנת הכתיבה, המפגישה אותי עם אנשים מיוחדים והופכת אותי לשליחה שלהם; שליחה של תיעוד חייהם המרתקים, רצופי הקשיים והאמונה - למען הדורות הבאים; שליחה להנצחת הדור המפואר שממנו הגיעו.

לרבנית- גב' אסתר קליין, שמהרגע ששוחחתי אתה בטלפון השתוקקתי לפגוש בה. השיחות עמה נעמו לי מאוד! החום, האמונה, החכמה והארת הפנים - כל אלה ריגשו אותי והעשירו את חיי מרגע שעברתי נגלה לפניי, מצד אחד - מלא עושר רוחני ובית חם ואוהב ומצד שני- מלא כאב ואובדן שהולכים אתה כמו צל עד היום. הלוואי שאצליח לדמות לה ולו במעט.

לסימה, בתה - שעודדה, החמיאה ונתנה מעצמה כדי שהספר יגיע לקו הגמר והוא יפה ומשובח.

לרב המושב, הרב קליין שליט"א, שהיה שותף מלא לתהליך כתיבת הספר, שהקשיב וייעץ בסבלנות בכל נושא שעלה לדיון, כדי שהספר ימלא את ייעודו.

לרב לבל, חתנה של הרבנית ובעלה של טובי שהקדיש מזמנו לקריאת הספר והאיר את עיניי בהערות מחכימות.

לשאר ילדיה של הרבנית, שלולא תמיכתם באמם ולולא האהבה והכבוד שהם מרעיפים עליה, אני בספק אם הייתה מספרת לי את סיפוריה.

לאילה, על הגהת הספר- ברגישות ובאכפתיות אין קץ.

אני ואבא שלי (כף ידה של אימא על כתפי השמאלית)

ר' יוסף קליין, אביו של הרב

הרב קליין עם אמו בנערותו

ליעל, על הגרפיקה הנעימה בסבלנות ובמאור פנים.
לאלי אסקוזידו- ראש המועצה, שהיה מעורב לכל אורך הדרך בתהליך,
ששאל בכל פעם: "מה עם הספר של הרבנית?" ובכך זירז אותי בעבודתי.
מי ייתן ונצליח להתרומם מעל קשיי היום-יום. הלוואי שנזכה לראות
באורו של משיח ובבניין ירושלים, במהרה בימינו. אמן.

ורדית.

הרב חנניה יום טוב ליפא ומשפחתו. שתי ילדותיו הקטנות נולדו בתקופת שהייתם בבונקר

הרב חנניה יום טוב ליפא, אחי

הרב בשעת לימוד

משפחת יעקובוביץ (משפחתה של סימא קליין)

הרב חיים הורוביץ (בעלה של סימה) עולה על קברו של ר' חנניה יום-טוב
ליפא, מונרו

הרב יצחק הרש, אחי

עומד: ר' למל לנדוא. יושבים משמאל לימין: ר' סנדר דייטש, ר' יעקב-חיים
אמסל, ר' חנניה יום-טוב ליפא

משפחתנו הצעירה

מפגש משפחתי בחנוכה

אחותי פריידע מחזיקה את בנה הקטן

אחותי זלדה כנערה

אחותי רוחל- מלכה
עם שניים מילדיה

בלב שמח

הרב קליין על רקע הבית ביסודות, עם הרב'ה מנדבורנא

הרב קליין, בשמחה של מצווה